İLHAN
BAŞGÖZ

YUNUS EMRE
I

İnceleme

Cumhuriyet

Bu kitap Cumhuriyet Dünya Klasikleri Dizisi'nde Sn.İlhan Başgöz'ün izniyle basılmıştır.

Yayına hazırlayan Egemen Berköz
Dizgi : Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı : Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
Mayıs 1999

İLHAN BAŞGÖZ

YUNUS EMRE
I
(İnceleme)

Cumhuriyet

Cumhuriyetimizin 75. yılı
coşkusuyla...

Hümanizma ruhunu anlama ve duymada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dalları içinde edebiyat, bu anlatımın düşünce öğeleri en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir ulusun, diğer uluslann edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yinelemesi; zekâ ve anlama gücünü o yapıtlar oranında artırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini, biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız. Zekâsının her yüzünü bu türlü yapıtların her türlüsüne döndürebilmiş uluslarda düşüncenin en silinmez aracı olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyatın, bütün kitlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir etkisi vardır. Bu etkinin birey ve toplum üzerinde aynı olması, zamanda ve mekânda bütün sınırları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi ulusun kitaplığı bu yönde zenginse o ulus, uygarlık dünyasında daha yüksek bir düşünce düzeyinde demektir. Bu bakımdan çeviri etkinliğini sistemli ve dikkatli bir biçimde yönetmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemeyen Türk aydınlarına şükran duyuyorum. Onların çabalarıyla beş yıl içinde, hiç değilse, devlet eliyle yüz ciltlik, özel girişimlerin çabası ve yine devletin yardımıyla, onun dört beş katı büyük olmak üzere zengin bir çeviri kitaplığımız olacaktır. Özellikle Türk dilinin bu emeklerden elde edeceği büyük yararı düşünüp de şimdiden çeviri etkinliğine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okurunun elinde değildir. 23 Haziran 1941.

Milli Eğitim Bakanı
Hasan Âli Yücel

SUNUŞ

Cumhuriyet'le başlayan Türk Aydınlanma Devrimi'nde, dünya klasiklerinin Hasan Âli Yücel öncülüğünde dilimize çevrilmesinin, kuşkusuz önemli payı vardır.

Cumhuriyet gazetesi olarak, Cumhuriyetimizin 75. yılında, bu etkinliği yineleyerek, Türk okuruna bir "Aydınlanma Kitaplığı" kazandırmak istedik.

Bu çerçevede, 1940'lı yıllardan başlayarak Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan dünya klasiklerini okurlarımıza sunmaya başladık.

Büyük ilgi gören bu etkinliği Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanmamış -ancak Aydınlanma Devrimi yarıda kalmasaydı yayınlanacağına kesinlikle inandığımız- dünya klasiklerini de katarak sürdürüyoruz.

Cumhuriyet

YUNUS EMRE

KLASİK YAZARIMIZ YUNUS EMRE

Bizim klasiğimiz var mıdır? Hangi yazarımızın eserine klasik desek yakışır? Zaman zaman bu soruyu tartışırız. Klasik sıfatının iki anlamını göz önüne alalım. Bunlardan biri örnek olmak, başka yazarlar için bir mükemmellik örneği. Öteki, zamanın süzgecinden değerini yitirmeden geçmek, diri kalmak. Klasiğin eski Yunan ve Latin edebiyatına bağlanmak gibi bir anlamı da var. Ama bu bizim edebiyatımıza uygulanamaz.

Yalnız dili ile değil, bize sunduğu şiir yükünün ağırlığı ve dünya görüşünün eskimemesi ile de mükemmellik örneği olan bir klasiğimiz vardır. Bu sanat eri, üstelik, yedi yüz yıl gibi uzun bir zamanın süzgecinden geçerek, eskimeden, değerinden hiçbir şey yitirmeden bize kadar gelmiş. Klasik demek Yunus Emre'ye yakışır. Bizim, belki de, tek klasik eserimiz Yunus Emre'nin şiiridir. Yunus Emre anlayışı, bizimkinden biraz değişik de olsa, Burhan Ümit Toprak "Onun divanı bizim Divinia Commedia'mızdır" derken haklı. Yunus Emre de, kendi şiirinin ölmezliğinin bilincinde; diyor ki: "Her gün yeni doğarız bizden kim usanası."

Yunus Emre, şiir alanında ilk büyüktür. Yalnız sanatı ile değil, şiir dilimizin kurucusu olmakla da, dil reformculuğu ile de ilktir. Batı edebiyatı için, eski olmak bakımından, Yunan ve Latin klasiği neyse, bizim için de Yunus'un eseri odur.

Yunus'tan sonra gelen derviş şairlerin, Sait Emre'nin ve başkalarının, Yunus Emre'nin eserini güzel şiirin örneği saydıkları, onun gibi yazmak istedikleri bilinir. Bunların içinde, şiir- adını Yunus koyarak, onun gölgesinde dalgalanmak isteyenler de olmuştur. Ama, divan şairlerimizin de, Yunus Emre'den etkilendikleri pek bilinmez. Oysa, divan edebiyatının kuruluş dönemi olan 15'inci yüzyılda, söz gelimi, Necati Bey de Yunus Emre'yi biliyor, onun şiirinden etkilenmiş. Şu örneklere bakalım.

Yunus Emre:

Acep şu yerde var'ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlı gözü yaşlı
Şöyle garip bencileyin.

Gezdim Urum ile Şam'ı
Yukarı illeri kamu

Necati Bey (öl.1509):

Bağrı başlı gözü yaşlı yıldızı alçak olur
Her kişi düşmen olur ger eylese kavga garib.

Geh Mısır iklimlerin seyrettirir geh Rum ilin
Geh Acem mülkün temaşa kıldırır sevda garib
(Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı s. 161)

Yunus Emre:

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dünü günü
Bana seni gerek seni.

Necati Beg:

Dünyayı bir yana kosalar, bir yana seni
Bana seni gerek seni ey bivefa seni.
(Divan s. 517)

Ben, 17'nci yüzyılın büyük divan şairi Nedim'de bile, yer yer Yunus'un havasını bulurum. Nedim'in ..... "yeni bağrımda başım var" gazeli bana hep Yunus'u hatırlatmıştır.

Yunus'tan iki yüz yıl sonra, İran'da, halkın dili ve şiir biçimleri ile yazan Şah İsmail de, bu büyük ustanın etkisinde. Şah İsmail'in bir şiiri Yunus Emre'ninkinin nerdeyse tam kopyası.

Hatayi (Şah İsmail):

Sözünü bir söyleyenin
Sözünü eder sağ bir söz

Pir nefesin dinleyenin
Yüzünü eder ağ bir söz.
(İ.Z. Eyüboğlu. s. 124).

Yunus Emre:

Keleci bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz
Sözü bişirip diyenin işini sağ ede bir söz.

Yunus şiirinin süreli etkisini görmek için Cumhuriyet dönemi şairlerini birer birer taramaya gerek yok. Onların nicesinde Yunus'tan izler bulmak zor değildir. Bir devrim şairi olan Nâzım Hikmet bile Yunus'un dilinden konuşmuştur:

Türk Köylüsü

"İsrafil surunu urur
mahlukat yerinde durur."
Toprağın nabzı başlar
onun nabızlarında vurmaya
Ne kendi nefsini korur
Ne düşmanını kayırır
"Dağları yırtıp ayırır
kayalar kesip yol eyler ab-ı hayat akıtmaya."
(Nâzım Hikmet, Kıyamet Sureleri'nden.)

Yunus Emre:

Yüzbin Ferhad külünk almış, kazar dağlar bünyadını
Kayalar kesip yol eyler ab-ı hayat akıtmaya.

Çağında sevilmek, Türk şiir dilinin kurucusu olmak, ölümünden iki yüz yıl sonra, yeni kurulmakta olan divan edebiyatını etkilemek, İran'da Türk dili ile yazan bir halk şairi tarafından bilinip sevilmek, yedi yüz yıl sonra, Cumhuriyet aydınlarınca yeniden keşfedilmek, haydi efsanenin duygusal gerçeğini de buna ekleyelim; suda balıklarca, gökte meleklerce okunmak. Klasik olmak için başka hiçbir niteliğe gerek yok.

YUNUS EMRE YORUMLARI

Yunus Emre'yi halkın büyük kültür geleneğinden alıp, aydının dar, ama etkili kültür dünyasına aktaran Fuat Köprülü olmuştur. Köprülü'nün 1918 yılında yayınlanan kitabı (Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar) Yunus için yapılmış ilk bilimsel çalışmadır. Dağılan İmparatorluk topraklarında olduğu kadar, çürüyüp dökülen Osmanlı kültüründe de dayanacak bir yer bulamayan Türk aydınına, Yunus Emre'nin şiiri, tutunacak bir çiçekli dal gibi uzanmıştır. Hangi dünya görüşünden, hangi toplum katından olursa olsun, aydınımız Yunus'un şiirinde kendinden bir nakış, kendinden bir inanış bulmuş, böylece çeşitli Yunus yorumları ortaya çıkmıştır. Dar zümrelerin, mezheplerin, dinlerin ve ulus birimlerinin üstüne çıkarak bütün insanların ve bütün zamanların dilinden konuşan Yunus'un değişik yorumlara uğramasına şaşmamak gerekir. Onda hepimiz kendimizden bir şeyler buluyoruz. Bu nedenle Yunus yetmiş yıldır tüm aydınların gönlündedir; tıpkı yedi yüz yıldır halkın da gönlünde olduğu gibi.

Yunus için ilk çalışmayı yapan Köprülü, bize ilk Yunus yorumunu da verir. Köprülü'nün Yunus'u, İslam mis-

tikliği ile "Türk zevkinin hususi dehasını" birleştiren basit, coşkulu, ümmi bir dervîştir. Ama bu ümmilik, eski tezkere yazarlarımızın sandığı gibi, "hecenin harflerini seçemeyecek" bir cahillik değildir. Yunus düzenli bir medrese eğitimi görmemişse de, kendi "mânevi kabiliyeti sâyesinde" İslam bilimlerinin hepsini öğrenmiştir. Mevlânâ'nın şiirlerini anlayacak kadar da Farsça bilir. Hiçbir sanat kaygısı duymadan, şiirinin büyüklüğünün farkına varmadan, kendi ruhunun çalkantılarını "tabii bir şekilde terennüm ederek", Sakarya ormanlarında dolaşan bu dervişin şiirinde, gerçek doğa ve gerçek toplum bulunmaz. "Tabiat levhaları" onun şiirinde, ara sıra belirse de yerini hemen bir mistik din soyutlamasına bırakarak kaybolur. Başka şairlerde gördüğümüz "Ne kadı adalet dağıtır, ne imamda imamet var" yollu, toplumdan yakınmalar da Yunus'ta yoktur. Onun Batıniliğini de, katı bir Batınilik saymamak gerekir; Yunus, Batıni ve Sünni inançları birleştirmiştir; ancak Mevlânâ kadar Batıni sayılmalıdır. Ama Yunus'ta ne Mevlânâ'nın "İranlı belagatı, ne de Âşık Paşa'nın derin bilgisi" vardır. Etkileri edebiyatımızda köklü ve sürekli olan Yunus, Türk tasavvuf edebiyatının kurucusu sayılmalıdır. (Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'dan özetlenmiştir.)

Köprülü'nün yorumu, daha sonraları, öğrencileri tarafından, önemli noktalarda düzeltilecektir. Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus'un iyi bir medrese eğitimi aldığını, Arapça'yı, Farsça'yı ve zamanının İslam bilimlerini iyi bildiğini belirtecek; Burhan Toprak, Yunus Emre'nin hiçbir sanat kaygısı taşımamış olduğu fikrine, haklı olarak, karşı çıkacaktır. Yunus'un şiirinde gerçek doğadan ve toplum-

dan izler bulunmadığı görüşü de, tümden doğru değildir. Okuyucular, kitabımızda doğanın da, toplumun da, zaman zaman Yunus'un şiirinde gerçek çizgiler halinde verildiğini göreceklerdir. Köprülü'nün Yunus'u "Türk zevkinin hususi dehasını" yansıtan bir derviş sayması, kendi dünya görüşü ve sanat anlayışı ile bağlantılıdır. Avrupa romantik ulusçuluğundan kaynaklanan bu anlayışa göre sanat eseri ulusal ruhu yansıttığı oranda başarılı olur; ulusal ruh ise her ulus tarihinin ilk çağlarında ortaya çıkar, kişi yaratması değildir, devirden devire değişmeden aktarılır. Herder'den Gökalp'ın aldığı bu anlayış Köprülü'ye Gökalp'tan geçmiştir.

İkinci Yunus Emre yorumu Burhan Toprak'tan gelir. Onun 1933'te yayımladığı Yunus Emre adlı kitabı, Yunus'u çağdaş şiir anlayışı içinde inceleyen ilk çalışmadır. Toprak, Yunus divanını Alp Dağları'nda bir sanatoryumda hasta iken ele geçirerek okur ve Yunus'ta kişisel bunalımlar içinde çalkalanan bir ruhun dramını bulur. Ona göre:

Yunus Emre Türk ortaçağının zirvesidir. Onun divanı da bizim Divinia Comedia'mızdır. O kitapta (Yunus'un divanında) ruhun büyüklüğü, vücudun faniliği, kendi talihimizi yaratamamak felaketi, varlığımızın kadın erkek taraflarının, yani aklımızla hassasiyetimizin mücadelesi, insaniyetin bütün sefillik, yücelik, ızdırap ve tesellisi vardır. O kitaptaki ızdırap, bacağı kesilen adamın ızdırabı kadar doğrudur. Gözyaşı gözyaşıdır; özlemek özlemektir. Heyecan kelimeleri doldurur ve kelimeler karşımızda kuru kafalar gibi sırıtmaz. Yunus'un her mısraının gayesi tefekkürdür. Burada sanat oyun değildir. Bu kitapta korkuları,

ümitleri, pişmanlıkları, isyanları, şüpheleri, teselli ve imanları ile bütün bir beşeri hayat vardır. (Toprak, Yunus Emre Divanı, 1943 ikinci baskı, Başlangıç)

Bundan sonra Burhan Toprak, Yunus yorumunu Köprülü ile bir çekişme halinde sürdürür. Köprülü Yunus için ümmi demiştir. Toprak, Köprülü'nün görüşünü biraz da saptırarak, onu "vesika sahibi ahmakların ve âlim katırların" bilgilerini aktarmakla suçlar. Kur'andan ve hadislerden örnekler getirerek Yunus'un Arapçayı iyi bildiğini açıklar. Köprülü, Yunus'un tek kaygısı "irşad etmektir" demiştir. Toprak der ki: "Zavallı Yunus bunu duysa kimbilir ne kadar gülerdi? Yunus halkı irşad etmek, aydınlatmak için değil, kendi kafasındaki kaos'tan kurtulmak için şiir yazmıştır. Kendi can evinde yangın varken Yunus kimi irşad edecek, hangi yangını söndürmeye gidecekti?" Köprülü, Yunus'ta sanat kaygısı yoktur demiştir. Burhan Toprak, "Ben Yunus divanında yüzlerce mısra bulabilirim ki, üzerinde saatlerce, günlerce, belki haftalarca düşünülmüştür. Onlarda bir kelime değiştirildi mi bütün tesir ve müzik kaybolur" diyerek bu görüşe karşı çıkar. Köprülü, "Yunus kendi sanatından habersizdir" der. Burhan Toprak açıklar ki "İnsanın bu yargıda bulunması için Yunus'un şu muhteşem mısraını görmemiş olması gerekir: "Yunus Emre senin sözün, âlemlere destan ola" Buradaki sanatkârlık gururunu ancak Beethoven anlardı. Burhan Toprak da, çok eleştirdiği Köprülü gibi, Yunus'ta gerçek doğa ve toplum olmadığı görüşündedir. Yunus'ta doğa, "bir şark halısında donmuş, taş kesilmiş hayvan ve çiçek nakışları" gibi cansız ve soyuttur. Yunus kendi düşüncelerinden başka hiçbir şeyle ilgilenmemiştir. Bu nedenle onun şiirinde kendi hayatından iz bulamayız.

Yunus Emre'nin şiirinde, sanat eri denen yaratıcının özelliklerini arayan bu çağdaş eleştiri, zamanında etkili olmuş, Sabahattin Eyüboğlu bu yorum nedeniyle Yunus'la ilgilenmeye başlamıştır. Ama Toprak'ın yorumu Yunus'un tek yanını görür. Yunus Emre, kendi içine kapanıp, ruhunun derin bunalımlarını anlatmakla yetinmemiştir; Yunus'ta hem 13. yüzyıl Anadolu insanının, hem de bütün insanlığın sorunları, umutları ve korkuları ile sıkı sıkıya bağlı bir şiir de vardır. "Vardığımız illere şol safa gönüllere; Baba Taptuk mânisin saçtık elhamdülillah" diyen Yunus'ta öğreticilik yoktur da denemez.

Yunus Emre yorumlarına 1936 yılında, "Yunus Emre / Hayatı", adlı eseri ile Abdülbaki Gölpınarlı katılır. Bu kitapla başlayan ilgiyi Gölpınarlı ömrünün son yıllarına kadar sürdürmüş ve Yunus üzerine bize başka eserler de vermiştir. Yunus Emre Divanı (1943), Yunus Emre ve Tasavvuf (1961) ve Risalet al-Nushiyye ve Divan (1965) bu seçkin eserlerin en belli başlılarıdır. Gölpınarlı'nın Yunus anlayışı ve yorumu temel ilkelerde değişmez. Ancak otuz yıl içinde yeniden yeniden geliştirilen bu yorumun ayrıntılarında bazı dalgalanmalar görülür. 1960'tan sonraki çalışmalarda Yunus'un mistik yanı arka plana geçer; onun insan, doğa ve toplum sevgisi öne alınır. Artık Gölpınarlı, Yunus'u bir din adamı olmaktan çok, bir çağdaş sanat eri olarak değerlendirmeyi yeğler. 1971'de toplanan Yunus Emre Semineri'nde yaptığı konuşmada ise Gölpınarlı Yunus'un Mevlevi olduğunu ileri sürecektir. Bu değişme, Gölpınarlı'nın kendi dünya görüşündeki gelişmelerle bağlantılıdır. Bektaşi ve Mevlevilikten hümanizme, hümanizmden de sosyalizme açılan Gölpınarlı, ömrünün son

yıllarında yeniden mistikliğe sığınmıştır. Bu dalgalanma onun Yunus yorumlarında da yansımıştır.

Gölpınarlı'nın Yunus'u Bektaşi-Batıni inanışlı bir derviştir. Onun yaşadığı yıllarda bir tarikat olarak Bektaşilik daha kurulmamış olduğu için Yunus, Bektaşiliğe varan temel inanışları ve töre ve törenleri benimsemiş görünür. Ali'yi ve Oniki İmamı yüceltir; içkili, semahlı, müzikli törenlere katıldığını söyler; Tanrı'yı korkular değil sevgiler kaynağı bir varlık olarak görür. Tıpkı Bektaşi şiir geleneğinin yaptığı gibi, yeryüzündeki kötülükleri ortadan kaldırmadığı için Tanrı ile inceden alay da eder.

Kur'an'dan, hadislerden, Mevlânâ ve Sâdi'nin eserlerinden örnekler aktararak Gölpınarlı, Yunus'un Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiğini, İslam bilimlerini kaynaklarından okumuş olduğunu ortaya kor.

Derslerinde Gölpınarlı, Yunus Emre'nin mistikliğini kökü havada, dalları yerde bir ağaca benzetirdi. Biz o vakit bu benzetmeyi bir söz oyunu diye pek ciddiye almazdık. Yunus'u yeniden okuyunca, şimdi, gözlemin doğruluğunu daha iyi anlıyorum. Şundan ki, Mistiklik, hem doğayı hem insanı Tek Vücut'tan, Tek Yaratıcı'dan doğmuş suretler olarak görür; bu İlahi Gerçek'ten başka gerçek tanımaz. Böylece gerçek doğa ve insan ancak soyut kavramlar olarak belirir Mistiklikte. Yunus ise, bunun tersini yapıyor, Mistikliği soyutlayıcı bir felsefe olarak kullanacağına; insanı da, doğayı da, sık sık soyutluktan kurtarıcı bir sistem olarak kullanıyor. Gölpınarlı'ya göre Yunus, soyut bir Tanrı sevgisinden de yola çıksa, insan sevgisine, maddi sevgiye ulaşmıştır. Onun sevgilisi "kulakları küpeli" bir kadındır da. Bu sevgide madde ve şehvet de vardır. Yu-

nus'un şiirinde güçlü bir halk sevgisi yatar, Yunus halkın sorunları ile yakından ilgilenmiş, her zaman halktan yana olmuştur. Gölpınarlı buna Yunus'un halkçılığı diyor.

Yunus yorumlarına 1960'tan sonra Sabahattin Eyüboğlu da katılır. Onun Yunus Emre (1972) adlı kitabının daha ilk sayfasında, Eyüboğlu, "Yunus'a selam" yollarken, bu selamda biz sadece bir araştırmacının değil, bir sanat ve gönül erinin de yorumu ile karşılaşırız. Bu selam bizce Yunus'u şiir dilinden yorumlayan bir incelemedir. Şöyle der:

"Selam olsun Anadolu'nun orta yerinden, Türkiye halkının bağrından dünyaya seslenmiş Yunus Emre'ye:

Halkı seven, halkın sevgilisi olmuş Yunus Emre'ye;

Halkın ağzından konuşmuş ve halka kendi ağzından konuşturmuş Yunus Emre'ye;

Türkçe, insanca ve Yunusça olmanın sırrını, yani gerçek şiirin sırrını bulmuş Yunus Emre'ye;

Yüreğini, düşüncesini ezenlere karşı ezilenlerden yana koymuş Yunus Emre'ye;

Sevgiyi, insanlığı yücelten, tanrılaştıran, Tanrıyı alçak gönüllere, insanlığa, sevgiye indiren Yunus Emre'ye;

İnsanları birliğe, dirliğe, doğruluğa, barışa çağıran; yaşamayı seven, ama ölümden korkmayan Yunus Emre'ye;

Şairler şairi, insanlar insanı, garipler garibi, dostlar dostu, Türkmen kocası Yunus Emre'ye 1972 yılı Türkiye'sinden selam olsun."

Eyüboğlu Yunus'un mistikliğini hiç önemsemez, onun bu yanı üzerinde pek az durur; Yunus'u yedi yüz yıl

evvelin dünyasından ayırıp, bugünün şairi ve düşünürü olarak değerlendirir. Bunu bilerek yapmaktadır. Diyor ki:

"Ben sizi Yunus Emre'nin Tanrılıktan çok, insanlıktan yana giden yollarına götürdüm. Yunus Emre elbet çağının dinsel düşüncesi dışına çıkmadı. Bir İslam şairi ve aydını olacak, insanlık sevgisini Tanrı sevgisi ile bağdaştıracaktı. Ama hiçbir donmuş tarikatın, hiçbir kara kaplı kitabın, hiç bir dogmanın kölesi kalmadığı besbelli. Bugün yaşasa elbet düşüncesi de, şiiri de çağının inançları ile beslenecek ve en ileri şairimiz ne ile savaşıyorsa o da onunla savaşacaktı. Geriye çevrik çaba değil Yunus'un çabası; karanlıktan aydınlığa doğru çevrik bakışları. Onun için de eskiliği yenileşmesine engel olmuyor, ondan yüzyıllar sonra gelmiş nice Türk şairinden çok daha yeni geliyor bize."

Yunus Emre için başka bir yorumu bize sözlü kültür geleneğimiz sunar. Buna Türk halkının Yunus Emre yorumu diyebiliriz.

Sözlü tarihimizde Yunus yoksul bir ekincidir. Bütün Anadolu ekincileri gibi, gün bulur, gün yer. Kuraklık kavurup ekini bitmeyince, heybesini omzuna vurup buğday aramaya gider. "Karşılıksız bir şey istenmez" diyerek, heybesine, çoban armağanı, yaban alıcı doldurur. Yunus Emre Moğol beylerinin, Konya sultanlarının kapısına varacak değildir elbet, bir tekke kapısına varır. O tekkeler ki, her zaman kapılarını yoksula, düşküne açmış, kapıya gelen garibe kim olduğunu sormadan, içeri buyur etmiş, önüne yoğurt ekmek koyup ağırlamıştır. Hacı Bektaş Tekkesi'nin dervişleri de Yunus'u buyur eder, armağanını alır, yaban alıcını değerli bir şeymiş gibi bölüşür, yerler. Yunus, Hün-

kâr Ululuğundan alıcına karşılık buğday ister. Hünkâr buğday yerine nefes önerir; Yunus, "nefes karın doyurmaz" diyerek buğdayda ayak direr; buğdayını da alıp yola düşer. Evine gelince karısı Yunus'a "keşke nefes alsaydın, buğday tükenir, erenlerin nefesi tükenmezdi" der. Yunus karısının sözünü dinleyip döner, nefes almaya varır. Ama geç kalmıştır. Bu erenler nefesini Yunus ancak Taptuk Emre Tekkesi'nde bulabilecektir. Yunus Taptuk Tekkesi'ne varır, erinmeden, yorulmadan, yüksünmeden kırk yıl bu tekkeye hizmet verir. Pek dürüst bir hizmettir bu. O kadar ki, Yunus, "eğri bu kapıya yakışmaz" diye, ormandan tekkeye bir tek eğri odun getirmez. Şairlik vergisini ancak böyle uzun ve çileli bir emekten sonra elde eder. Her iki anlamda da "hak" sözü söylemeyi bundan sonra öğrenir.

Başka efsanelerde Yunus'u gerçek insan ilişkileri içinde görürüz. Kıskançlıklar, kalleşlikler, iftiralar, dostluk ve arkadaşlıklar içinde yaşar Yunus'umuz da. Şeyhinin kızını seviyor diye iftira ederler; sevmiyordur ama, dedikoduları susturmak için şeyhinin kızı ile evlenir. Fakat eli kızın eline değmez. Oturur Kuran okurlar kızla beraber. Bu nedenle Yunus şeyhinin evinden uzaklaşmak zorunda bile kalır.

Alçak gönüllü Yunus'umuz, efsanede, ulaştığı yücelikler derecesinden habersizdir. Kendi değerini bir mağarada başka dervişlerden öğrenir. Akşam olunca bu dervişler Tanrı'ya yakarır, ondan yiyecek dilerler. Tanrı tarafından bol yemek indirilir. Yunus sorar: "Kimin yüzü hürmetine dilediniz de Tanrı size bu yemekleri gönderdi?" Dervişler "Taptuk kapısında Yunus derler bir ulu kişi varmış, onun yüzü hürmetine" derler. Yunus öz derecesinin yüceliğini böylece anlar ve tekkeye geri döner.

Taptuk Baba bir gün dervişlerinden çiçek toplayıp getirmelerini istemiş. Dervişler kırlara çıkıp, demet demet çiçeklerle dönmüşler. Yunus hangi çiçeğe el attıysa, çiçeğin kendi dilince Tanrı'ya yakarmada olduğunu duymuş; koparmaya kıyamamış. Tek bir çiçekle dönmüş, doğanın üstüne böyle titremesi şeyhini daha çok sevindirmiş.

Yunus'un şiir tomarı Molla Kasım denen bir yobazın eline geçmiş. Şiirleri okudukça Molla, bu şiir dine diyanete aykırıdır diye yırtıp yele verir, bu Tanrı'ya asi olmaktır diye koparır suya atarmış. Böylece şiirlerden bini yele verilmiş, bini de bir ırmağa atılmış. Geriye kalan şiirleri okurken Molla Kasım şu dizeye rastlamış:

Âşık Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme
Seni sıgaya çeker bir Molla Kasım gelir.

Olacakları olmadan bilen bu kerâmete pek şaşan Kasım, Yunus'un erenlerden olduğunu anlamış; geri kalan şiirleri korumuş. Kaybolan şiirlerden binini suda balıklar, binini gökte melekler okumakta imiş; bize de yırtılmayan bin şiir kalmış.

Bir de Yunus'un kızı Bacı Hatun'a mal edilen efsane var. Nişanlanır Bacı Hatun, kocası olacak gencin köyüne gitmesi gelenek gereğidir. Ama Bacı Hatun, kadın onurunu yüce tutan bir kişidir. Haber yollar ki, ben yolun yarısına kadar varacağım, benimle evlenmek istiyorsa yarı yola kadar da o gelsin. Erkek ancak yarı yola vardıktan sonra Bacı Hatun'la evlenebilir.

Yunus Emre'nin hayatı etrafında oluşan başka efsaneler de var. Onlar Gölpınarlı'nın ve Eyüboğlu'nun kitap-

larında bulunabilir; buraya almayı gerekli bulmuyoruz. Halkımız, sevip saydığı, anlayıp beğendiği, kendisine dürüst hizmet veren başka devlet adamlarına, sanat erlerine ve bilginlere de benzer efsane nakışları vurmuş, onları düşlediği renklerle bezemiştir. Bunlar kısaca demek ister ki: Sanat eri halkın içinde olacak, halkın anlayacağı dilden konuşacak, alçak gönüllü olup, bilgisi ve görgüsü ile şişinmeyecek, halka yukardan bakar olmayacak. Emek verip, çile çekerek, bilgeler kapısına dürüstçe hizmet vererek zenaatını öğrenecek, gerçek sanatın sırrına büyük çaba ile ulaşacak. Halka hizmeti için karşılık istemeyecek, doğruluktan ayrılmayacak. Yunus'u halkımız böyle yorumlar ve bu yorumda, elbet, yüzyıllardır sürüp gelen, ama, gerçekleşmeyen umutlar ve düşler yer alır.

İKİ YUNUS EMRE, İKİ HAYAT GÖRÜŞÜ, İKİ DİN İDEOLOJİSİ

Yunus Emre'de iki değişik din anlayışına dayanan iki şiir geleneği vardır. Bunlardan biri İslam'ın Sünni yorumunu yansıtır; öteki Batıni yorumunu. (Ortodox ve heteredox). Müslümanlıkta Sünni yorum, kişinin yalnızca Tanrı ile ilişkisini değil, insanların birbirleriyle ilişkilerini, devlet ve hükümetle ilişkisini, günlük davranışlarını ve hayatlarını da kontrol eder. Yani bütün bir hayat görüşü, davranış biçimidir. Halkın anlayışında bu yorum, insanın, sabah yatağından nasıl kalkacağından tutun da, neler yiyeceğine kadar uzanan hazır kesilmiş bir elbiseye dönüşmüştür. Yedi yüz yıl önce kutsal kaynaklarca nasıl kesilmişse veya daha sonraları Sünni din adamları tarafından nasıl makaslanmışsa, öyle giyilecektir. Bu yorumun temeli Tanrı korkusudur. Kendini tümüyle Tanrı'ya teslim etmektir. Kutsal kitabımızın bütün ayetleri, "Tanrı'dan korkunuz, Tanrı'ya ve Peygamberine itaat ediniz" öğretisiyle doludur. Orda "Tanrı sizi sever" veya "Tanrı'yı seviniz" söylemi bulunmaz.

İkinci Müslümanlık yorumu Tasavvuf yorumudur (mistik yorum). Buna Batini yorum da denmektedir. Kut-

sal kitabın hemen her ayetinde gizli bir anlam bulur bu yorum. Bu yorumun temelinde coşkulu bir Tanrı sevgisi yatar. Ona, bunun için, sevgi dini diyebiliriz. Öyle bir sevgi ki, onun coşkusuna düşenler, evreni, insanı, Tanrı'yı bir ışık seli içinde birbiriyle kaynaşmış görür. Bu büyük sevginin esrikliğinde, insanları birbirinden ayıran dinlerin, tarikatların, inanışların, milliyet ve ırkların üstüne çıkar ve bütün insanları eşit sayar. Bu yorum da halkın hayatında, törenleri, töreleri, müziği, şiiri, semahı, insana saygısıyla bütün hayatı kapsayan bir dünya görüşü, bir hayat biçimi olarak algılanır.

Yunus Emre, hayatının belli dönemlerinde bu iki anlayışı da benimsemiş görünür. Bunun için onun şiiri bir ikilem içindedir. Onda öz ve biçim bakımından birbirine benzemeyen iki şiir dalı buluruz. Bunların birinde Yunus, aruzu, ötekinde hece veznini kullanır. Birinde Divan şiirinin biçimlerini ve kurallarını yeğler, ötekinde halk şiirinin. Birini, kalemi eline alıp, oturup, dizini kırarak yazar; ötekini, sözlü yaratır, "dilden söyler". Bu sonuncuyu, belki de, bir müzik aletinin eşliğinde söyler. Ama ikilik, asıl, din anlayışında keskinleşir. Bunların birinde Yunus, medreseden yetişme bir molladır; ötekinde tekkeye postu sermiş bir dervîştir. Molla Yunus, işinde gücünde, evinde barkında, namazında niyazında, tam kurulu düzenin istediği bir aydındır. Derviş Yunus, evini barkını bırakıp, kurulu düzene ters düşen bir tekke toplumuna göçmüştür. Düzenle açık bir çatışmaya girmemiştir, ama artık, Yunus Emre, karşıt bir kültürün içindedir. Beyler düzenine ters düşer; Taptuk Baba düzeninin adamıdır. Şimdi, Molla Yunus'la Derviş Yunus'un şiirlerini karşıberi koyalım:

1. Molla Yunus (veya softa Yunus):

Oruç namaz kılmayanın Hak buyruğun tutmayanın
Doğru yola gitmeyenin göğsünde iman n'eylesin.

2. Derviş Yunus:

Oruç namaz zekât hac cürm ü cinyattürür
Fakir bundan azattır hass u havas içinde.

1.
Uçmaktaki hurileri onlar giyinmiş donları
Ne bahtılı müminleri bize nasip eyle Çalab.

2.
Uçmak uçmağım dediğin müminleri yeltediğin
Bir ev ile birkaç huri hevesim yok koçmak için.

1.
Helal ola sana uçmak (cennet) uçmakta huriler koçmak
Cennet şarabından içmek tanla seher vaktinde dur.

2.
Bize aşk şarabından sun saki
Bize uçmaktaki kevser gerekmez.

1.
Komşular ile dur bile kıl namazı imam ile
Yalvar günahın gel dile tanlı seher vaktinde dur

2.
Ben oruç namaz için süci içtim esridim
Tesbih seccade için dinlerem şeşte kopuz

1.
Yarattı yetmiş iki türlü dili
Arada üstün kodu Müselmanı

2.
Yetmiş iki millet bir göz ile bakmayan
Şer'in evliyasıysa hakikatta asıdır.

1.
Ol geçitin köprüsü uş beni yoldan kodu
Geçemez değme kişi köprüsün kıldan kodu.

2.
Kıl gibi köprü gerersin geç deyi
Gel seni sen tuzağımdan seç deyi
Ya düşer ya dayanır ya uçar
Kıl gibi köprüden adem mi geçer.

Bu iki din anlayışı arasındaki ayrılık keskin ve çarpıcıdır.

Burhan Toprak bu şiirlerden birinci kümeye girenleri Yunus'un söylememiş olduğu kanısındadır. "Bu cins şiirlerin Yunus Emre'ye ait olmayacağını takdir etmek herhalde büyük bir zekâ işi değildir." (Toprak, 1943, s. 33). Gölpınarlı ise, bu şiirleri "ya tarikata girişin ilk devrelerinde söylenmiş, yahut yeni başlayanlar için yazılmış man-

zumeler" sayar. (Gölpınarlı, 1936, s. 21). Gölpınarlı, bu şiirlerin takıyye (asıl inancını saklamak) için yazılmış olabileceğine de işaret eder. (Gölpınarlı, T. 159). Bizce bu görüşlerin birincisi doğru olamaz. İkincisi ise eksiktir. İlkin, Yunus'un en eski divanında bile böyle şiirlerinin sayısı 60'ı aşkındır. Bunların hepsi, daha o vakit Yunus divanına başkaları tarafından sokulmuş olamaz. Aynı nedenle bunları "takıyye" şiirleri saymamak gerekir. Yunus Emre gerçek inancını saklamak, dünya görüşüne tam ters düşen ham sofuluğu yüceltmek için bu kadar çok şiir yazmış olmamalıdır. Bununla, Yunus şiirlerinin arasına katılmalar olmamıştır demek istemiyoruz. Elbet olmuştur. Ancak, bu şiirleri de Yunus'un yazdığı kanısındayız. Bu şiirler Molla Yunus'un, medreseli Yunus'un eserleridir; Yunus tekkeye varmadan evvel yazılmıştır. Öteki şiirleri ise, olgunluk çağında, Taptuk Tekkesi'ne katıldıktan sonra yazmıştır Yunus; bunlar Derviş Yunus'un şiirleridir.

SOFTA YUNUS - MOLLA YUNUS:

Sünni şiir geleneğinde Yunus'un din anlayışı bir köy imamınınkine benzer. Onlarda latasını beline sokmuş, kollarını çemrelemiş, top kara sakallı bir imam konuşur gibidir. Şiir böyle yerlerde eğitici, yol gösterici, akıl verici, yukardan bakıcıdır. Bağnaz ve acımasızdır. Ya dinin kurallarına ve şeriatın buyruklarına eksiksiz uyacaksın, ya da toprak başına; hem bu dünyanın, hem öteki dünyanın bütün azapları seni beklemektedir. Bu şiirlerde Yunus, kaynağını İslam kültüründen alan efsaneleri, hikâyeleri, peygamber ve aziz menkabelerini sık sık kullanır. Şiirlerini onlardan alınan nakışlar, simgeler, deyimler ve hayallerle örer. Bu şiirlerinde de Yunus, dili iyi kullanır, aruzu Türkçe'ye ustalıkla uygular, şiiri rahat söyler. Ama Yunus'un büyük söz ustalığı bu şiirlerde daha belirmemiştir. Yunus şiirin o büyük gizini daha yakalayamamış, çarpıcı lirizmi ele geçirememiştir. Büyük soluklu "Şairler Kocası" Yunus Emre daha ortaya çıkmamış, sözün er meydanında "meydanı sühanda" daha boy verip salınmaya başlamamıştır.

Sünni şiir geleneği Yunus'u insanlarla sıcak ve doğa ile ferahlıklar verici ilişkilere girmekten alıkoymuş, Yunus

böylece kuru ve soyut bir ilişkiler dünyasına hapsolup kalmıştır. Orada insanlarla Yunus sadece, cennet-cehennem, oruç-namaz, Azrail-İsrafil diye konuşur. Bir türlü karşılıklı gönül alışverişine giremez. Şiirinin kapıları serin esen yele, yücesi dumanlı dağlara, "yaşın yaşın ağlayan" buluta olduğu kadar, "dağdan zahmet ile odun indirenlere, kahır ile kazanıp, güle güle yedirenlere, tazecik toprağa düşen gül gibi nazeninlere ve yeşil ekin iken devrilenlere" de kapalıdır. Yunus gerçek insanı, gerçek doğayı ancak tasavvuf yoluna girdikten ve Taptuk Tekkesi'ne vardıktan sonra bulacaktır.

Sünni şiirlerinde Yunus sayılı nakışları işler. Bunları yeniden yeniden, bıkıp usanmadan söyler. Bu nakışlardan biri Molla Yunus'a çok yakışan bir çağrıdır. Namaz kılmaya, oruç tutmaya, Tanrı'nın birliğini, Peygamber'in ululuğunu tanımaya ve şeriatın isterlerini yerine getirmeye bir çağrı. Yunus bunları şöyle söyler:

Namaz kıl yarak olsun ahrete gerek olsun
Sininde (mezarında) çırak (ışık) olsun dur erte namazına

Namaz kıl imam ile gitmegil güman ile
Gidesin iman ile dur erte namazına

*****

Peygamberler serveri din direği Muhammed
Gör ne gevherler kodu bu bizim kanımıza

Gelin amel edelim elimiz erer iken
Ecel irer ansızın irürmez sanımıza

*****

Zanaatın yiğreği (en iyisi) namaz imiş hoş bişe
Namaz kılan kişide olmaz yavuz (kötü) endişe

Tanılacık (tan vaktinde) duru gelgil elini suya vurgil
Üç kez selavat vergil andan bakgil güneşe

Evinde helâline beş vakt namaz öğretgil
Öğüdün tutmaz ise yazığı yoktur boşa

*****

Müslümanım diyen kişi şartı nedir bilse gerek
Tanrı'nın buyruğun tutup beş vakt namaz kılsa gerek

*****

Okuna Kur'an u Yasin kulak urup dinleyesin
Dağca günahın yuyasın tanla seher vaktinde dur

*****

Ya Rabbena hayreyle Muhammed'e yareyle
Kabrimizi nur eyle kabre vardığım gece

Yunus'un bu akıl hocalığı görevini tümden benimsediği, bu öğüt vermede kendini rahat hissettiği söylenemez. Kuşkuludur. Kuru kuru yol gösterip duran dilin kendi dili olmadığını bir yerlerde sezmektedir. Bir bakarsınız, şiire Yunus şöyle başlar:

Utanmazsın Habib'inden o derdine tabibinden
Ne kim dilersen işlersin meğer Allah'tan korkmazsın

Niçin sen nefs-i mekkârı bu gafletten uyarmazsın
Muhammed şer'i gölünü senün yüzüne urmazsın

Bir de bakarsınız aynı şiirin sonunda, Yunus'a yakışan bir öz eleştiri ile, kendini kınar, yaptıklarını ayıplar:

Yunus sözün kime dersin ya kimin kaygusun yersin
Nasihat ile (başkasına) eylersin ya kendin
nişe tutmazsın
(Divan, 294)

Yunus Emre, bu Sünni Müslümanlık nakışına, bazı ahlak ilkelerinin savunuculuğunu da ekler. Bu ilkeler Yunus'un şiirlerini dokuyan önemli bir temel oluşturur. Dünyadan vazgeçmek (terk-i dünya) ve bu dünyanın nimetlerini dileyen nefsi öldürmek gibi iki konu üzerine kurulan bu ahlak sistemi, Yunus'un şiir dilinde şöyle açıklanır: "Bu dünya fanidir, kalıcı değildir; yalandır, tuzaktır, yılandır. Şarap gibidir önce zevk verir, ama sonradan çarpar. Bunun için dünya zevkine düşmeyeceksin. Nefsin, ki seni dünya nimetlerine ve dünyanın zevkine çağıran odur, senin en büyük düşmanındır. Bu nefsin itini öldüreceksin. Gerçek mutluluk öbür dünyadadır; o dünyada gülmek için bu dünyada ağlayacaksın." Bu öğütlere Yunus, aynı görüş içinde, ama toplumcu bir yanı olan, başka öğütler de katar: "Yoksulları hoşnut tutacaksın. Zulumdan elini, haramdan dilini çekeceksin. Beş parmağını kendi ağzını doldurmak için kullanmayacaksın; birini kesip yoksula vereceksin. Kendini herkesten alçak tutacak, taze elbiseler giymeyecek, döşeğini toprak, yastığını taş eyleyeceksin. Yatıp uzanıp vücudunu semirtmeyeceksin. Kimsenin arkasından konuşmayacak, kimsenin sözünü kimseye demeyeceksin."

Yunus'un verdiği öğütler kaynağını halk bilgeliğin-

den, Kur'an ve hadisten alan üçlü bir bileşimdir. Bunlardan dünyadan vazgeçmek, Kur'an'dan kaynaklandığı halde, Müslüman mistikleri tarafından yeni yorumlarla geliştirilmiş, bütün bir davranış ve hayat felsefesi haline sokulmuştur. Dünyadan vazgeçmek konusunda, İslam kaynakları çelişki içindedir. Bir yandan Kur'an: "Siz fâni dünya ile çırpınıyorsunuz, ama, Allah âhireti ister." (Sure 3, ayet 68); "Altın ve gümüş yığanlar ve bunları Tanrı yoluna harcetmeyenler! Sen onlara elemli bir azabı haber ver." (Sure 9, ayet 34) gibi dünyadan vazgeçmeyi destekleyen hükümler getirmiştir. Öte yandan hadisler şöyle yargılar ortaya atar: "İçinizden en makbulunuz bu dünya için ahireti, yahut ahiret için bu dünyayı unutanlar değil, her ikisini bir tutanlardır."; "Mümin ağzına götürdüğü her lokma için Tanrı mükâfatı alır."; Mallarını dağıtıp sonunda dilenci olmak marifet değildir."(Goldziher, 116-120).

Bunlardan birinci kümedeki görüşleri benimseyen ve hayatlarını ona göre düzenleyerek yaşayan Sufiler, gerçekten, dünyadan el etek çekmiş, ya topluma tümden küserek bir kenara çekilmişler, yahut dünyaya tapanlara, mal mülk yığanlara kızgınlık ve düşmanlık duymuşlardır. Bu düşmanlık onların bir kısmını kurulu Sünni düzenlere baş kaldırmaya, onlarla savaşa girmeye kadar götürmüştür.

Yunus'un şiirlerindeki, toplumsal ağırlığı bulunan ahlak ilkelerinden, zulmetmemek, yoksula yardım etmek, komşu hakkı gözetmek, kimsenin ardından konuşmamak, Kur'an'da da yer alan ilkelerdir. Ama bunları Yunus'un ille de Kur'an'dan almış olduğu ileri sürülemez. Bu ahlak ilkeleri halk bilgeliği geleneğinde de yaşayagelmiştir. Türk

epik edebiyatında, atasözlerinde ve halk edebiyatının öteki kaynaklarında da bulunur. Bunları, Anadolu'ya hem Hint'ten, hem Yunan'dan gelen hayvan hikâyelerinde bile görürüz.

Yunus'un savunduğu ahlak ilkelerini belirten şiirlerden örnekler:

Miskînem anam yetimi yudum şöyle meyyitimi (ölümü)
Öldürem nefsim itini gelmesin koman gerekmez

Her kim nefsine kalırsa müslüman değil ölürse
Hayretsin benden bilirse eğlenmen zaman gerekmez

*****

Bir kişinin yadlu sözün varıban kimseye deme
Biz uludan işitmişiz hınzırdan geridir gammaz

*****

Düşman benim nefsimdirir var tama'la hırsımdırır
Tama ile hırsa uyan gönüllerde yer eğlemez

*****

Zinhar vermegil gönül dünya payına birgün
Dünyaya gönül veren düşe tayına birgün

Bu dünya bir evrendir âdemleri yutucu
Bize dahi geliben yuda doyuna birgün

*****

Yunus yok dünya dadı çün fâniymiş adı
Muhammed zından dedi bunda gülmemek için

*****

Taze vü yumşak giymeyem cümlesinden farig olam
Ger döşeğim toprak ise yastığımı taş eyleyem

Uram yıkam nefs evimi oda yana hırs u hava
El götürem şimden geri nefs ile savaş eyleyem

*****

Bu ne gülecek yerdir ağlasana key katı
Düştün dünya zevkine unuttun kıyameti

Daha tasavvuf yoluna girmeden Yunus'un yazdığı şiirler arasında bir dal var ki ötekilere hiç benzemez. Bu dalda ne Sünni Müslümanlık öğretisi, ne de akıl hocalığı çiçeklenir. Oraya korkunç bir ağırlıkla oturmuş bir korku egemendir: Ölüm korkusu. Bu dehşet salıcı korku Yunus'un yakasını bir zaman bırakmaz. Yunus, Taptuk Emre'nin kapısına varana, tarikat yoluna girene ve tekke insanlarına karışana kadar sürer. Onun ölüm korkusu bir yanıyla ahret, kıyamet ve hesap verme korkusu gibi görünür. Yunus öz özüne boyuna bu korkuyu hatırlatır: "An ol günü ki Azrail yakana yapışacak, an ol günü ki kara topraklara karılacaksın, an ol günü ki etin kemiğin çürüyecek." Bu yinelemelerle Yunus ölüm korkusunu gözleri önünden ayırmak istemez. Bu korkuyu bir an unutsa, sanki onun inanış sistemi tümden çökecek; Yunus kendini dünya zevklerine dalmış bulacaktır. Gerçekten de bu yanı ile korku, Yunus'un içinde bendini yıkıp gürül gürül akmaya hazır hayat ve insan sevgisinin önünü tıkayan bir baraj duvarı gibidir. Birlik felsefesi ile bu korku unutulduktan sonradır ki, bu sel bendini yıkıp ortaya çıkacaktır. Söz buraya gelince Yunus'un şiir dili güzelleşir: "İsrafil Surunu vuracak, yeryüzü dümdüz olacak, dağlar pamuklar gibi atılacaktır. Tüm insanlar mezarlarından fırlayıp, kefenleri boyunlarında mahşer meydanında toplanacak; bir ana baba günü ola-

cak, evlat anasını, ana yavrusunu bulamaz hale gelecektir. Yıldızların bağı kopup yere dökülecek, yer yarılıp, şerha şerha parçalanacaktır. Cehennem ki bir yalım ateştir, zincirlerinden boşanacak, insan kalabalığının üstüne doğru yürüyecektir." Bu şiirlerde yalın ve renkli bir dille artık büyük usta Yunus Emre konuşmaktadır. Şiir dizeleri zıtlıkları yan yana getirerek açılıp giderler. Hayatla ölüm, cennetle cehennem, var oluşla yok oluş, karanlıkla aydınlık, düzenle alt üst olma bu şiirlerde karşı beri yerlerini alırlar. Biri ötekinin etkisini artırmak için seçilmiştir. Korku büyüdükçe hayat güzelleşir, hayatın güzellikleri yoğunlaştıkça korku keskinleşir. Böyle şiirlerinde Yunus o kadar diri ve çağdaştır ki, yedi yüz yıl sonra Nâzım Hikmet, bir toplumsal alt üst olmayı düşlerken, Yunus Emre'nin dilinden konuşacaktır.

Yunus Emre'nin bu büyük ölüm korkusunun, sadece ahret ve kıyamet korkusu olduğunu sanmıyoruz. Gerçi, bir zaman kendisi de bu korkuyu öyle sanıyor ve dinin önemli bir unsuru sanarak unutmak da istemiyor. Bizce bu korkunun başka bir kaynağı olmalı. Müslümanlıkta ahret ve kıyamet korkusu kadar cennet ve mükâfat umusu da vardır. Neden Yunus hep olumsuzu hayalliyor? Bu korku toplumsal gerçeklere mi dayanıyor? Yunus'un çağında dehşetli korkular salan olaylar var da, Yunus bunların saldığı yaygın korkuyu bir din ve ahret korkusuna mı aktarıyor?

Yunus'un yaşadığı yüzyılda başka toplumlarda kollektif korkular ve panikler görülmüş. Avrupa, söz gelimi, böyle korkular yaşamış. Vebadan, başka salgın hastalıklardan korkup paniğe kapılmış. Daha sonra Türklerden dehşetli korkar olmuş. Istanbul'un fethi ve Mohaç zaferi

bu korkuyu iyice arttırmış. Osmanlı Sultanı, çadırının önünde, güya, binlerce kesik kafadan bir kule diktirmiş; seksen bin Hıristiyanı kılıçtan geçirtmiş. Papazlar ve kilise adamları bu korkuya tellallık etmeye başlayınca, korku gerçek bir paniğe dönüşmüş. Sağlıklı düşünce yerini bağnazlıklara bırakmış. Kuyuları zehirliyor, çocukların kanını emiyor diye Yahudiler linç edilmiş; havayı kirletip berbat ediyor diye cüzzamlıları kitle halinde kırmışlar. Halk akın akın köylere kaçmış, korkudan kentler boşalmış.

Yunus'un yaşadığı zamanlarda böyle yaygın ve genel bir korkuyu doğuracak olaylar eksik değil. Moğol atının bastığı yerde ot bitmez olmuş, her yıl yeni Moğol akınları, saldırıları ve kırgınları var. Selçuklu gücü çökünce, Anadolu'da, şurda, burda bir sürü küçük beylik türemiş. Ay geçmiyor ki bunlar birbiri ile vuruşup, kan dökmesin. 1299 kıtlığında halk ölülerin etini yemek zorunda kalmış. Ama, bütün bunlar bir dehşet, bir yaygın panik yaratmamış. Müslüman kaderciliği böyle bir korkuyu önlemiş.

Avrupa, kuyuları zehirliyor, havayı kirletiyor diye cüzzamlıları öldürürken, Anadolu'da, Konya'da, Mevlânâ bir havuza girmiş. Cüzzamlıların yıkandığı bir havuz. Mevlânâ'nın dostları hemen cüzzamlıları çıkarıp, havuzu temizlemek istemişler. Mevlânâ bırakmamış. Havuza girmiş, cüzzamlıların üzerinden akan suyu avuç avuç alır, kendi omuzlarından aşağı dökermiş. Evangelinos Misailidis, "Seyreyle Dünyayı" adlı kitabında yazıyor: İstanbul'da kolera salgını var. Hıristiyan halk korkudan evinden dışarı çıkmıyor. Ama nice Müslüman Türk, nasıl olsa Allahın dediği olacak diye düşünerek hasta dostlarını ziyarete gidi-

yor, onların başucuna oturup elleri ile yemeklerini verip, sularını içiriyor, oturup hatırlarını soruyorlarmış.

Yunus Emre'de korkunun anlatılması, sadece din sembolleri ve ahiret hayallemeleri ile kalmaz. Bir bakarsınız Yunus, bir korku sembolü olarak kendi iskeletini hayallemeye başlar; Yunus'un eti, kanı soğulmuş, kadid olmuş iskeleti. Bu iskelet, korkunun kemikleşmiş bir sembolü gibidir. Ama sadece bu kadarla da kalmaz. Başka insan iskeletleri bu teki sık sık çoğaltır. Biz bir iskeletler geçidi ile karşı karşıya kalırız. O vakit Yunus'un korkusu kişisel olmaktan çıkar, başka insanların da korkunç kaderi önünde duyulan bir duyguya dönüşür. Yunus'un korkusunun gerçek kaynağını biz o vakit buluruz.

Yunus iki şiirini bir mezarlık ziyaretine ayırmıştır. Ama daha şiirin başında anlarız ki, bu, soyut bir mezarlığın şiir dilinden hikâyesi değil, insan eliyle doğranmış yüzlerce cesedin yerlere serildiği bir tablonun anlatılmasıdır. Yunus dehşet verici bir kırımın hikâyesini vermeye başlar "Nazik tenler kara toprağa karılmış, ağızlar toprakla dolmuş, diller bar tutup söylemez olmuştur. Kara gözler soğulmuş görmez olmuş, ay yüzler sararıp solmuştur. İnsanların kimi boynunu eğip, kimi tenini toprağa serip yatmaktadır. Damarlar boşalmış kanı kalmamış, dökülen kandan her yan kana batmıştır; yanan vücutlardan tütün ağmadadır göğe." Bu tabloyu soyut bir ölüm tablosu saymak çok zor. Olsa olsa bu, gerçek bir kırımın, kılıçtan geçirilmenin anlatılmasıdır. Bu insanlar eceli ile ölmüş olamazlar. Biz o kanıdayız ki, Yunus Emre, küçük yaşta, böyle bir kırım görmüş, insan elinden doğranan yüzlerce insanın kara toprağın üzerine serilip yatmasına tanık olmuştur. Bundan do-

ğan büyük şaşkınlık ve korku, Yunus'un yakasını uzun zaman bırakmamıştır. Bu kanlı iskeletler korkusu, geceli gündüzlü, Yunus'un gözü önünde durmuş, bir türlü kaybolmamıştır. Böyle bir korkunun doğar ve yaşar olduğuna inanmak için ille de ruhbilim bulgularını sayıp dökmeye gerek yok. Yunus, kendisi böyle bir kırımı gördüğünü söylüyor:

Yunus bunu nerde gördü gelip size haber verdi
Aklım vardı dilim şaştı nitekim bunları gördüm
(Divan, 216)

Yunus aydur bunu gördüm aklım gitti deli oldum
(R.Yelkenci Mecmuası, Divan 236.)

Andan size haber verdim çünkü ölenleri gördüm
(Divan, 236.)

Bu çeşitlemelerin hangisi doğru olursa olsun, Yunus böyle bir felaketi görünce aklının şaştığını, dilinin dönmediğini söylüyor. Yunus gördüklerine o kadar inanamıyor ki, kara toprağın altında hayatın sürüp gittiğini hayalliyor ve bize Türk edebiyatının en güzel dizelerinden birini veriyor:

Kara toprağın altında gül deren elleri gördüm

Ölüm karşısında, güllük gülistanlık bir hayatın zaferini ilan eden bu dize kadar büyük bir şiiri, ben eski edebiyatımızda bulamadım. Gül deren veya gül tutan eller nakışına şiirimizde sık rastlarız. Ama yere dökülen kanın kı-

zıl gül olup dirilmesi ve insanların elinde hayata katılması pek çarpıcı bir güzellik.

Yunus'un ilk devre şiirleri arasında bize peygamber kıssaları, evliya menkabeleri, Müslümanlıkla bağlantılı hikâyeler anlatan örnekler de var. Bunların sayıları az; Onun en kuru şiirleri bunlar. Böyle şiirlerde Yunus, Adem'in ve dünyanın yaratılmasından başlayarak, peygamberlerin başından geçen ve Müslüman edebiyatında sık sık kullanılmış olan efsane ve menkabeleri bize anlatır. Bunların arasına, kutsal kitaplarda bulunmayan batıl inanışların karıştığı da olur! Dünya öküzün boynuzunda durmaktadır. Öküzü bir sinek huylandırır. Öküz de bir taşın üstündedir; taşı balık sırtında taşımaktadır. Örnekler şunlar:

Ol geçidin korkusu uş beni yoldan kodu
Geçemez değme kişi köprüsün kıldan kodu

İnd'öküzü ol lâin al ile azdırmağa
Sinek ile Hak Çalab öküzü elden kodu

Öküz taşın üstünde taşı balık götürür
Balık suyun içinde binasın yelden kodu

(Divan, 106)

*****

Ey dünyâya aldanan hayr ile ihsan kanı
Unuttun bu ahreti şefaat iman kanı

Kimde ki rahmet vardır rahmet dahı andadır
Şimdi bir gözü açık Sünni Müslüman kanı

İbrahim Halil geldi. Kâbeye bünyad urdu
Oğluna bıçak çaldı İsmail kurban kanı

Şeddad bir uçmak yaptı Nemrud göğe ok attı
Karunu da yer yuttu Adil Nûşirvan kanı

Kim ki istedi buldu kulluğu tamam oldu
Ki Mısr'a sultan oldu Yûsuf-ı Kenan kanı

Resûl Miraca ağdı gökten yere nur yağdı
Habibim deyi andı ol Fahr-i Cihan kanı

(Divan, 110)

DERVİŞ YUNUS

Molla Yunus, hayatının bilmediğimiz bir devresinde, Mistikliği (Tasavvufu) kabul eder; düzenden kopar, bir karşıt kültür oluşturan Taptuk Emre'nin Tekkesine varır. Molla Yunus, Derviş Yunus'a dönüşür. Sünni beyler düzeninin yerini, Hak Erenlerin yeni toplum düzeni alır. Bu geçiş Yunus'un şiirlerine yeni fikirler, yeni bir coşkulu sevgi ve büyük bir söz ustalığı getirecektir.

Dönüşüm Yunus'un yalnız din anlayışında değildir; Yunus'un eşi dostu ile, çevresi ve ailesi ile olan ilişkilerinde de yeni kopmalar ve düzenlemeler olacak, Yunus bu bunalımın sonunda evinden barkından ayrılacaktır. Bu bunalımın boyutlarını ve gerçek nedenlerini bilmiyoruz. Bu konuda, ancak, Yunus'un şiirlerinden başka dayanağı olmayan, tahminler ileri sürülebilir.

Yunus bir şiirinde "Burda dahi verdin bize oğul u kız u çift helal; ondan dahi geçti arzum benim gönlüm didar için" diyor. Bu dizenin başka bir çeşitlemesi de şöyle: "Bunda dahi verdin bize ol huriy ü çift ü helal; andan dahi geçti arzum ahdim sana ermeğiçün." Her iki dize de oğullu kızlı, iki kadınlı bir aileye işaret etmekle kalmıyor;

Yunus'un bu aile düzeninden bıktığını da söylüyor. Yunus'a inanış bunalımı bir aile bunalımı ile beraber mi geldi? Bize bu olmaz görünmüyor. Başka bir şiirinde Yunus, "Vatan oldu diken bize, gurbet gülistan" derken, herhalde "diken" ve "gülistan" sözcüklerini kuru semboller olarak kullanmıyor. Yunus'u vatanında rahatsız eden, ona batan bir diken olmalı. Yunus Emre'nin şiirinde bu kişisel bunalımı açıklayacak başka bilgiler yok.

Yunus'un tekke toplumuna göçmesi, Mevlânâ'da olduğu gibi, beklenmedik bir patlama sonunda olmamış. Yunus'un şiirleri, yavaş ve uzun bir geçiş dönemi belirtiyorlar. Yunus'un kul-Tanrı, cennet-cehennem, hayat-ölüm, yaratan-yaratılan ikiliğinden uzun zaman kurtulamadığını, Tanrı sevgisinde bunların tümünü birleştiren bir bütüne varamadığını gösteren bir hayli şiiri var. Ama Sünni inanış da artık kendisini doyurmuyor, bir başka yere bağlanmak, tutunmak istiyor; yeni bir yol arayışı bu Yunus için. Şöyle diyor:

Geç bu uzun endişeden erdire nefsin uşudan
Bakmagıl dosta taşradan gel ikrar et erenlere

Bu can sana baki kalmaz anda varan geri gelmez
Son pişmanlık assı kılmaz gel ikrar et erenlere

Bu dünyayı elden bırak ahretine eyle yarak
Erenlerden olma ırak gel ikrar et erenlere

(Divan, s. 87)

Yunus şiirde bir yandan "dünyayı elden bırak, ahre-

te hazırlan" diyerek Sünni öğretinin sözcülüğünü yapıyor, bir yandan da bir "erenin", bir dervişin, eteğinden tutmayı salık veriyor. Yunus'u tekke yoluna eğitenler bu dervişler olmalı. Yunus Emre, bir şiirinde dervişlerin kendi evine konuk indiğini söylüyor:

İşitin ey yarenler eve dervişler geldi
Can şükrane verelim eve dervişler geldi

Her kim görür yüzünü unutur kend' özünü
İlm-i batından öter eve dervişler geldi

Seydi Balım ilinden şeker tamar (damlar) dilinden
Dost bahçesi yolundan eve dervişler geldi
(Divan, s. 125)

Başka bir şiirinde dervişlerin savunmasını yapıyor. Bu savunma Yunus tekkeye varmadan yapılmış olmalı; şiirden bu savunmanın bir Sünni çevreye karşı yapıldığı anlaşılıyor:

Kimseler eremedi sırrına dervişlerin
Değmeler varamadı yoluna dervişlerin

Dinin imanın var ise hor görmegil dervişleri
Cümle âlem müştakturur (isteklidir) görmeğe dervişleri

Gökten inen dört kitabı
Günde bin kez okur isen

Vallah didar görmeyesin
Sevmez isen dervişleri.

Dağlar taşlar secde kılur göriceğiz dervişleri

Yunus Emre, evine konuk inen dervişlerin "Batın" ilminden okuduklarını söylememiş de olsa, Seydi Balım adından bunların Sünni dervişler olmadığını anlayacaktık. Seydi Balım 14. yüzyılda yaşayan Batınî dervişlerindendir.

Türkmen akınları ile, yahut Moğol saldırısı önünde kaçarak Anadolu'ya gelen bu dervişler, 12. ve 13. yüzyıl Selçuklu tarihinde ve Osmanlıların kuruluşu çağında önemli görevler yüklendiler. Anadolu topraklarının ele geçirilmesi sonucunu doğuran, irili ufaklı savaşlara katıldılar; Hıristiyan halkı yerlerinden kovarak oralara müritleri ve taraftarları ile kendileri oturdular. İnsan ayağı değmemiş sarp ve ormanlık yerleri açarak, oralarda bağlar, bahçeler, evler ve çiftlikler kurdular; böylece yerleşik kültürün temellerini attılar. Selçuk sarayında Fars kültürünün ve Sünni Müslümanlığın etkileri yoğunlaştıkça bu Babalar, ki çoğu Farsça bilmiyordu, göçebe Türkmenler arasında kendilerine destek buldular; Selçuklu Sultanlığı ile, göçebe düzeni arasındaki ekonomik ve kültürel çelişkiden faydalanarak Babaların bir kısmı siyasi ayaklanmalar düzenledi; yahut böyle ayaklanmalara katıldılar. 1239-40 yıllarında Selçukluların güçlükle bastırabildiği Baba İlyas ayaklanması "kıl çadırlı ve kızıl börklü" Türkmenlere dayanıyordu. Bu nedenledir ki, 1276'da Karamanlılar, bu Babaların da yardımı ile Konya'yı kısa bir zaman için ele geçirince,

Karamanoğlu Mehmet Bey "Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigâhta, mescitte Türkçe'den başka dil kullanılmaya" diye emir veren fermanı yayınlayacaktı. Yunus Emre bu olayda 37 yaşlarındadır.

Yunus'u tekkeye götüren kişisel bunalımın bütün boyutlarını bilmesek de, onu bu yola iten toplumsal bunalımı ve çöküntüyü iyi biliyoruz. Üstelik inanç değiştirmede Yunus Emre yalnız değil. Onun çağdaşlarından Karaman Beyliği'nin kurucusu Nura Sufi ve Mevlânâ Celaleddin de böyle köklü değişmelere uğruyorlar.

Nura Sufi yaşlanınca saltanatı ve tahtı bırakıp tasavvufa sığınıyor. Bir şeyhin eteğinden tutarak ömrünün son yıllarını bir tekkede geçiriyor. Mevlânâ Celaleddin Rumi ellisine yaklaştığı yıllarda, Tebriz'den gelen bilgin ve coşkun bir dervişe, Şems'e rastlıyor; onunla yedi gün halvet oluyor. Bu halvetten çıkan Mevlânâ artık bambaşka bir Mevlana'dır. Devrinin en büyük camilerinde ders veren, ayakkabılarını çıkarıp saray kadınlarına semah ettikten sonra, ayakkabılarını altınlı, elmaslı, pırlantalı küpe ve yüzüklerle dolu bulan, dinleyicileri beylerden ve sultanlardan oluşan Mevlana tümden değişecektir. Dergâhının kapısını yoksullara ve kötü kadınlara açacak, kurulu düzenin hoş görmediği yerlerde semaha duracaktır. Mevlânâ'yı karşıt kültüre ve aykırı yola çeken Şems, bu nedenle öldürülecektir. Yunus'un devrinde Anadolu'nun içinde bulunduğu keşmekeş, bunalım ve yıkım insanların kurulu düzenin dünya görüşünü ve felsefe anlayışını yargılamalarını ve reddetmelerini kolaylaştırıyor. Selçukluların sosyal düzeni aydınlara umut vermekten çıkmıştır. Yunus'un daha doğduğu yıl Moğol ordusu Erzurum'u basar, kenti yerle

bir eder. Yunus üç yaşında iken Selçuklu ordusu, Kösedağ'da büyük bir yenilgiye uğrar ve Moğollara haraç veren bir gölge devlet haline düşer. Batıya doğru yürüyen Moğol fırtınası, Sıvas'ı yıkar, taş üstünde taş bırakmaz; Kayseri'nin erkeklerini toptan kılıçtan geçirir; kadınlar ve çocuklar esir edilip Moğol ordusunun peşinden sürüklenir. Yunus'un hayatı boyunca bu Moğol kasırgası Anadolu'nun üzerinden, dokuz defa daha, bir silindir gibi geçecek, ardında kan, yokluk ve yıkıntılar bırakacaktır: "Moğollar girdikleri büyük kentleri ve kasabaları o kadar kılıçtan geçirdiler ki, oralarda pek az insan kaldı." Yunus şiirinde, Moğol'u düşman saydığını, onunla hiçbir uzlaşmaya girmediğini açıkça belirtiyor."

Havf ü reca (korku ve rica) sende yok öyle ki bir
Tatar'sın **(Moğol)**
Canımı esir eyledin n'ider bana yağı Tatar
(Divan, s. 253, 281)

Konya Selçuklu Sultanlığı'nın zayıflaması Anadolu'da küçük beyliklerin mantar gibi ortaya çıkması sonucunu verir. Taht için, mal için, yaylak ve kışlak için Eretna Beyi, Sıvas Beyi, Malatya Beyi, Engürü Beyi, Akhisar Beyi, Germiyan Beyi, Karaman Beyi bir amansız vuruşma içindedir. Bunlardan bazen birinin, bazen ötekinin emrine giren Oğuz, Türkmen, Kürt, Tatar, Ermeni ve Rum halkları bu çatışmanın asıl kurbanlarıdır. Öyle ki, gün olur hendeklerin dibinde binlerce ölü bırakılarak bir kale ele geçirilir, kalenin beyi zor altında yeni efendisini tanıyıp ona haraç vermeyi kabullenince, suçu bağışlanır, taht ve dev-

let gene kendisine bırakılır. Olanlar kale kapısına dökülüp kalan insanlara olmuştur.

Moğol akını önünde ilkin Anadolu'ya göçen, sonra da yerlerini bırakmak zorunda kalan Oğuz ve Türkmen boyları konup göçmekten yorulmuş, oturup yerleşecek güvenli topraklar arıyor, yerleşik bir hayatın özlemini çekiyor. Moğol arkadan sıkıştırdıkça, bunlar da köylerde ve kentlerde oturan yabancı halkı, vura vura yerlerinden kovuyor, Batıya, Bizans başkentine doğru kovalıyor. Bu sonu gelmez boğuşma ve kargaşalık Anadolu'da güvenlik ve rahat bırakmamış, yollar bozulmuş; kervanlar Selçuklu sarayına gelir taşımaz olmuşlar. Moğol kargaşalığından evvel Selçuklu Sultanlığı'nın Anadolu'dan geliri 15 milyon altın; Moğol'dan sonra 3 milyona düşüyor. Bunun da 1 milyon iki yüz bini her yıl Moğol'a haraç gidecek. Yılda beş bin koyun, beş yüz top ipekli kumaş, sayısız at ve deve, ayrıca, bu haraç kervanına katılacak. Yunus Emre yoksullaşan ve güvensizlikten bunalan halkın ne durumlara düştüğünü bize çarpıcı dizelerle açıklar:

Beyim arif isen sen var yolunca
Bunda başlar yiter kanlar sorulmaz
(Divan, s. 341)

Şu senin mümin kulların dünya zındanı onların
Bu dünyada mümin olan hurrem oluban şad değil
(Divan, s. 177)

Bu Yunus'un gördüğünü eğer Zühre (yıldız) görse idi
Çengini elden bırakıp unuta idi sazını
(Divan, s. 121.)

Yunus Emre, neden toplum düzeninden bunaldığını ve mümin kulların içine düştüğü umutsuzluğu büyük bir açıklıkla anlatıyor. Onun, yukarıya aldığımız sondan bir evvelki dizesi bize "Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kaşâneler gördüm, dolaştım mülk-i İslamı bütün viraneler gördüm" diyen Ziya Paşa'yı hatırlatıyor. Öyle görülüyor ki, bu büyük kargaşa içinde, az biraz da olsa, huzur ve güvenlik büyük kentlerin uzağında kurulan küçük tekkelerde kalmış. Din ve mezhep ayrılıklarına saygılı olan Moğol da, Selçuklu da din adamlarına ve onların tekkelerine dokunmuyorlar. Mevlânâ Moğol'u sevmiyor ama, Moğollarla da, Karamanlı ile de arası iyidir. Taptuk Emre'nin Tekkesi ise, küçük bir köyde kaybolmuş gibidir.

Yunus Emre'nin, Taptuk Tekkesi'ne vardığı, orada bir zaman eğleştiği doğru olmalıdır. Bunu yalnız Yunus'un şiirleri ve menkabeler değil, ilerde belirteceğimiz başka kaynaklar da söylüyor. Yunus bu tekkeye olgunluk çağında, belki de kırkını geçtikten sonra varmış olmalıdır. Orada şeyhinin kızına âşık olarak, tıpkı menkabelerin söylediği gibi, yeni bir sevginin coşkunluğunu da yaşamış olabilir.

Taptuk Emre'nin tekke toplumu bir savaşçı dervişler topluluğu değil. Orada kâfiri yerle bir etmekten, kaleler fethetmekten, kiliseler yıkıp yerine camiler kurmaktan söz edilmiyor. Esasen, "Cümle âlem birdir bize, düşmanımız kindir bizim" diyen Yunus Emre'den böyle bir savaşın içinde olması beklenemezdi. Onun şiirinde kavgadan değil, insanlar arasında barıştan söz edilir. Taptuk topluluğu, Anadolu dervişlerinin bazılarında görülen, boş toprakları şenlendirmek için çalışan; bağ dikip, bahçe yetiştiren, toprak açıp çiftlikler kuran bir topluluk da değil. Yunus'un şiirin-

de doğa ile savaşmaktan, evler ve çiftlikler kurmaktan da söz edilmez. Bugünkü kalıntılarına bakınca Taptuk Emre'nin tekkesi, küçük bir köy tekkesi.

Cahit Öztelli bu tekkenin kalıntılarını görmüş, diyor ki: "Taptuk Tekkesi Sakarya Irmağı'nın üzerinde kurulan Sarıyar Barajı'na çok yakın, Nallıhan'a bağlı Emre Köyü'ndedir. Türbe bir zaviye niteliğindedir. Taptuk'un mezarı da buradadır. Türbenin bir odasında Taptuk ailesinden gelme kimselerin lahitleri vardır. Türbe kiremitle örtülü, bir oda ve beş metre kare büyüklüğünde bir zikir ve sema yerinden ibarettir." (Öztelli, s. 50-54). Öztelli bize Taptuk tekkesi için iki vesika da veriyor. "Köy halkı Kızılbaş olduğu ve alenen âyin yaptıkları için bu tekkeye doldurularak 1781 tarihinde yakılmışlar. 1777 tarihinde de bu tekkeye bir post-nişin atanmış. Tekkenin, Osmanlılar bu toprakları fethettiği vakit orada bulunduğu, "Feth-i Hakâniden beri" tanındığı açıktır. (Öztelli, aynı yer).

Taptuk Emre Tekkesi hakkında çok şey bilmesek de, daha Selçuklular devrinde, Orta Anadolu'da Taptuklular diye bir topluluğun varlığını biliyoruz: "Taptuklu şeyhlerinin tuhaf âdetleri varmış; çam ağacına taparlar, evlerine inen konuğa kızlarını, karılarını ve bacılarını ikram ederlermiş." (Gölpınarlı, Risalet al-Nushiyye ve Divan, s. IX; Turan, s. 216). Taptukluların ağaca tapar olması akla yakın geliyor. Yunus'un şiirinde ağacı kutsal saymanın kesin belirtileri var. Yunus şöyle diyor:

Her kime ki dervişlik bağışlana
Kal(ı)bı gide pâk ola gümüşlene

Nefsinden müşk ile anber bite
Budağından il ü şar yemişlene

Yaprağı dertli için derman ola
Gölgesinde çok kademler işlene

Âşıkın gözü yaşı hem göl ola
Ayağından saz bitip kamışlana

Cümle şair dost bahçesi bülbülü
Yunus Emre arada dürraçlana
(Divan, 47)

Derviş'in kutsallığını ağaçta, ağacınkini dervişte gören, dervişi ve ağacı renkli bir şiir dünyasında aynılaştıran bu benzetmeler zinciri Yunus'un, bizce en güzel şiirlerinden biridir. Buna benzer bir kutsal ağaç inanışı Fütüvvet'te de var: "Fütüvvet bir ağaçtır, ol ulu ağaç Tanrı sıfatıdır, budağı enbiya sıfatıdır, yaprakları evliya sıfatıdır." (Gölpınarlı, Burgazi Fütüvvetnamesi, s. 1-4). Yunus'un Fütüvvet inanışlarını belirten bir şiirine daha ilerde değinilecektir.

Gölpınarlı, Taptuklu şeyhlerinin karılarını ve kızlarını konuklara ikram etmiş olabileceklerine inanmıyor. Bunun tıpkı, daha sonraki mum-söndü uydurması gibi bir dedikodu ve iftira olduğunu ileri sürüyor. (Gölpınarlı, R.D.s. IX). Osman Turan bu âdetin gerçek olduğunu söylerken haklı; ama, bu âdetin sadece Karluklarda, Kazaklarda, Doğu Türkistan'da ve Tibet'te bulunduğunu belirtmesi doğru değil. Cinsel konukseverlik (sexual hospitality) adı verilen bu âdet, çok yaygın. İlkel toplulukların büyük bir kısmın-

da bulunuyor. Kuzey Afrika Arap kabîlelerinden bazıları, çadırlarına inen konuk, ikram edilen kızı kabul etmez, onunla yatmazsa konuğu döve döve kovarlarmış. (Hasting, s. 125-126). Bu âdet, eve veya çadıra inen yabancıdan gelecek kötülükleri önlemek, onu ailenin bir parçası yapmak için uygulanan bir geçiş törenidir. (Van Gennep, s. 33).

Taptuk Tekkesi, orta Anadolu'nun ekincilikle uğraşan, küçük ve fukara köylerinin ortasında kurulmuş görünüyor. Tekkedeki iş hayatı ve günlük hayat hakkında pek bir şey bilmiyoruz. Dinsel törenlerin dışında dervişler ne yapıyordu? Çevre köylerle nasıl ilişkiler içinde idiler? Yunus'un, "derviş dediğin eli ile arpa ekecek", diyen bir dizesi var. Ben bu dizeden, dervişlerin de, öteki köylüler gibi yaratıcı bir iş içinde bulundukları anlamını çıkarıyorum. Başka bir şiirinde Yunus: "Her kim tarike gire, gerek mal terkin ura (malını terkede)" diyor. (Divan; s. 81). Daha aşağıda, Hacı Bektaş Tekkesinin özellikleri üzerinde bilgi verirken, ilk tekkelerdeki bu ortak iş hayatına yeniden döneceğiz.

Tekkedeki günlük hayattan pek söz etmeyen Yunus, tekke toplumunun pek önemli bir töreni olan semah hakkında bize etraflı bilgi verir:

"Gene aşk elçisi geldi, meydanımız doldu, dört yanımız seyir yeri oldu. Gene içki kadehleri dizildi, gene içkiler sunuldu. Canlar içip esrük oldu. Evin içi aşk ile doldu. Hiçbir perişanlığımız kalmadı." (Divan, s. 346) Bu semahtır. Bizim semahımıza girmeyen sonunda pişman olur; bize düşman bile kesilir. Ancak gönlü şeytanla dolu olan kimseler bizim törenimize gülegen olurlar." (Divan, s. 301)

Bu törenlerde içki içildiğini belirten Yunus müziğin ve çalgı aletlerinin bulunduğunu da açıklar:

"Ben oruç namaz yerine içki içip sarhoş olurum, tesbih ve seccade yerine de, şeşte ile kopuz dinlerim." (Divan, s. 347). "Ey kopuz ile şeşte, size soruyorum; aslınız nedir? Kopuz ile şeşte ariften ayrı değildir, bizim aslımız ağaçtan, deriden ve koyun kirişindendir. Ondan sonra aşk denizine daldık. Bize haram diyenler var. Ama biz hırsızlık mal değiliz ki haram olalım. Kiriş olmaktan ne çıkar, aslımız mısmıldır bizim." (Divan, s. 346).

Bu törene kadınların katıldığından Yunus söz etmez. Ama başka bir kaynak bu konuda bize tamamlayıcı bilgi verir. Ebulhayr-ı Rumi, Saltukname'de der ki: "Taptuk Baba'nın meclisinde erlerle avretler ve oğlanlar karışıp beraber zikr ederler. Öyle bir meclise şarap da lâzım, bir tulum şarap al da götür." (Gölpınarlı, Tasavvuf, 38) Daha sonraki Alevi törenlerinde olduğu gibi Taptuk'un törenlerine de kadınlar katılmış olmalıdır.

Anadolu'da karşıt kültürün odak noktaları olan bu törenler salt bir din görevi yüklenmiyorlardı. Daha sonraki Alevi-Bektaşi törenlerinde görüldüğü gibi, Yunus'un katıldığı semah töreni, Taptuk topluluğunun tümünün ifadesidir. Bu topluluğun yapısı, kültürünün tamamı, insan ilişkileri, kişisel ve toplumsal değerleri, yarın için umutları ve düşleri, dün için yorumları semah töreninde şiir olarak söylenir, müzik olarak çalınır ve çağrılır, sohbet olarak dile getirilir, menkabe ve efsane olarak anlatılır, davranış olarak sergilenir, oyun olarak oynanır, içki ve yemek olarak tadılırdı. Semah, topluluğun kanun koyucusu, adalet dağıtıcısı, kanun uygulayıcısı, ahlak ilkelerinin koruyucusudur. Yalan söyleyen, kadına kıza yan bakan, atasına ve komşusuna saygısızlık eden, benimsenen değerlere uyma-

yan semah törenine alınmaz; suçunun ağırlığına göre ceza görür, topluluğun dışına bile atılır.

Semah töreni insanları eşit kılıcı bir düzeni yansıtır. Semaha katılanlar, toplumun hangi katından gelirlerse gelsinler, ne iş yaparlarsa yapsınlar, eşit görülürler. Çok yaygın bir menkabe, bu törene kutsal bir güç katar. Yunus Emre, bu menkabeye şiir dilinden şöyle dokunur:

Resul indi tapuya elin urdu kapıya
Dediler kimsin ana miskini dervişlerin

Resul girdi içeri yârânlar durdu uru
Âşıklar didar gördü visalin dervişlerin
(Divan, s. 255)

Sabr ile kanaatı veribidüm bunlara
Kırk kişi bu gömlekten başın çıkaran benem

Ol kırkından birine neşteri vurdum idi
Kırkından kan akıtıp ibret gösteren benem.
(Divan, s. 186)

Yunus'un şiirinde dokunduğu bu menkabe şöyle:

Kırklar, erenler, dervişler (çeşitli kaynaklar bu isimlerden birini kullanıyor) bir evde oturmuş sohbet ederlermiş. Peygamber Muhammed Mustafa onların meclisine varmak, bu Hak erenlerini görmek istemiş. Kapıyı çalmış, kimsin diye sorulunca "ben peygamberim" demiş. Bizim meclisimizde peygamberin yeri yoktur diye, kapıyı açmamışlar. O vakit Cebrail'in dili ile Tanrı'dan haber gelmiş

ki, "Ya Muhammed ben bir fakirim diyesin" Peygamber dönüp kapıyı vurmuş, kim olduğu sorulunca "fakirim" diye cevap vermiş; bunun üzerine kapıyı açmışlar. Peygamber dervişlerin arasına katılmış, kim olduklarını, ne iş yaptıklarını, birbirleri ile ilişkilerinin ne olduğunu sormuş. Onlar demiş ki; "Biz eşit kişileriz. Birimiz ne isek hepimiz oyuz. Birimize dokunsan hepimizden ses gelir; Birimizden kan aksa, hepimizden kan akar." Peygamber inanmayıp, delil istemiş. Bunun üzerine Kırklardan biri bıçağını çıkarıp, kendi kolunu yarmış, kırk koldan aynı zamanda kan akmaya başlamış. Peygamber inanmış. Bu sefer dervişler Peygamberi sınamak istemişler. Önüne bir üzüm tanesi koyarak "Bunu kırkımıza bölüştürebilir misin?" demişler. Peygamber tek bir taneyi nasıl olup da kırka böleceğini düşünürken Cebrail inmiş, Tanrı'nın buyruğunu bildirmiş ki üzüm tanesini eze, suyunu Erenlere bölüştüre. Peygamber üzümün suyunu çıkarıp Kırklara bölüştürmüş. Üzüm suyunu içen Kırklar esrik olup semah dönmeye başlamışlar. Peygamber Tanrı elçisi olmanın gerçeğini böylece Kırklardan öğrenmiş. Semah töreni, Muhammed'in Peygamberliğe geçiş töreninin simgesi kabul edilerek, Alevi-Bektaşiler arasında günümüze kadar sürüp gelmiştir.

Taptuk Emre Tekkesi üzerindeki bilgi eksiğimizi, ona çok benzeyen başka bir tekke için verilen bilgilerle tamamlamaya çalışacağız. Bu tekke, kuruluş yıllarında Taptuk Tekkesi gibi küçük bir tekke olan ve karşıt kültürün yuvalandığı merkezlerden biri bulunan Hacı Bektaş Veli (öl. 1270-71) Tekkesi'dir. Vilayetname'nin Yunus'u, Taptuk Emre'yi ve Hacı Bektaş Veli'yi birbirleri ile ilişkili göstermesi bu tekkeler arasındaki benzerlik olasılığını artırır.

Hacı Bektaş Tekkesi, göçebe düzeninden kopmuş, ama yerleşik düzenin kurumlarını daha geliştirememiş bir köy içinde kurulur. Bu köy yedi hanelidir. Köyde ölenleri yolunca yuyup kefenleyecek bir insan bile yoktur. Olağanüstü nakışları bir tarafa bırakırsak Vilayetname bize şeyh, derviş ve tekkenin işlevleri hakkında şu bilgileri verir:

Köy küçük olduğu için sığırlara çoban tutulamamıştır. Mal sahipleri sıra ile hayvanları güderler. Sıra İdris'e gelir, fakat İdris'in o gün başka bir işi vardır, mal gütmeye gidemeyecektir. "Hacı Bektaş Veli İdris'e, gam çekme, sen var git işine, bugünlük sığırlarını ben güderim", (Gölpınarlı V. s. 31) dedi. Başka bir gün Hünkâr Hacı Bektaş bir köylünün ev yapmak için kerpiç döktüğünü, balçık yoğurduğunu görür. Ev yapana yardım için "Hacı Bektaş gelip, ayakları ile balçığı yoğurmaya başladı." (Aynı eser, s. 33). Köydeki kavgaları, kırgınlıkları Hacı Bektaş uzlaştırır, yargıya bağlar. Moğol ulularından birinin çocuğu ile bir yoksul çocuğu oynamaktadır. Yoksulun attığı taş, öteki çocuğun başına değer ve çocuk ölür. Yoksul çocuğu korkar, Hacı Bektaş'a sığınır. Gelir, dilerler ki çocuğu ala ve öldüreler. Hünkâr, yoksul çocuğu hırkasının eteğinde saklar, ölümden kurtarır." (Aynı eser s. 76). Çocuğu olmayan kadınlara Hünkâr ilaç ve umut verir: "Bizi sevenlere armağanımız olsun, oğlu kızı olmayanlar üç gün oruç tutsunlar, bu mercimek tanelerinden yesinler; Ulu Tanrı onlara oğlan verir." (Aynı eser, s. 37). Hastalar tekkeye gelip derman isterler: "Kadıncık Ana hangi hastaya o elmalardan verdi, yedirdi ise iyileştiler." (Aynı eser, s. 32). Yeni doğanlara Hacı Bektaş ad verir: "Adı Hızır Lâle olsun dedi, çocuğu lâlem çiçeği gelmiş diye severdi." (Ay-

nı eser, s. 65). Hacı Bektaş Tekkesi, bugünkü köy odasının görevlerini de yüklenmiştir. Köye inenleri Kadıncık Ana karşılayıp, ağırlar; önlerine bal ve yoğurt koyup karınlarını doyururdu. Türkmen ve Tahtacılarda bugün de, kişiliğiyle büyük saygınlık kazanan kedınlara kadın ana diyorlar. Görülüyor ki, Hacı Bektaş Veli, yapısı daha iyice belirlenmemiş, bir geçiş halindeki yerleşik kültürün içinde ortaya çıkıyor ve orada çok yönlü bir görev yükleniyor. Orada derviş kanun koyucu, gelenek koruyucu, adalet dağıtıcı, kamu yardımlarının düzenleyicisi, iş hayatına yardımcı, yoksulları güçlülerden koruyucu, doktor ve otelci. Bütün bunlardan ayrı, bir din görevi de yükleniyor Hacı Bektaş. Küçük bir mescitte köylüye namaz da kıldırıyor. Tekke bu görevlerin kurumlaştığı bir yer olarak ortaya çıkıyor.

Bu önemli iş ve görevler başka kurumlar tarafından omuzlanana kadar tekke de, derviş de köyde benimsenmekte devam ediyorlar. Hacı Bektaş Tekkesi'nin bu kuruluş yıllarını sonraki gelişmelerden ayırmak gerek. Daha sonraları bu tekke Osmanlı'dan büyük vakıflar alacak, 36 pare köyden vergi toplayan, som gümüşten kapılı bir asalak yapı haline gelecektir. Tekkelerin kuruluş yıllarındaki bu halkçı özellikleri hakkında Ömer Lütfü Barkan şunları söylüyor: "Bu devirde gördüğümüz dervişler henüz ziraat hayatı ile meşgul olan, bağ bahçe yetiştiren, zaviyeler kurmakta usta olan kişilerdi. Vakitlerini ayin ve ibadetle geçirdiklerine, başkalarının sırtından yaşadıklarına dair, ortada henüz, hiç bir delil mevcut değildir. Birçok dervişin bir komünist hayatı yaşamak için bir araya toplandıklarını ve beraber çalışıp, beraber yemenin ve böyle müşterek

bir hayat sürmenin zevklerini tercih ettiklerini kabul edebiliriz. (Barkan, s. 304)

Taptuk Emre Tekkesi'nin böyle bir tekke ve eli ile arpa eken Taptuk dervişlerinin de böyle, yaratıcı bir iş içinde ortak yaşayan dervişler olduğundan biz şüphe etmiyoruz. Yunus'un tekkeye kapanmasını, mistikliği seçmesini dünyadan kaçmak, toplumdaki sorumluluklardan uzaklaşmak olarak yorumlayanlar olmuştur. Yunus'un mistikliğini bu tekke çevresi içine oturtmadan değerlendirmek yanlış olur. 13. ve 14. yüzyıllarda karşıt kültür ve onun yarattığı daha demokrat bir düzen bu tekkelerde oluşuyordu. İster Müslüman, ister Hıristiyan olsun, Batıni ilkeleri benimseyip tekkeye varan kimse orada yeni iş ve insan ilişkileri içine giriyor, eli yahut dili ile bu halkçı düzene katkıda bulunuyordu.

Dünyadan tümden el etek çekip, çile evlerine kapanan keşişler Müslümanlıkta yoktur; Hıristiyanlıkta vardır. Anadolu dervişleri arasında da 15. yüzyıla kadar böyle kimseler hiç yok. Bu dervişlerden kimi Sucu Baba, kimi Eskici Baba, kimi Kilci Baba, kimi de Elekçi Baba. Hepsi de alın teri dökerek, bir şey beklemeden, dürüstçe halka hizmet ettikleri için, Baba veya Dede olmuşlar. Yunus'un insan severliği, doğaya açılışı, dinlerin ve mezheplerin dogmalarına bağlanmayışı, onların hepsinin üstüne çıkışı, soyut bir tasavvuf inancından olduğu kadar, içine karıştığı bu sağlıklı toplumdan da geliyor. Müslümanlığı, Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere şirin gösteren bu tekkeler olmuş. Onlar Müslümanlığa tekkelerin kapısından girmişler. Tekke Müslümanlığı, Hıristiyan kültüründe köklü değişmeler gerektirmiyordu. Kemal Tahir'in Devlet Ana'sındaki Mavro'nun,

Müslüman olduktan sonra bile, ikide bir, "Aman göklerdeki İsa Rabbimiz" diye yakarması, Osman Gazi'nin Müslümanlarını rahatsız etmediği gibi, Yunus Emre'yi de, Taptuk Emre'yi de rahatsız etmezdi.

Tekkeye kapanmanın dünyadan el etek çekmek demek olmadığını, en açık biçimde, nice ayaklanmanın bu tekkeler etrafında örgütlenmiş olması gösterir. Yavuz Sultan Selim, gene bu nedenle bir ara Hacı Bektaş Tekkesi'ni kapatmıştır. Yunus Emre'nin, Taptuk Tekkesi'nde katıldığı semahlara benzer törenlere katılmanın ne belalı bir iş olduğunu gösteren bir Şeyhülislam fetvası var elimizde. Şeyhülislam Ebussuut Efendi'ye (öl. 1574) sorulur:

"Bir zaviyenin mescidinde çeşitli insanlar ve oğlanlar karışıp, çeşit çeşit teganniler ile dua ederken, kelime-i tevhidi değiştirip, gâh "dil-i men", gah "can-ı men" (benim gönlüm, benim canım) deseler, ve gâh "Sen bir ulu sultansın, canlar içinde cansın, çün ayan gördüm seni, pünhan kayusu değil" deyip, ve gâh "Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri, isteyene ver sen anı, bana seni gerek seni" deyip göğüslerini döğseler, garip hareketlerde bulunsalar; mahalleden bazı kişiler zaviyenin şeyhi olan "Zeyd"e deseler ki, "Bu cins hareketlere niçin razı olursun?" Şeyh cevap verse ki, "Ne lazım gelir? Tanrı demiyor mu ki, bütün yaratıklar, cinler ve insanlar da bana tapar?" Zeyde ne lazım gelir?"

El cevap: Adı edilen haller ve yapılan işler en yüksek dereceden fuhuş olduktan başka, cennet hakkında söyledikleri de şeni bir kelime ve gerçek bir küfürdür. Katledilmeleri mübahtır. (İz II, 48)

Bu fetvada adı geçen ilahi parçaları Yunus Em-

re'nin şiirlerindendir. Demek ki, Yunus'un şiirleri daha 16. yüzyılda, böyle tehlikeli törenlere katılıyor ve ölüm fetvaları verilmesine sebep oluyormuş. Yukardaki ilahi dizelerini içine alan Yunus şiirleri şöyle:

Canlar feda yoluna bu can kayusu değil
Sen can gereksin bana cihan kayusu değil

Canlar içinde cansın sen bir ab-ı hayvansın
Bize din ü imansın iman kayusu değil

*****

Aşkın beni faşetti saklamam derdim veli
Çün ayan gördüm seni pünhan kayusu değil

(Divan, s. 178).

Aşkın aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü bana seni gerek seni

*****

Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene sen ver anı bana seni gerek seni

(Toprak, s. 237)

Hiçbir karşı eyleme karışmasa bile, Taptuk Tekkesi'ndeki düzene katılmak, onun imparatorluk kültürüne ters düşen Batıni inançlarını benimsemek, halka bu düzeni sevdirmeye çalışmakla Yunus Emre belalı bir işe girmiş oluyor. Bunun dünyadan kaçmak, halkı afyonlamakla filan ilgisi yok.

YUNUS ŞİİRİNDE TOPLUMUN HİKÂYESİ

Büyük Fransız bilgini Georges Dumézil, Hint-Avrupa uluslarının mitolojisi üzerinde çalışırken önemli bir gözlemde bulunmuştur: İran, Yunan, Cermen, Hint ve İskandinav mitolojilerindeki tanrıların özellikleri ve bunları anlatan hikâyeler üçlü bir sınıflar düzenini yansıtır. Bu düzen, savaşçılar, din adamları ve toprağı işleyen ekincilerden oluşur ve Hint-Avrupa toplumunun temel yapısını yansıtır. Hint-Avrupa mitolojisinde eski bir savaşın da izleri kalmıştır; öyle bir savaş ki, onda din adamları ile savaşçılar birleşmişler ve toprağı işleyen ekincileri yenerek, onları aşağı dereceden bir sınıf haline getirmişlerdir. (Littleton, 7-10)

Dumézil'in çalışması, folklorcuların ve edebiyat tarihçilerinin sık sordukları bir suale karşılık veriyor. Toplum, sanat eserinde nasıl ve ne ölçüde yansır? Aynı soruyu bizim divan edebiyatımız ve halk edebiyatımız için de sorabiliriz. Türk toplumu halk edebiyatımızda yansır mı? Ne yanları ile ve nasıl yansır? Yahut divan şiirimiz Türk toplumunu ne ölçüde yansıtır? Divan şiirimiz söz konusu olunca, araştırıcılarımızın hemen hepsi soruyu olumsuz

cevaplandırır. Divan şiiri Türk toplumunun yapısını, zevkini, insan ilişkilerini ve değerlerini yansıtmaz. (Köprülü, I, 63). Ahmet Hamdi Tanpınar doğrudan konu üzerinde durmamakla beraber, divan şiirinin aşk ve sevgili nakışını incelerken, bu yaygın görüşle bağdaşmayan bir fikir ileri sürer. Ona göre divan şairlerinin sevgililerinde, ki bu sevgiliye çok defa şairler şah veya sultan derler, Osmanlı sultanlarının nitelikleri görülebilir. (Tanpınar, s. XX). Böylece Tanpınar, bir divan şiiri - Osmanlı toplumu ilişkisinin var olduğuna işaret eder. Walter Andrews, "Poetry's Voice Society's Song" (Şairin Sesi, Toplumun Türküsü) adlı kitabında Osmanlı toplumundaki otoriter yapının, mistik din anlayışının ve meclisler halinde bir araya gelmenin divan şiirimizde yansıdığını ileri sürmektedir.

Yunus Emre'nin eseri bize toplum yapısı ile şiir ilişkisini araştırmak için verimli bir kaynak sunar. Biz, Yunus'un şiirinde, sosyal kurumları, ekonomik ilişkileri, değer yargıları ile o çağın Türk toplumunun yansıdığı kanısındayız. Ama unutmamak gerekir ki, şiir bir sanat yaratmasıdır, hikâye anlatmaz, olayları açıklamaz. Bizim şiirimiz ise ince bir soyutlamadır. İster halk şiirimiz, ister divan şiirimiz olsun bu soyut çizgide yürür. İnsanı ve toplumu gerçeklerden ayırıp bir imgeler ve hayaller dünyasına çeker. Ancak bu simgeler, hayaller ve benzetmeler perdesini aralayarak onun ardında yatan toplum ve insan ilişkilerini yakalayabiliriz. Yunus'un en uzun ve en soyut şiiri "Risalet al-Nushiyye" mesnevisini alalım. Bu mesnevi tasavvuf felsefesinin genel görüşü içinde bize insanı yapan, toprak, ateş, yel ve su gibi dört unsuru, bunlardan insana geçen iyi ve kötü nitelikleri, bu dört unsurla Mutlak-Vü-

cut olan Tanrı'nın ilişkilerini şiir dilinden anlatır. Yunus, toprak ve sudan sürüp geldiğine inanılan garaz ve bencillik gibi kötü huyların; yel ve ateşten geldiğine inanılan akıl ve kanaat gibi iyi huyların anlatılmasına uzun destanlar ayırmıştır bu mesnevide.

Yunus Emre bu şiirde tasavvuf düzenini ve tasavvuf ilkelerini bize insanlar olarak sunmayı, onlar arasındaki ilişkileri de gerçek bir toplum düzeni olarak anlatmayı yeğlemiştir. Öyle ki, bu soyut ilkeler yerine biz gerçek insanları koysak karşımıza 13 yüzyılda bir Anadolu beyliğinin toplum yapısı ve insan ilişkileri çıkar. Yunus bu uzun şiirde Mutlak-Vücud'a Padişah adı verir. Ateş ve yel gibi unsurları insan olarak düşünür; sayıları dokuzdur bunların. "Bunlar binbaşılardır ve her birinin emrinde bin er vardır." Toprak ve su ile "üç kişi gelir, bunlar da binbaşılardır, her birinin emrinde bin er vardır. "Can ile dört kişi gelir. Yunus bunların binbaşı olduğunu açıklamaz, ama "bunların da biner erleri vardır." Yunus bu ordu düzenini, gerçekte olduğu gibi, bölüklere ayırır: "İmdi bilgil hangi bölüktensin? Hangisinin sözün tutarsan onun bölüğündensin." Buraya kadar, Padişah'ın emrinde 16 bin kişilik, on altı binbaşılı bir ordu düzeni ile karşı karşıyayız. Yunus daha ilerde akıl ve kanaat gibi unsurlara Sultan diyecektir. Bu sultanlar, Rahmani ve Şeytani, yani Tanrısal ve Şeytansal, iyi- kötü diye ikiye ayrılacaktır. "İki sultandurur sana havale, diler her birisi kim mülkü ala." Birbirlerinin mülkünü ele geçirmek dileyen bu iki sultandan kötü olanın dokuz oğlu vardır; büyük oğlanın adı "Tama'dır". Kötü Sultanın kapısında "cihanı esir etmiş, bin tane er donlu asker" bekler. "Benzi sararmış, dili tutulmuş, aklını kaybetmiş"

bir adam gelir, "Bunaldım, sana geldim, benim derdime bir çare bul, Tama hapsine düştüm, bu zindanın duvarları berktir, yıkamıyorum; kapılarını demir yürekli bahadırlar bekler, çıkamıyorum." diye dert yanar, yardım umar. Sultan sözü alır: "Bize geldiğine iyi ettin, bize gelenlerin canı kurtulur; gör şimdi ben düşmana neler edeceğim." der. Sultan çavuşlara buyurur. Çavuşlar sağa sola koşup nida ederler. "Düzen ve rahatlık bozulmuş, başına buyruk olan boşu (garaz), ili, şehri, diyarı harap etmiştir." "İpek donlar giymiş, burak atlara binmiş, önlerinde yeşil bayrak, asker toplanır." "Bunların kılıçları kanlı, kendileri gazidir, atları da uçan kuşlar gibi tez ayaklıdır." Asker varır, kötü Sultan'ın ordusunu bozar, askerini sındırır, "İli ve şehri kurtarır, öyle bir hayhuy ve kavga olur ki kimse canını kurtaramaz." Askeri basıp şehre giren ordu "Haricileri sürüp şehirden çıkarır, kızları ve oğlanları kovup şehri yakar." "Şehir bizim olur, düşman sınılır." Sefer böylece biter,

"Şah gazadan döner, taht üzre oturur, sipahiler karşısında divan durur. Bütün şehir, bütün il rahat olur, düzen ve rahatlık yeniden kurulur. Her taraf nimetle dolar. Kıtlık ve afet görünmez olur. İş erleri (harif) ibadetle meşgul olurlar, Sultana kul olurlar. Din adamları yollarda durur, aşirler ve ayetler okurlar. Madrabazlara hiçbir iş kalmaz olur.

"Şah mecliste oturur", Şah'ın nimetleri yenir bayağı, hiç eksilmez durur dane durağı," Şah emir verir, sakiler şarap sunar; Şah cömerttir, sofra üstüne sofra çekilir; yeni gelenlere yeni yemekler sunulur; yeni donlar (hil'at) verilir; içki, çalgı, kadeh boyuna yenilenir. Yemek o kadar boldur ki herkes yer doyunur, eğinler bütün olur (sırtlar elbise gö-

rür); karınlar tok olur, nice senin gibiler yer doyunur, yemek bir türlü bitip eksilmez, nereden geldiğini de kimse bilmez. Sultan kendisi bu Han meclisinde oturanlara mihmandar olur."

Kötü Sultanın (Tama Sultan'ının) "çerisi bin kişidir, her biri er donludur. Yiğit ve döğüşçü askerdir bunlar. Ellerine gireni zindana atarlar, ayağına da demir vururlar."

Kanaat destanında ise; "tahtta oturan Sultanın önüne bir casus gelir, casus haber verir ki, haramiler dağ başlarını tutmuştur, yol keserler, yolcuyu vururlar, kimseyi bırakmazlar yoldan geçmeye. Kanaat Sultanı der ki; "Haramiler dağ başında duramaz, yol savaşında bir gün ele geçerler, bulunur, gebertilirler."

Yunus Emre, bu mesnevide, bize gerçek bir düzenin sadece insanlarını ve bu insanların birbirleri ile ilişkilerini anlatmakla kalmaz; orada tutulan değerleri de açıklar: "Gerek kul, gerek sipahi, Sultan'a iyi kulluk edeceksin. Meclise ters de düşse Sultanın önünde doğruyu söyleyeceksin. (Söz aykırı gerek Sultan katında). Sipahilikten emekli de olsan gene Şah'ın kulluğunda kalacaksın. Sultan katında çok konuşmayacak, sözünü bitirip epsem olacaksın (susacaksın). Şaha borçlu kalmayacak, onun udunun altında bulunmayacaksın. (Sultan katında ud altında kalmak ölümden beterdir). Sultan'a asi olmayacaksın, eğer olursan bir urganla işin bitirilir." Yunus'a göre, bu düzende "Evini ıssız komayacaksın, derin uykulara dalmayacaksın, yoksa evine uğru (hırsız) gelir, duvarı deler, sen uykuya daldığın için uğru sevinir, sen başka yerde olursan, uğru içerde olur, malını yer içer."

Yunus'un şiirinde, bir tasavvuf perdesi altında anlatı-

lan bu düzen, gerçek bir beylik düzenidir. Bu düzen "askeriye"ye dayanır; başında han, bey yahut sultan vardır. Sultandan, askerden, iş erlerinden, din adamlarından, il ve şehir halkından oluşan toplum düzenini sultanın emrindeki sipahi ve kullardan kurulmuş ordu korur, denetler ve düzenler. Yunus'un şiirinde anlatılan toplum yapısı, söz gelimi, o vaktin Karaman Beyliği'nden hiç farklı görünmez. Sultan divanında beylerin yer aldığı bu toplum yapısı, Yunus Emre'nin Karamanlı olma ihtimalini kuvvetlendirir. O kadar ki, akıl ve kanaat sultanlarının seferlerini okurken Şikari tarihini okur gibi oluruz. Sanki "Karaman Beyi Nura Sufi, Ermenak kalesinde düzenin bozulduğunu, kâfirin İslama fenalık ettiğini duyar, çavuşlara emir verip leşker toplar, varıp düşman leşkerini sındırır, kaleyi alır. Bozulan düzeni yeniden kurar. Bey döner divanda oturur, iyş u işretle meşgul olur." (Şikari I, s. 14-15)

Yunus Emre, tasavvuf düzeni gibi soyut bir sistemi neden böyle gerçek bir toplum düzeni gibi anlatıyor? Bunun önemli nedenleri var. İlkin, bütün büyük sanat erleri gibi Yunus da, şiirini içinde büyüdüğü toplumdan soyutlamak istemiyor. Şiir ne kadar simgelere ve imgelere de dayansa, toplum, şu veya bu biçimde onların arasında kendini gösteriyor. Sonra, Yunus Risalet al-Nushiyye'de bir öğretici, eğitici. Urum'da, Şam'da, köylüler ve göçerler arasında dolaşarak onlara yeni bir din ideolojisini öğretmek istiyor. Tasavvuf, medreseli aydınlar için bile kavranması çok zor, çok soyut bir sistem. Çağımızın aydını Gölpınarlı bile, Tasavvufu anlatabilmek için, 1936'da şöyle konuşuyor: "Vahdet-i Vücut, Vücud-ı Mutlak'ı Hak bilip, bütün kainatı Tanrı'nın ilminde sabit ve zahirde ancak vücud-u zıl-

li ile mevcut suver-i ilmiyyeden ibaret addetmek, diğer bir tabirle mükevvenatı hakikatte madum bilip, bütün taayyünat ve şüunu ayân-ı sabiteden saymaktır." (Gölpınarlı, Yunus ile Âşık Paşa, s. 26). 13. yüzyılda halk bu açıklamadan ve bu dilden ne anlasındı? Yunus bilinçli bir Türkçeleştirmeci olarak Arapça ve Farsça sözleri ve deyimleri Türkçeleştiriyor. Ama Türkçe'de Tasavvufun soyut kavramlarını karşılayacak sözcükler hazinesi yok. Halbuki Türkmence, daha o yüzyılda bile, ordu düzenini, akrabalık ilişkilerini, dövüş ve kavgayı anlatmada zengin bir epik dil geliştirmiş. Bunun en güzel örneklerini Dede Korkut Kitabı'nda buluruz. Yunus'un bu sözlü edebiyatı iyi bildiğini daha ilerde göreceğiz. Yunus bu zorunlulukla Tasavvuf'taki akıl ilkesini han, iyilik ve kötülük kuvvetlerini de bu hanın emrinde asker yapınca bu epik dilin olanakları kendisine açılıyor. Böylece göklerde ve tanrısal güçler arasında kurulan Tasavvuf düzeni, yerde, insanlar arasında anlatılan somut bir düzen biçimini alıyor; anlatılması da, anlaşılması da kolaylaşıyor. Toplum, kendi damgasını şiire açıkça vuruyor. Aşağıdaki dizeleri bunu göstermek için Risalet al-Nushiyye'den seçtik:

Gel imdi dinle sözü şerh edeyim
Birin birin anı sana diyeyim

*****

İki sultandurur sana havale
Diler her birisi kim mülkü ala

*****

Onüç bin erdürür rahmâni leşker
Zebunsuz kimselerdir key erenler

*****

Ulu oğlu Tama eyi iş etmez
Cihan mülkü onun olursa yetmez

*****

Bin er donlu dururlar kapusunda
Esir etmiş cihanı tapusunda

*****

Görem bir şahs gelir benzi sararmış
Dutulmuş dili aklı yavu varmış

*****

Tama hapsına düştüm çıkamazım
Katı berktir duvarı yıkamazım

*****

Key erenlerdürür zındanı bekler
Bahâdırlar demir yürekli erler

*****

Bin er donludurur Tama çerisi
Mübarizdir bahadır her birisi.

*****

Ele gireni zındana ururlar
Ayağına da demir buyururlar

*****

Çağırdı muştucu geldi kanaat
Harir donlar giyer biner burak at

*****

Çavuşlar yöğşürür sağda ve solda
Giriv ü zemzemedir değme yolda

*****

Kılıçlar kanludur erleri gazi
Uçar kuşlar gibi atları tâzi

*****

Tama'dan kurtarurlar ili şehri
Sıdılar leşkerin cebri vü kahri

*****

Sıyıp çerisin iline akarlar
Kovup oğlun kızın şehri yakarlar

*****

Gazâdan geldi şah tahtın oturdu
Sipâhiler kamu tapuya durdu

*****

Kamu şehri kamu il rahat oldu
Nereye varsan pür nimet oldu

*****

Nice senin gibiler yedi doydu

*****

Kanaat geld'oturdu taht aldı
Haramiler cümle yollarda kaldı

*****

Dururlar dağ başında yol vururlar
Komazlar yolcuyu yolda dururlar

*****

Nice dura harami dağ başında
Girer birgün ele yol savaşında

Biz Risalet al-Nushiyye'yi burada bırakalım da, şimdi, Yunus Emre'nin öteki şiirlerine dönelim ve 13 yüzyıl Türk toplumunun hikâyesini bu şiirlerden dinleyelim.

Yunus Emre'nin dili yerleşik bir kültürün dilidir. Buna kentte oturan, eğitim görmüş bir Türkmen'in dili de denebilir. Onun şiirinde çadır sözü bir tek defa geçer; orada

da "Dost bahçesine aşk çadırını kurdum" diyerek simge olarak verilir. Yunus'un şiirindeki Türkçe'nin inceliği, zenginliği, kıvraklığı Türkmen göçerleri arasında dolaşarak öğrenilemez. Bu dil Türkmen ailesi içinde büyüyen bir insanın dilidir.

Yunus, sık sık, bir kentin ekonomik ilişkilerinden, faaliyetlerinden söz eder. Dükkân, sermaye, kâr, zarar, alım, satım Yunus'un en çok kullandığı sözcükler arasındadır. Onun bize anlattığı toplumda "Değirmenler döner, un öğütür; bunlar suları oluktan gelen, çarklı değirmenlerdir." (Divan, 85) Tarihçi diyor ki, "Gerçekten Konya'da önemli bir meşgale hububatın un haline getirilmesi olup,.... Meram vadisindeki değirmenlerde yapılmakta idi." (Baykara, 52). Yunus'un şiirinde sık sık pazar kurulur; tacir, bezirgân, aktar dükkân açar. Sarrafların bir huyu vardır, değer bilmeyen alıcıya cevherlerini göstermezler. Dükkânlar avadanlıkla doludur. Arada sırada bu dükkânlar yağma da edilir (Divan, 163).

Yunus'un şiirinde tavhane çalışır, tavhaneden acı tütün çekilince ortalık aydınlık olur. (Divan, 48). Culhalar vardır; bez dokusun diye culhaya iplik verilir. (Divan, 100) Kuyudan kova ile su çekilir; kuyu da vardır soğulmuştur, su vermez. (Divan, 213) Yunus şiirinde anlatılan toplumda "Kırk kişi dağdan gücüle odun indirir, (Divan, 135) ağacın budağı ateşe girer, kazanı kaynatır, suyu kızdırır. (Divan, 73) Kuruyan ağacı keser yakarlar. Tarihçi diyor ki: "Toros dağlarında kereste ticareti daima Anadolu ile Mısır arasında önemli bir ticaret konusu idi. Bu işi Tahtacılar yapardı. Osmanlı devlet inhisarı Tahtacılar'dan bir parça keresteyi üç akçaya alır, Mısır'a yedi akçaya satardı.

(İnalcık, 147) Sonra kömür yakılır, demir kızdırılır, örse çekiç ile vurarak döğülür. (Divan, 199) Mancınıklara taş konup atılır, kaleler yıkılır. (Divan, 116) Şikari diyor ki: "Sultan divan edip, kaleyi çevirip, yedi yerden mancınık kurdular. Her mancınık seksen batman taş atardı. Otuz gün kaleyi döğdüler, kafir zebun oldu, ne kadar ev varsa mancınık taşı ile harap olup yıkıldı." (Şikari, 110)

Yunus'un şiirinde köy köy dolaşıp ufak tefek, ayna filan satan çerçiye de yer vardır. Vardıkları yerlerde "ayna alır mısın?" diye sorarlar; (Divan, 131) "gülleri her dem taze bahçeler, bol ürün veren bağlar ve bostanlar vardır bu şiirde; bağlar bakımsız kalınca diken bürür, tarlayı temizlemek için ateş vurup dikeni yakmaktan başka çare yoktur. (Divan, 50) "Bezirgânlar gelir gider, bazen kâr eder, bazen zarar eder; bazen de yollarını şaşırır kaybolurlar. Halk mumsuz bal, tortusuz yağ üretir, yağı bala katıp yerler. (Divan, 288) "El ile arpa ekilir, harman edilip sap dökülür, şinikle tahıl ölçülür (Divan, 190). Oğlanlar danışmana okumaya gider. (Divan, 262) Doğanlar ördeğe ve kekliğe salınır, gökte uçanı da, suda yüzeni de yakalarlar. (Divan, 52) Külhan yakılır, hamamın suyu ısıtılır. Çakmak taşı üzerine kav konur, demirle taşa vura vura ateş yakılır. (Divan, 50).

Büyükler meydanlarda top ile çevgan oynarlar" (Divan, 100). "Küçükler de" eteklerini at edip, üstüne binerek "gönül eğlendirirler. (Divan, 252) Yahut kuşlara tuzak kurarlar. (Divan, 87) Çocuğu beşiğe yatırırlar, elini ayağını sararlar, tuza korlar, başına para dizerler, kundağını günde iki kez çözerler, ağzına da emcik verirler (Divan, 114). Dağdan hezer keserler, dülgerler yontar, su dolabı

yaparlar, dolap suları alçaktan çeker, yükseğe döker (Kitabımız no.58).

Beyler at üstünde gezerler (Kitabımız no.147). Danışmenler okula giderler (Kitabımız no.147). Ölüye kefen biçilir, yıkamak için suyu ısıtılır, tabuta konur, dört yana salâ verilir, namazı kılınır, salaca mezara götürülür, halk mezarın çevresinde toplanır, halka olup oturur, ölü gömülür, üstüne toprak atılır (Kitabımız no.45). Birbirinden ayrılan insanlar, tuz ekmek yiyerek helallaşır (Kitabımız no.149).

Yunus'un şiirinde gür bir ırmak gibi çağlayan bu iş ve hayat sahneleri küçük yerleşim birimlerinde görülecek cinsten değildir; Yunus kentli bir şair olmalıdır.

Yunus'un şiirini dokuyan bu işler ve çalışmalar, bazen Risâlet al-Nushiyye'de olduğu gibi tasavvuf sembolleri ve soyut imgeler ve nakışlar halinde anlatılır:

Bu dünyanın misâli bir değirmene benzer
Gaflet onun sepeti bu halk anda üğünür

Bu âlem bir oluktur halk varlığı çark eli
Çarhı çarha benzetmiş şükür ol benzetene
(Divan, 85)

Ben bu ömür harmanını döğdüm getirdim uş yine
Yunus eydür bu dükkânı dereyim andan varayım
(Divan, 190)

Doğruluk mancığını istiğfar taşı ile
Doğru vurur ol meğer yıkıldı nefs kalesi
(Divan, 116)

Yunus, yukardaki işleri ve iş aletlerini ne kadar soyut-

larsa soyutlasın, oluklu değirmeni, taş atan mancınığı, döğülen harmanı da anlatıyor bize.

Ama, Yunus, bazen böyle bir perdenin ardına saklamadan, semboller ve soyutlamalar kullanmadan da bu toplum dokusunu, açık seçik anlatır; şöyle der:

Kimi avrat oğlan sever, kimi mülk ü hânüman sever
Kimi sermaye dükkân sever bu dünya halden haledir
(Divan, 304)

Bir bağ ki viran ola içi dikenle dola
Ayıklamak n'eylesin od ile yanmayınca
(Divan, s. 50)

İplik verdim cullaha sarıp yumak etmemiş
Becit becit ısmarlar gelip alsın bezini
(Divan, 131)

Yeri gelmişken söyleyelim. Yunus'un şiirinde bir de oğlanların ve oğlancılığın hikâyesi var. Bunu ilkin yukardaki çift dizeden öğreniriz. Başka bir şiirinde de Yunus, gene der ki:

Asilzâdeler nişanın eğer bilmek diler isen
Özü oğlan da olursa sözünde vebal olmaya
(Divan, 56)

Başka şiirlerinde de Yunus, Şeriat oğlanlarından söz eder, şöyle:

Şeriat oğlanları nice yol keser bana

Şeriat oğlanları nice yol keser bana
Hakikat denizinde bahri oldum yüzerem
(Divan, s. 201)
Şeriat oğlanları bahsedip dava kılar
Hakikat erenleri davaya kalmadılar
(Divan, s. 293)

Bu oğlan ve oğlancılık olayının toplumdaki gerçek yerini anlamak için sözü o zamanın menkabe tarihçisi Şikari'ye verelim: Şikari diyor ki:

"Şehzade Alâeddin (Karaman Beyi) katı bahadır, şeci, dilâver civân olmuş idi. Gürz salmakta, yay çekmekte, ok atmakta, silahşorlukta ve ilimde misli yok idi. Kayseriye Beyi Ertena Bey'in iki oğlu var idi. Bunlardan Mehmet'i Konya'ya göndermiş idi. Mehmet, Alâeddin ile bile bulunmuş idi. Birbirine öyle muhabbet eylemişlerdi ki, bir saat ayrılmak kâbil değil idi.

Mehmet gayet mahbûb idi. Beylerden çok âşıkı var idi. Alâeddin bu civan-bahta âşık olmuş idi. Bir saat görmese divane olur idi." (Şikâri, 61) Başka bir yerde Şikâri şöyle diyor: "Alâeddin ile Mehmet Bey, Konya'da on üç yıl bile okuyup, bile büyümüşler idi. Birbirine âşık olmuşlar idi. Davayı öyle eylemişlerdi ki, tacı tahtı terk edeler, birbirini terk etmeyeler; birbirlerinin yoluna can baş vereler. Mehmet Bey öyle mahbûb idi ki, Rum'da, Yunan'da, Ermeni'de buna benzer mahbûb yok idi. Nice şehzadeler âşık olup, hizmetine başladılar." (Şikâri, 66). Bir zaman sonra iki sevgili ayrılırlar. Alâeddin Karaman'a döner. Bir gün Mehmet Bey'den Alâeddin'e bir mektup gelir. Yazmış ki "Ey Şehzade, eski yârin ile ahdini niçin unuttun?" Al-

âeddin, yârin mektubunu okuyup ah eyledi. Dört bin yiğit ile Konya'ya geldi. İki âşık birbirini buldular. Eski bâdeleri tazelediler. Hemen meclis kurup, kırk gün oturup iyş ü safaya başladılar. Rum ve Yunan dilberleri, mahbûb ve mahbûbeleri ile raksa girip, kimi kanun kimi tef, kimi çenk çalıp bir zevk ettiler ki... " (Şikâri, 66).

Bu iki sevgilinin sonradan araları açılır, saltanat yüzünden vuruşmalı olurlar. Çevresindeki beyler, Mehmet'le savaşsın diye Alâeddin'i kışkırtmaktadır. Alâeddin der ki: "Muhkem muhabbetim vardır, etmeyin, böyle söylemeyin." Beyler üstelerler ve derler ki: "Bu oğlana ne kadar iyilik etsen sana o kadar cefa edecektir. Zira oğlandan hakikat olmaz." (s. 70) . Daha sonra çatışmalar büyüyünce, Alâeddin, beylerine hak verir ve biz anlarız ki beylerin oğlan için söyledikleri bir atasözüdür. Alâeddin şöyle der: "Ezelden meseldir ki oğlanın vefası olmaz" (s. 84).

Şikâri'yi okuduktan sonra Yunus'un şiirini daha iyi anlıyoruz. "Oğlan da olsa sözünde yalan olmadıkça bir insan asilzade sayılabilir" derken, Yunus atasözünün anlamını tersine çeviriyor. Böyle anlayış, Yunus'un hoşgörüsüne ve insan sevgisine yakışıyor.

Bu oğlan ve oğlancılık olayının Konya'da ne ölçüde tutunduğu; hangi toplum katlarında yaygın olduğu; tekkede, asker arasında, bey konaklarında ne derecede bulunduğu; eski Yunan kültürü ve Tasavvufla ilgileri bizim konumuzun dışında kalıyor. Ama şu kadarını biliyoruz ki, divan şiirimizde anlatılan sevgililerin bir kısmı kızlar değil oğlanlardı. Nedim'in, öteki şairlerin sakalları yeni çıkmış, bıyıkları yeni terlemiş oğlanlara sevgiler sunan, onlarla

yaptıkları hamam eğlencelerini anlatan gazelleri, divanlarında kolayca bulunabilir. Divan şairlerimiz bunu ayıp saymıyor, açıkça söylüyorlardı:

Ne kadar nâzik ü nerm olsa nigârı sevemem
Ne kadar âfet-i cân olsa civânı severim
(Ne kadar nazik ve yumuşak olsa genç kızı sevemem, ne kadar can yakıcı olsa genç oğlanı severim)

Merd olan eyleye merde rağbet
Şahs-ı nâmerde sezâdır avrat
(Erkek olan erkeğe meyleder, erkeği sever; kadın sevmek ancak mert olmayan kişiye lâyıktır.) (Levent, 589)

Biz yine Yunus Emre'ye dönelim, ve onun şiirinde söylenen toplum hikâyesini dinlemeye devam edelim.

Yunus'un en güzel şiirlerinden ikisi, bir mezarlıkta yatan insanların anlatılmasına ayrılmıştır. Yunus kara yerin altında yatan insanları anlatırken, yer üstünde yaşayan insan sınıflarından gerçek bir kesit verir ve toplum katlarından çeşitli insan manzaraları sunar. Bu adamlar vezirler, hocalar, danişmendlerdir; baş uçlarına kırık yay asılmış, kuşağı berk yiğitlerdir; atlarının izi tozlu, önleri davulbazlı muhteşem beylerdir; daha evlenmemiş genç kızlar, yanları nökerli (köleli) hatunlar, ak değirmi yüzlü gelinlerdir. (Divan, 303). Beyli paşalı, vezirli hocalı, danişmendli, köleli bir toplumu anlatan bu mezarlık ancak bir kent mezarlığı olabilir. Şunlar bu şiirden dizeler:

Yer yüzünde gezer idim uğradım mülketler yatur
Kimi ulu kimi kiçi key kuşağı berkler yatur
Kimi yiğit kimi koca kimi vezir kimi hoca
Gündüzleri olmuş gece ancılayın çoklar yatur
Atları izi tozulu önleri tabıl bazılı
İle güne hükmü yazılı şu muhteşem beyler yatur

Elleridir kınalı hep karavaşları şekerleb
Kargu gibi uzun boylu gül yüzlü hatunlar yatur

*****

Nökerli kızdır kimisi alınmadan çoklar yatur

Yunus bilmez kendi halin Çalab'dur söyletir dilin
Bir nicesi yeni gelin ak değirmi yüzler yatur

(Divan, 304)

YUNUS'TA TASAVVUFUN HİKÂYESİ

Tarihsel anlamıyla mistiklik, İslamdaki adı ile Tasavvuf veya Sufilik, insan ruhunun Mutlak Gerçek (Tek Yaratıcı), yani Tanrı ile birliğe ulaşması öğretisidir. Bu anlamda Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlığında, Hindu ve Yahudi dinlerinde, Şamanlıkta ve başka dinlerde de vardır. Daha genel ve güncel bir kullanışla, mistiklik, yaratanla yaratılan, sevenle sevilen, müzikle dinleyen, resimle seyreden arasında ulaşılan bir birlik duygusudur. Öyle bir duygu ki, orada ikilik ortadan siliniyor, özne ile nesne bir oluyor, tekleşiyor. Bir canda iki ruh, bir gömlekte iki baş gibi. İnsan ruhu bu hale çok defa dinsel bir eğitimle ulaşıyor; ama, seyrek de olsa, din dışı uğraşlar içinde de bu hale içki, müzik ve dans yolu ile ulaşanlar olmuş. O vakit, insanda saklı kalan enerji büyük bir patlama ile ortaya çıkıyor ve bilinmeyen yeni dünyaların ve duyguların kapısını açıyor.

Tanrı ile bir olma, Mutlak Gerçeğe ulaşma felsefesini Müslüman mistikliği, Vahdet-i Vücut adı altında açıklar. Bu öğretiyi bugünün dili ile şöyle özetleyebiliriz:

Evren daha yaratılmadan sadece bir karanlık ve yok-

luk vardı, bir de Mutlak Yaratıcı. Bu Tek Yaratıcı yokluğun ve karanlığın içinde bir nur parçası gibi balkırdı. Gerçi Yaratıcı en yüksek dereceden iyilik, güzellik ve bilgeliklerle donanmıştır, ama, onu insan aklının alacağı böyle niteliklerle tarif etmek olmaz; Onun tek niteliği niteliksizliktir. O görülmez, kavranmaz, duyulmaz, zamanla ve mekânla sınırlı değildir; değişirliği yoktur; ezelden ebede sürelidir. Tek Gerçek olan Tanrı diledi ki, kendi güzelliklerine tapacak, kendini sevecek varlıklar olsun."Kün (Ol)" buyurdu bunun için ve bu buyrukla onun nitelikleri yokluğun ve karanlığın üzerine düştü; bir aynaya düşen suretler gibi orada görünmeye başladı. Evren ve insan işte bu karanlık ve boşlukla Tanrı'nın birleşmesinden ortaya çıktı; bunun için asıl değil surettir bunlar. Bu surette bir yandan Tanrısal nitelikler vardır, bir yandan da karanlık ve yokluktan gelen kötü nitelikler. Bunlar çirkinlik, kötülük ve şer gibi niteliklerdir. Bu nedenle her insanın mayasında ikilik vardır. İnsan hem melektir, hem şeytandır. Hem kuzudur, hem kurttur. Hem sevap, hem günah işleyici; hem nur, hem karanlık.

Ama bu evrende yalnız insanoğludur ki, özündeki Tanrısal nitelikleri artırıp, yokluk ve karanlık niteliklerini eksiltebilir, hatta yok edebilir. Bunu yapmak için, ilkin, Tanrı insanın yüreğine sevgi bırakacak, sonra bir şeyhin eteğinden tutulup, tarikat denen bir yola girilecek; orda şeriat ve marifet aşamalarından geçilecek; en yüksek derece olan hakikate ulaşılacak. Hakikat aşamasında insanın özünde kötülük kalmayacak, yokluktan ve karanlıktan gelen her şey eriyip yok olacak, sadece Tanrı nitelikleri kalacaktır. Böylece insan tanrılaşacak, Tanrı ile bir olacak-

tır. Kul-Tanrı, Yaratan-yaratılan ikiliğinin yok olduğu aşamadır burası. Enelhak yani "Ben Tanrıyım" diyen Sufi bu birleşme derecesini anlatmak istemiştir. Katolikler bu hale Tanrısal Evlenme diyorlar (*Not 1). Yunus bu yücelik derecesini şiir dilinden şöyle anlatır:

Aslında âşık u maşûk aşk bir
Bu birden gerçi ki yüz bin göründü
Yunus aydur hiç şek değil o benvenem (O benim)
ben olvenem (ben Oyum)
Ben ne derisem dost tutar dost dediğin ben tutaram

Hallacı Mansur (öl. 922) bu hali şöyle dile getirmiştir:

Ben sevdiğim ve hayran olduğum Oyum
Sevdiğim de benden başkası değildir.
Biz bir bedende iki ruhuz.
Sen beni görünce Onu da görüyorsun
Tıpkı Onu görünce beni de gördüğün gibi.

Mevlânâ Celaleddin aynı hali daha değişik açıklar:

Ben ben değilim, sen de sen değilsin,
hele sen hiç ben değilsin.
Ben aynı zamanda hem senim hem benim,
sen aynı zamanda hem sensin, hem bensin.
Ey Hoten güzeli! senin yüzünden şaşırdım kaldım,
sen mi bensin, yoksa ben mi senim bilemiyorum.

Bu yücelikler ve iyilikler derecesine ulaşarak kendini Tanrı gören insan, bilginin en yukarı derecesine (ilm al yakin) de erişir ve mutlak bilgiyi içinde duymaya başlar. Orda, gözle, kulakla, okuma yazma ile, kitaptan, Kur'andan, dinden, halktan öğrenilen bilgilere yer yoktur. Bunlar bir yana atılır, küfür ile iman, Gâvurla Müslüman bir tutulur artık. Orada kitapsızlık kitap sayılacak, bilgisizlik gerçek bilgi gibi kabul edilecek, bütün insanlar bir sevgi esrikliği içinde eşit görülecektir. Bu derecede insan bilgisi Kur'an ve hadislerde verilen Tanrı bilgisi kadar önemlidir. Yunus şöyle der:

Dinim imanım Oldurur (Odur) Onsuz olursam dünyada
Ne puta haça taparam ne din ü iman tutaram

Bu dervişlik beratın okumadı müftüler
Onlar nerden bilecek bu bir gizli varlıktır

Dinin terkedenin küfürdür işi
Bu ne küfürdür imandan içeri

Bir kimsenin devletine ta'nedüben biz gülmeziz
Ne münkiriz âlimlere ne tersanın haçındayız

Ben bir kitap okudum kalem anı yazmadı
Mürekkep eyler isem yetmeye yedi deniz

Yerde gökte bu aşk ile aşktan gelir her söz dile
Biçare Yunus ne bile ne kara okudu ne ak

Bu dizelerle Yunus, aslında gerçek bilgiye, batın bilgisine ulaştığını anlatmak ister; yoksa ilk araştırıcıların sandığı gibi cahilliğini değil. (*Not 2)

İslamda Tasavvufun ortaya çıkmasında ve tutunmasında eski Yunan felsefesinin, özellikle Eflatun'un akılcı metafizik anlayışının, Hıristiyan keşişliğinin, Hint mistikliğinin etkileri çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu etkiler gerçekten vardır. Hicretin ikinci yüzyılında, kaba kumaştan dokunmuş suf giyen Müslümanlar (ki Sufilik sözü burdan geliyor) Hıristiyan keşişlerinin kılığına bürünmekle suçlanıyorlardı. Ama, bu dış etkenler daha Müslümanlığın ikinci yüzyılında Sufiliğin bir hayat görüşü olarak tutunmasını açıklamaya yetmez. Sufiliğin kök salıp yerleşmesinde Arap toplumunun iç koşulları en önemli rolü oynamıştır. Goldziher'in çalışmalarından alarak, Sufiliği ortaya çıkaran toplumsal değişmeyi özetleyebiliriz:

Daha Peygamber Muhammed'in sağlığında, Arap ordularını savaşlara ve başarılara götüren ülkü sadece din ülküsü değildi. Arap çöllerinin yoksulluğu ve geriliği içinden gelen askeri, asıl, savaşlardan elde edilen hazineler ve ganimetler çekiyordu. Muhammed'in ölümünden sonra ise, Kur'an'da belirtilen dünyadan vazgeçmek felsefesi ve sade bir hayat sürmek ilkesi, yerini dünyayı zaptetmek ve hayatın tadını çıkarmak ilkeleri ile değiştirdi. Başarıdan başarıya koşan Arap orduları, imparatorluğun dört yanından, Isfehan'ın, Şam'ın, Halep'in, İskenderiye'nin göz kamaştıran servetlerini Arap Yarımadası'na taşıdılar. Çadırda, kulübede ve küçük evlerde yaşayan Araplar, konak ve saraylarda, halayıklar ve hizmetçiler ile lüks bir hayat sürmeye başladılar. Sosyal hayat dünya zevklerine düşüp, ye-

ni zenginler dünyaya tapar hale geldikçe, Müslümanlığın ilk devrini, sade ve temiz halini özleyen gerçek Müslümanlar, topluma küsmeye, dünyadan el etek çekmeye, dünya nimetlerinden uzaklaşmaya başladılar. Bu bir kırgınlık, küskünlük ve protesto hareketi idi. Arkalarına giydikleri kaba yünden bir hırka (suf) bu protestonun sembolü haline geldi. Bir hırka, bir lokma yaşamaya başlayan Müslümanlar, dualarında zikre ve semaha daha çok yer vermeye başladılar. Böylece din törenlerinde de ayrılık belirdi.

Müslüman mistiklerinin bir bölümü ise, dünyaya küsüp bir köşeye çekilmekle kalmadılar, sırası geldikçe ve uygun yer ve zaman ele geçirdikçe protestolarını ve kırgınlıklarını açıkça ortaya koymaktan çekinmediler. Kurulu Sünni düzenlere karşı gelenleri desteklediler, baş kaldıranlara katıldılar. Sünnilik kurulu düzenlerin dini haline geldiği için, düzene karşı gelenlerin hepsi kendilerine bir Batınî tarikat veya mezhep yakıştırdılar; Sufilerin çoğu bu Batınî inanışları paylaştılar. İran'da, daha sonra da Selçuklular'da Batınî ayaklanmaları kurulu Sünni düzeni sarsan girişimler oldu.

Mistikleri hayattan çekilmeye, protestolara ve ayaklanmalara iten Arap kentsoyluları hakkında Goldziher dikkate değer bilgiler verir. Daha sağlığında Peygamber on kişiye "siz cennetliksiniz" diye müştu vermişti. Bunlara İslam tarihi (Aşereyi Mübeşşere) adını verir, hepsi sade yaşayan, alçak gönüllü, dini bütün Müslümanlardı bunların. Bir insan ömrüne sığacak kadar kısa zamanda ortaya çıkan büyük sosyal ve ekonomik değişmelerden sonra cennetle müştulanan bu Müslümanlardan El Zubeyr ölür ve terekesinden şunlar çıkar: On milyon dirhem altın tutarın-

da taşınmaz mal, İskenderiye, Kufe ve Bağdat'taki evler sayılmazsa yalnız Medine'de on bir ev. Başka bir cennetlik Müslümanın mal varlığı ise 220 bin dirhem gümüş ile, her birinin içinde üç kantar altın bulunan yüz meşin kese tutuyordu. Goldziher "Sırat köprüsünden geçmek için pek ağır bir yük" diyor. (Goldziher, 118).

İslam mistikliği önemli işlevler gördü. Müslüman tarihinde dogmalardan kurtulmuş, bağımsız düşünceyi mistikler temsil ederler. Bu bakımdan Müslüman mistikleri Batı'nın büyük ve gerçek düşünürlerine benzerler. İslamda şiir, müzik, oyun gibi güzel sanatları bu mistik akım korudu, kolladı, geliştirdi. Batı'da pek az mistik şair var. Doğu'da ise, özellikle Türkler arasında büyük şairlerin hepsi çeşitli mistik akımların içinde yer alır. İslam ülkelerinde halkın edebiyat dilinin kurulup gelişmesinde de en önemli işi Sufiler görmüş. Yoksuldan ve halktan yana olmak, malı ve devleti hor görmek, Sufiliğin en belirli niteliklerinden biri olmuştur.

Yunus Emre bir söz ustasıdır. Sözün olanaklarını iyi kullanarak, şiirini güzel söylemek onun en büyük kaygısıdır. "Şol sözü söylegil kim sözün hülâsasıdır." Bu nedenle Yunus'un şiirinden yola çıkarak Tasavvuf sistemini açıklamak doğru bir yol değildir. Yunus bize, inceliklerine inerek bir Tasavvuf felsefesi anlatmaz. Sufilik onun eserine şiir ağırlıklarına göre seçilmiş simgeler ve nakışlar olarak girer. Bu simge ve nakışların sayısı sınırlıdır: Aşk, sevgili, dost, şarap, bahçe, gül, bülbül gibi simgeler onun şiirinde çok sık kullanılır. Ama Yunus Emre, bilinçli olarak, bu simgelere değişik anlamlar yükler. Böylece çeşitli ve çok zengin yorumlara açık olmak şiiri tekdüzelikten kurtarır;

şiire insanın sevinçlerini, acılarını, düşlerini ve düş kırıklıklarını anlatmak olanağı verir. Yunus'un eseri, bütün büyük sanatçılarınki gibi şu veya bu sistemin anlatılması değil, insan duygularının anlatılması olur. Saḥahattin Eyüboğlu, tek bir sözcüğe, "dost" sözcüğüne Yunus'un yüklediği bu anlam zenginliğini belirtmektedir: "Kimdir bu dost? Çok sevdiği Taptuk Emre mi? O değil diyemezsiniz. Onun çok sevdiği Hacı Bektaş mı? O değil diyemezsiniz. Onun çok sevdiği Muhammed, Muhammed'in sevdiği Ali mi? Onlar değil diyemezsiniz. Bütün insanların bütün minarelerden ve çan kulelerinden çağırdığı Tanrı mıdır? Değildir diyemezsiniz. Yunus'un dost dediği, onun ardından bütün Anadolu saz şairlerinin dost dediği varlık, dost sözüyle anlattığı boz bulanık ülkü gerçek insanlık değil midir? Değildir diyemezsiniz. Yunus Emre'nin dost dediği üstün gerçek bugün Âşık Veysel'in dost dediği ülkünün benzeri değildir diyebilir misiniz? Diyemezsiniz. Yunus Emre bu milletin, Anadolu halkının hem gerçeğini, hem ülküsünü kendi çağının en atılgan, en savaşgan dili ile söylemiştir. Onun dost kavramında yalnız Tasavvufun mutlak güzelliğini, soyut sevgilisini değil, halkın bütün özlemlerini bulur gibi oluruz." (Eyüboğlu, s. 33).

Eyüboğlu'nun "dost"ta bulduğu ve soyuttan ve dinselden gerçek insan ilişkilerine kadar uzanan bu anlam zenginliğini, Yunus şiirindeki öteki insan nitelemelerinde de buluruz. Bu insanların da bir bölüğü Tasavvuf imgeleri olarak sunulur bize. Bunlar canlardır, erenlerdir, padişahtır, erdir, gerçek erdir, âşıktır, gerçek âşıktır. Adları değişik de olsa tıpatıp birbirine benzer bunlar. Aralarında boy pos, huy hus, duygu düşünce farkları yoktur. Birinin

yerine rahatça ötekini koyabiliriz. Hepsi de aşk şarabından içmiş iyilik, güzellik, bilgelik gibi niteliklerle bezenerek Tanrı suretleri halini almışlardır.

Ariflerden nişan budur her gönülde nazır ola
****
Aklım başıma gelmedi aşk şarabın tatmayınca
Kandeliğimi bilmedim ***gerçek ere*** *yetmeyince*
****
Ey âşıkan *ey âşıkan aşk mezhebi dindir bana*
Gördü gözüm dost yüzünü kamu yas düğündür bana

Erenlere *münkir isen didar senden ırak ola*

Bu Tanrı suretlerinin karşısına Yunus, tasavvuf diliyle söylersek, "yokluk ve karanlık" dünyadan inen kötü suretleri de kor. Bunlara cahil, zahit, hoca, danışman, şeriat oğlanları ve hoyrat adını verir. Bunlar da birbirine benzerler. En kötüyü, en çirkini, en yobazı simgelerler:

Cahil *bin söz söyler ise mânide miskal olmaya*

Gider gönül teşvişini bezeme ***hoyrat*** *nakşını*

Hak *sözlerini söyler canları hayran eyler*
Cahiller *giremezler bu bizim halimize*

Ama Yunus'ta seslerini duyduğumuz insanlar sadece bunlar değil. Onun şiirinde umutları, korkuları ve düşleri

bizi derinden sarsan gerçek insanlar da vardır. Yunus garip der bu insanlardan birine. "Bağrı başlı, gözü yaşlı, gurbette yapayalnız, hastalansa yanına geleni, bir bardak su vereni olmayan" bir Anadolu köylüsüdür bu garip. Ona Âşık Kerem'in şiirinde de rastlarız: "Bir han köşesinde kalmışım hasta, gözlerim kapıda kulağım seste"; Faruk Nafiz'in Han Duvarları'nda da onu buluruz: "Garip'im namıma Kerem diyorlar, Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış'ım ben"; Âşık Garip hikâyesinde de karşımıza çıkar bu köylümüz: "Gelen olmaz giden olmaz yanına, bir çalıdır mezar taşı garibin"

Yunus'ta ölen, mezara giren insanlar da soyut'un çerçevesine sığmazlar. Oysa kara toprak genellemeye ve imgelemeye çok yatkın bir kavramdır. Ama bu ölüler bir yerlerde topraktan çıkar, kanlı kefenlerinin içinde, kadınlı erkekli, gençli ihtiyarlı, zenginli fakirli bizim önümüzden acıları ve korkuları ve korkunç yaraları ile geçerler. Gerçek insanlardır bunlar.

Yunus'un şiirinde doğal çevre de, bir ucunda soyuta, bir ucunda dağı ve meşesi ile gerçek dünyaya bağlı olarak anlatılır. Bir bakarız Yunus, ev, tekke, mescit, zaviye, eşik, kapı derken bize sadece dosta yer olan bir simge sunar. Oralarda dostlar yan yana gelir, bu yerlerin işlevi, görevi bundan artık değildir. Doğa da Yunus'un şiirine, bir yandan, böyle soyut bezekler olarak girer. En çok da bağ, bostan, bahçe, gülistan olarak anılır. Bunlar da sevgiliye benzedikleri veya sevgiliyi içlerine aldıkları için vardır. O vakit de, elbet âşık bülbül olacak, sevgili gül olacak; böylece divan şiirimizin simgeler zinciri tamamlanacaktır:

İki cihan dopdolu bağ u bostan olursa
Senin kokundan yahşi gül ü reyhan bitmeye

Biçare bülbülem dost bahçesinde
Virem direm haber şol yâre karşı

Erenler sohbetinde deste kızıl gül idim
Açıldım ele geldim soldum ise ne oldu

Dost bahçesine girdim, öğerem gülzarını
Dostun yüzü gül bana âşıkam bülbül ona

Ağar pervaza kuşlar tesbih okur ağaçlar

Bir de bakarız Yunus'un deli gönlü bağda bahçede, dağda bayırda soyut suretler ve nakışlar göreceğine; katmer açan gülleri ile bahçeyi, kışı boranı ile dağı; dalı budağı ile ağacı gerçek bahçe, dağ ve ağaç olarak görür ve bize öyle anlatır:

Karlı dağların başında salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın

Şu karşıma gögüs geren taş bağırlı dağlar mısın

Şu karşıki dağları meşeleri bağları
Sağlık safalık ile aştık Elhamdülillah

İndik Rum'da kışladık çok hayr ü şer işledik
Uş bahar geldi yine göçtük Elhamdülillah.

Gel varalım bizim ile kim giresin bahçelere

Bu dünya bir gelindir kızıl yeşil donanmış
Kişi yeni geline bakıbanı doyamaz

Ağaç karır (kocar) devran döner kuş budağa bir kez konar

Aynı anlam zenginliğini, değişik yorumlara aynı açıklığı, Yunus şiirindeki öteki sembollerde ve nakışlarda da buluruz. Aşk nakışını ele alalım. Yunus der ki:

Şehrine ol konmuş idi mâşuk bizim evde idi

Doldur kadeh sungıl bize aşk kadehinden ey sâki

Yine mahfiller düzüldü yine badyalar kuruldu
Yine kadehler sunuldu esrik oldu canlarımız

Nurdan şarap içer idik Hak bizi toylar iken

Gördüm Pirimin yüzünü ol kaygıyı sildi bugün

Ben o yari sevdiğimi nice bir gizleyibilem

Sev seviye düştü gönül

Âşık oldum ol ay yüze nisar oldum bal ağıza

Bunların hangisi Yunus'un aşkı, hangisi Yunus'un

sevgilisi? Evine konuk inen Pir ve bu Pire duyulan saygı ve bağlılık mı? Kadınlı, erkekli bir mecliste semah tutup içki içen canların esrikliği, birbirine karşı duyduğu sevgi mi? Hakk'ın nurdan kadeh sunduğu bir soyut âlemde ruhun kendinden geçmesi; erimesi, Hak'la bir olması mı? Ay yüzlü, bal dudaklı bir güzele duyulan istek mi? Yunus'un sevgisi ve sevgilisi bunların hem teki, hem de tümü.

Bu aşkı ve sevgiyi daha iyi kavramak, onun başka neleri içerdiğini anlamak için Yunus'un şiirlerine dönelim, bu sevinin niteliklerini onun dizelerinden çıkaralım:

Güçlü, kavrayıcı, karşı konulmaz, sarsıcı bir coşkudur bu sevgi:

Denizleri kaynatır, mevce (dalgaya) gelir oynatır
Kayaları söyletir kuvvetli nesnedir aşk

San sıkıcı, usandırıcı değildir, sabahlarla yeniden doğucu, yenilenicidir:

Biz sevdik âşık olduk sevildik maşuk olduk
Her dem yeni doğarız bizden kim usanası

Yeni subh u (sabah) yeni akşam yeni hal
Yeni devran yeni dem yeni visal

Kadeh yeni yeni mey yeni meşreb
Yeni ayş u yeni işret yeni mutrıb

Rahmetli Âşık Ali İzzet "Aşk adamı yeğnildir, nazil-

dir, yumuşatır" derdi. Yunus'un aşk anlayışından geliyor, Ali İzzet'in yorumu:

Aşksız adam hayvan olur hayvan öğüt alır değil

İşitin ey yarenler aşk bir güneşe benzer
Aşkı olmayan gönül bir kara taşa benzer

Taş yürekte ne biter dilinden ağu tüter
Nice yumuşak söylese sözü savaşa benzer

Her kim âşık olmadı benzer kuru ağaca

Tasavvufla, dinle diyanetle pek ilgisi olmayan mânilerimiz de aşk konusunda Yunus gibi konuşuyorlar:

Aşkı olmayan kişiler
Gözleri var da ışılar
Yer ekmeği içer suyu
Camuz gibi de muşular

*****

Bahçede barsız adam
Ayvada narsız adam
Kalaysız kaba benzer
Dünyada yarsız adam

Yunus'un sevgisi insanı mala, paraya, pula tapmaktan kurtarıcıdır; korkulardan yuyup arıtıcıdır:

Âşık bir kişidir bu dünya malın

Ahiret korkusun bir pula almaz

Korku hıyanetedür ya ben niçün korkarım

Çünkü gele sıddık zaif âşıklara yoktur havif (korku)

Benci değildir, tek insanla sınırlanmamıştır. Gâvur, Müslüman demeden bütün insanları kucaklayıcıdır:

Erenler bunakalmadı (bunalıp kalmadı) vardı yolunda durmadı
Hakkı gerçek sevenlere cümle âlem kardaş gelir.

Yetmiş iki millete kurban ol âşık isen
Anın için maşuka cümle millette bile

Dünya benim rızkımdurur kavmi benim kavmimdürür

Böbürlenmeleri, şişinmeleri, yukardan bakmaları silip süpürücü, kişiyi alçak gönüllü kılıcıdır:

Ol dost yüzün gördü gözüm erenlere toprak yüzüm
*****
Yunus eder er kuluyam.

İnsanı en yüce bilici, insanı üstün görücü, insana saygı duyucudur:

Çok cehd edip istedim yeri göğü aradım
Hiç mekânda bulmadım buldum insan içinde
*****

Okudum bildim deme çok taat kıldım deme
Eri Hak bilmez isen abes yere yelmektir.

*****

Tehi (boş) görme kimseyi hiç kimesne boş değil
Eksikliğile nazar erenlere hoş değil

*****

Hakkı buldum ben eri görmek ile

*****

Ak sakallı bir koca hiç bilmez ki hal nice
Hepisinden iyice bir gönüle girmektir

Şiiri, sanatın kapılarını açıcıdır:

Yunus Hak tecellisin şiir dilinden söyler.

Doğa güzelliklerini ortaya koyucu, insanı doğanın ferahlıklarına çağırıcıdır:

Ey aşk eri aç gözünü yer yüzüne eyle nazar

Bu dünya bir gelindir kızıl yeşil donanmış
Kişi yeni geline bakıbanı doyamaz

Mutluluk verici, sevinçler sunucudur:

Yunus seni seveli beşaret oldu canı

Kadın sevgisini, dişi çekiciliğini göstericidir:

Âşık oldum şol ay yüze nisar oldum bal ağıza

*****

Beni gümana salan küpeli iki kulak

Tanrıyı sevgiler ve yücelikler dolu bir güç olarak tanıyıp tanıtıcıdır; dinin dogmalarını, şeriatın katı kurallarını kırıcıdır:

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil

Ey âşıkan ey âşıkan aşk mezhebi dindir bana

*****

Kimse dinine biz hilaf demeyiz
Din tamam olunca doğar muhabbet

*****

Sen sana ne sanursan ayruğa da onu san
Dört kitabın mânâsı budur ancak var ise

İnsanları dost kılıcı, insan ilişkilerine barış ve hoşgörü getiricidir:

Gelin tanşık olalım işi kolay kılalım
Sevelim sevilelim dünya kimseye kalmaz

Yunus'ta aşk nakışı, sadece sevenle sevileni kucaklayan bir esriklik değildir. Bir Selçuk halısının göbeğine işlenmiş, koyu kırmızı, yahut koyu mavi bir ağırlık gibi şiir dünyasına oturur. Yunus'taki ahlak ilkeleri, insan sevgisi, yoksullara yakınlık, paraya pula önem vermeme gibi bü-

tün bir dünya görüşü rengini ve anlamını bu göbek nakışından alır. Aşk bir felsefe, aşk hayata anlam veren bir dünya görüşüdür. Bu o kadar açık ki, Yunus, derviş adını verdiği âşık kişiyi anlatırken, bize bir olgun insanın, insanlara örnek bir toplum önderinin niteliklerini veriyor. Derviş şöyle: Kalbi temiz olacak, halka yukardan bakmayacak, fodulluk edip bilgiçlik taslamayacak, emeği ile geçinecek, fazla doyup tıkanmayacak, gözü her dem açık olacak, gönülsüz olacak, bölücü değil barıştırıcı olacak, işinde gücünde tutumlu, derli toplu olacak." (Divan, 159).

Yunus'un Kur'an'dan, Hadislerden, İslam kültüründen ve edebiyatından aldığı simgelere ve nakışlara yüklenen bu esneklik, bu anlam zenginliği Mevlâna gibi öteki büyük Sufi şairlerde de var. Mevlâna bir yandan, dünyada sadece Tanrı'dan balkımalar görüp, âlemi soyut suretler olarak kabul ederken, bir yandan da şöyle diyor:

"Bahar kışlaktan göçme zamanıdır. Türkler yaylağa yüz tutmuşlardır. Çayırlar gülümsemede, ormanlar taze yapraklar açmadadır. Artık koyunlara bıldırki otu vermenin lüzumu yok. Hüthüt kuşu ötüyor, kumru dem çekiyor, gül ve nilüfer açılmış, nisan yağmuru dünyayı güldürmededir." (Gölpınarlı, Mevlânâ Celaleddin, s. 263).

Dünya hem Mutlak Yaratıcı'nın bir sureti gibi görülecek, hem gerçek madde; insan ya Tanrısal iyiliklerin ve şeytanca kötülüklerin sembolü kabul edilecek, yahut eti kemiği ile gerçek insan; sevgili ya soyut Tanrı güzelliğinin bir parçası sayılacak, yahut dudaklarından bal akan, kulakları küpeli bir dişi. Büyük Sufi şairlerin özelliği bu. Onların şiiri bu iki uç arasında kurulan bir denge üzerinde yürüyor. Okuyucu hangi yoruma yatkınsa şiiri öyle anlayacak. Bu-

nun bazı nedenleri var: İnsan aşkını Tanrı aşkına dönüştüren Sufi edebiyatı, Müslüman memleketlerin hiçbirisinde, Tanrı aşkını anlatmak için yepyeni bir dil yaratabilmiş değil. Belli ölçüler içinde insan aşkını anlatmak için kullanılagelen sözcükleri, simgeleri ve deyimleri kullanmak zorunda. Nicholson diyor ki: "İslam'da mistik şiiri azıcık bilen bir insan kolayca fark eder ki, orada ruhun Tanrı'ya büyük aşkı, genel olarak, doğulu sevdalıların ve sarhoşların dili ile ifade edilmiştir. Bir mistik şiiri bir şarap ve sevda türküsü ile karıştırmak çok kolaydır. (Nicholson, 102).

Klasik edebiyatlar sıkı kurallara bağlı, bunları kıramayan edebiyatlardır. Divan edebiyatı ise sayıları az imgeleri, nakışları ve hayalleri kullanmayı kurala bağlamış. Her şair bu sayılı şiir öğelerini kullanıyor. Bu nedenle şiir, sayıları az simgeler ve hayallerle yeni fikirler, yeni anlamlar belirtme sanatı oluyor. Şair evire çevire, bu sayılı şiir imgelerini, yeniden yeniden öyle kullanıyor ki, onlarla en kabasından, en incesine kadar yeni fikirler, yeni duygular, yeni sezgiler anlatılabilsin. Divan şiirimiz, genellikle İslam klasik şiiri bu ince kuyumculuk işinin şiiridir. Öyle bir kuyumculuk ki, tek maddeden çeşitli parıltılar yansıtacak.

İlahi aşkın cinsel ve psikolojik kaynakları üzerinde pek durulmamıştır. Nasıl oluyor da, ister Hıristiyan olsun, ister Müslüman olsun, mistikler nefislerini öldürüp soyut bir aşk içinde Tek Yaratıcı ile kendilerini birleştirebiliyorlar? Bu sadece zihnin bedene, iradenin maddeye üstün gelmesi mi? Hıristiyan keşişleri için yapılan yorumlar var. Tor'un belirttiğine göre, mistik aşktaki dizginsiz coşkunluk, genellikle cinsel baskıların boşalmamasından kaynaklanıyor. Mutluluk veren bu coşkunluğun karşıtı, mistikle-

rin sık sık sözünü ettikleri dayanılmaz ağrılar ve sancılardır. Bu ağrılar doğal olarak boşalmasına müsaade edilmeyen cinsel uyanmalardan doğmaktadır. Bu durumda ortaya çıkan büyük ruhsal baskılar, nefsi tümden öldürmek, yok etmek yoluyla boşalmak olanağı buluyor. (Tor, 40-42)

Ama Müslüman mistikleri, Hıristiyan keşişleri gibi manastır hücrelerine kapanıp, yalnızlığın çilesine dalmıyorlar. Peygamberimiz de, cinsel doyumdan kaçınmayı İslam'ın faziletlerinden biri saymıyor. Müslüman Sufi için hücre, evinin içidir; orada karısı çocuğu içinde oturup gözünü, kulağını ve nefsini terbiye edebilir. Ama Ortadoğu toplumlarında başka bir özellik var ki, aşkı soyutlaştırıp, insan bedeninden ayırmayı, kadından uzaklaştırmayı kolaylaştırıyor. Dinin bile erkeklerin isteklerine göre düzenlendiği bu bölgede kadın, şeytan, hilebaz, düzenci, güvenilmez, aşağılık bir yaratık olarak görülüyor. Kadından nefret etmek bu toplumlarda pek yaygın bir gelenektir. Kadın sözü dinlemenin sonu felakete varır. Müslüman Sufilerinden biri "Kadından korktuğum kadar hiçbir yaratıktan korkmam" diyor. (Said ibn al Musayyib.) Kadına verilen değersizliğe bakın ki, dördüncü Halife Ali'nin oğlu Hasan 250 kadınla evleniyor! Babası sadece 10 kadınla nikâhlanmış. Kadını böyle aşağılık, gerçek sevgiye, dostluğa ve saygıya layık görmemek Eflatun'un ideal toplumunda da var. Eski Yunan'ın köle emeğine dayanan ve filozoflar, matematikçiler ve sanat erleri tarafından idare edilmesi istenen ideal toplumunda birinciler aşağılık, ikinciler soylu, yüksek sınıfları belirler. El ile çalışmak kölelerin işidir. Filozoflar için böyle çalışmak, dünya gereksinmeleri için, ticaret filan gibi şeylerle uğraşmak pek küçültücü iş-

lerdir. Kölelerin yapması gereken böyle faaliyetler insanı entelektüel çalışmalardan ve yüce sosyal faaliyetlerden alıkoyar. Yunan uygarlığının ruhla bedeni, zorunlu işle oyunu, uygulama ile teoriyi, birbirinden katı duvarlarla ayırması Batı uygarlığının hemen her yanını etkilemiştir. Böyle bir toplumda filozoflar ne yazık ki çocuk sahibi olmak zorundalar. Bu da vücutça çalışma gibi süfli bir işi gerektiriyor. Kadın erkeği böyle adi bir işe zorladığı için, onun yeri de köleler ve esirlerin sınıfıdır. Kadınla erkek arasında gerçek sevgi ve tutku olamaz. Böyle toplumlarda, ister Müslüman olsun, ister Hıristiyan gerçek kadın sevgisi ve tutkusu çiçeklenemiyor. Erkeğin içinde bundan doğan büyük boşluk kolayca soyut bir aşkla dolduruluyor. (Roberta Koleçofski'nin açıklamalarına dayanan bu yorumu, ilkin öğrencim Süha Oğuzertem'in Ahmet Hamdi Tanpınar üzerine yaptığı pek değerli tezinden öğrendim. Asıl kaynak makaleyi daha sonra gördüm). (Koleçofski, 32-34).

Yunus Emre'nin divanında Tasavvuf'un, (telvin), ruhun halden hale geçmesi anlayışından gelen şiirler de var. Bunların bir kısmı onun en güzel dizelerini içine alır. İnsan ruhunun eşyada, nebatta, hayvanda ve insanda belirdikten sonra Tanrı'ya dönüşünü anlatan bu şiirler (ki bunlara tevriye denir) tıpkı aşkı anlatan şiirler gibi iki anlam sergileyerek gelişirler. Biri Tasavvuf inancıdır. Öteki ise insan ruhundaki dalgalanmaları sergiler gibidir. Öyle ki, bunları okuyanlar şiiri istedikleri yana çekerek yorumlayabilirler. Ben bu dizeleri daha çağdaş bir anlayışla yorumluyorum. Yunus bunlarda bize kendi içindeki yıkılmaları ve yapılmaları anlatıyor; bir umutlu bir umutsuz, bir mutlu bir

mutsuz, bir yıkılmış bir güçlü, bir ak bir kara, bir karıncadan alçak bir göklerden yüce. Hepimizin içindeki dalgalanmalar bunlar:

Hak bir gönül verdi bana ha demeden hayran olur
Bir dem gelir şâdi olur bir dem gelir giryân olur

Bir dem varır mescitlere yüz sürer anda yerlere
Bir dem varır deyre girer İncil okur ruhban olur

Bir dem sanasın kuş gibi şol zemheri olmuş gibi
Bir dem beşâretten doğar hoş bağ ile bostan olur

*****

Bu cisim belâsıdır adım Yunus olduğu
Zatım sorar olursan sultana benem sultan

*****

Evvel benem ahir benem canlara can olan benem
Azıp yolda kalmışlara hazır medet iren benem

Halk içinde dirlik düzen dört kitabı doğru yazan
Ağ üstüne kara dizen ol yazdığı Kur'an benem

Dost ile birliğe yeten buyruğu neyise tutan
Mülk bezeyip dünya düzen ol bahçıvan hemen benem

Bakan benem gören benem alan benem veren benem
Ne Cebrâil ne Mikail İsrafîllik kılan benem
Emriyle bulut oynatan yerde bereket kaynatan
Elimde kudret şiniği halka rızkın veren benem

Benim Hakk'ın kudret eli benim beli aşk bülbülü
Söyleyip her türlü dili halka haber veren benem

Kâbe vü büt iman benem çarh uruban dönen benem
Bulut olup göğe ağan yağmur olup yağan benem

Yıldırım olup şakıyan şakıyıp nefsin dokuyan
Yer karasında börkiyen şol ağulu yılan benem

Bir niceye verdim emir devlet ile sürdü ömür
Yanan kömür kızan demir örse çekiç salan benem

Yunus bize hafif güldürünün, acı kınamanın ve kara yerginin de ilk örneklerini verir. Yunus'tan evvel edebiyatımızda böyle bir gelenek yoktur. Göçebe toplumunun Hanlarını ve Beylerini ululayan epik şiirimiz yergiye yatkın değildir. Oğuz beylerini yeren, kınayan nakışlar epikte yer almaz. Epik şiirin ideolojisi tektir ve göçebe toplumu dış düşmanlara karşı birleştirmeye yönelmiştir. Sınıf çatışmalarının ve iş bölümünün daha gelişmemiş olduğu göçebe toplumunun üyeleri üstelik birbirinin akrabası olduğuna inanırlar. Hepsi, Hanlar ve Beyler de içinde, mitolojik bir Atadan inmişlerdir; bölünmemeleri gerekir. Bu demek değildir ki göçebe toplumunda çatışmalar, gerginlikler yoktur. Elbet vardır, ama epikte yansımaz, yahut dolaylı, hafif dokunmalar halinde epiğe girer yergi.

Dede Korkut hikâyelerini çalıp, söyleyen ozan, kopuzunu eline alıp bir topluluğun önünde sanatını göstermeye başlayınca, her halk sanatçısı gibi kişisel yaratının iticiliği-

ni duyar. Çünkü, o sadece bir sanatçı değildir; her sanatçı gibi başka kişilikleri de olan bir insandır; babadır, zengindir, orta hallidir, fakirdir, kendisi ile barışıktır, yahut değildir. Sanatını gösterirken yer yer bu kişilikler ağır basar; o zaman ozan epiği keser, kendi söyleyeceklerini dile getirir. "Istitrat" adını verdiğimiz bu dokunmalar, akıl vermeden yergiye kadar varan bir çizgi üzerinde yer alır. Böylece kişisel ve günsel, gelenekselin içine katılmak olanağı bulur. Dede Korkut kitabında bile, anlatıcı ozanın kişisel görüşlerini belirten böyle yerler kalmıştır. Buralarda biz epiğin tek ideolojisinden sapmalar, yergi ve eleştiri buluruz. Bey Büre Bey hikâyesinde, Hanlar el kaldırıp, Tanrı bir evlat versin Bey Büre'ye diye dua edince, sözü ozan alır ve der ki: "O zamanda beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi. Duaları müstecap olurdu" (Gökyay, s. 31). Burada artık geleneksel epik şiir konuşmuyor. Beylerin karşısında hikâyeyi anlatan ozan konuşuyor ve halince diyor ki: "Beyim eski beyler nerde, siz nerede? O beyler temiz kalpli insanlardı; Tanrı dualarını kabul ederdi; siz öyle değilsiniz." Ozan bunu doğrudan, dobra dobra söylemiyor; dolaylı söylüyor, ama yaptığı bir kınamadan başka bir şey değildir.

Uruz Bey'in tutsak olduğunu anlatan hikâyede adını sanını bilmediğimiz ozan, çevresine böyle eleştirici bir gözle bakıyor. Şöyle diyor: "Uruz babasının sözünü kırmadı. O zamanlar oğullar ataya muhalefet etmezdi; oğul ata sözün iki etmezdi. İki eylese ol oğulu kabul eylemezler idi" (Gökyay, s. 63). Burada da ozanın demek istediği şu: Bugün evlatlarda ataya saygı kalmadı. Hikâye anlatımı sırasında böyle kişisel yorumlarda bulunmak, beğeni-

lerini, eleştirilerini belirtmek halk hikâyelerimizde bugün de çok kullanılan bir tekniktir (Başgöz, 1986).

Yunus Emre'nin tümden yergiye ve kınamaya ayrılmış şiirlerinin sayısı üçü geçmez. Gene az sayıda çift dize ile başka şiirlerinin içine Yunus yergiyi sokar. Bunların bir kısmında yergi bize Dede Korkut'taki ozanı hatırlatır. Geneldir, belli kişilere ve sınıflara yönelmez. Belli bir zamana ve insan çevresine oturmaz; somut insanları ve olayları bize vermez. Ama, Yunus, Ozan gibi dolaylı da konuşmaz, söyleyeceklerini açıktan, dobra dobra söyler: "Din diyanet kalmamıştır. Evlat babanın sözünü tutmamaktadır, ahir zaman olmuştur; iyi Müslüman seyrektir; halk öğüt dinlemez, herkes birbirine kötü davranır (Divan s. 288). "Oğlanlar öğüt almaz, yiğitler tövbe kılmaz, ihtiyarlar namazı, duayı unutmuştur. Helal yenmez, haram kıymetli olmuştur, dünyayı haramla şarap doldurmuştur. Fesat iş tutanlar değerli insan sayılır. (Divan, s. 100, 300)

Ama usta sanat eri Yunus'un yergisi bu genel düzeyde kalmaz; yersele, özele, somuta iner. O zaman Yunus eti, kanı ve edip eyledikleri ile belirli gerçek kişilerin ve sınıfların gerçek niteliklerini gözlerimizin önüne serer. İşte zamane beyleri:

Gitti beyler mürveti binmişler birer atı
Yediği yoksul eti içtiği kan oluptur

Beyler azdı yolundan bilmez yoksul halından

İşte gaflete düşüp, Hak yoluna bir yufkaya kıyamayanlar:

Bir nice kişilerin gaflet gözün bağlamış
Hak yoluna der isen bir yufkaya kıyamaz

İşte Hocalar, danişmendler ve yarım aydınlar:

Peygamber yerine geçen hocalar
Şu halkın başına zahmetli oldu

Danışman okur tutmaz derviş yolun gözetmez

Şimdi üç buçuk okuyan yaman danışman olur

Dervişleri iyiden idealleştiren Yunus, onların arasına katıldıktan sonra, dervişin de kötüsünü görmüş olmalı ki onları da kınamaktan çekinmiyor:

Ben dervişim diyenler haramı yemiyenler
Haramın yenmediği ele geçinceyimiş (geçinceye kadarmış)

Yunus'un şiirindeki yerginin ağırlığı ham sofuların Tanrı anlayışı üzerinde toplanır. Onun şiiri, bu yanı ile de çığır açıcı ve kalıcı olmuştur. Yunus'un en acı yergileri bu bağnaz Tanrı anlayışına yöneliktir. Şairimiz yargılayıcı, esirgeyici ve bağışlayıcı olan bir Tanrı'nın, kötülüklerin ve eşitsizliklerin yaratıcısı gibi görülmesine dehşetli içerler. Bu tersliği Yunus'un aklı almaz; inceden alay eder:

Bir kuluna atlar verip avret ü mal çiftler verip
Hem yok birinin bir pulu ol Rahim ü Rahman benem

Bu işleri sen bilirsin sen verirsin sen alırsın
Ne kim dilersen kılarsın ya bu soru hesap nedir

Levh üzere kimdir yazan azdıran kim kimdir azan
Bu işleri kimdir düzen bu suale cevap nedir

Biz umarız rahmetinden cümle iş senin katından
Senin ol çok rahmetinden bu bir avuç türap (toprak) nedir

Yunus Emre bu ikilemi sonuna kadar götürür ve böyle bir Tanrı anlayışına tümden başkaldırır. Uzun bir şiiri (münacat) bu başkaldırmanın şiir dilinden anlatımıdır. Tasavvuf anlayışı ile sevecen, bağışlayıcı, koruyucu bir Tanrı sevgisine ulaşan, böyle bir Tanrı'ya inanan Yunus, kin, sorgu sual, ceza, cehennem azabı gibi bağnazlıklar ve katılıklarla donatılan Tanrı'ya der ki: "Benim halimi sorarsan sana cevabım şu olacaktır: Beni sen yarattın ve daha dünyaya gelmeden asi yazdın. Beni ben yaratmadım ki, sen yarattın, beni ayıplarla dolu yaratıyorsun, sonra da dönüp ayıp işler yaptım diye cezalandırıyorsun. Kıldan köprü yaratmışsın, gel buradan geç deyi. Kıl gibi köprüden hiç insan geçebilir mi? Ya bir yere dayanır, ya aşağı düşer, yahut ordan uçar. Beni ateşlere yakacağını söylüyorsun. Ben yanayım sen seyredesin, bu sana yakışır mı? Beni öldürüp, gözüme toprak doldurdun, daha intikamını almadın mı? Açık gizli her şeyi bilirsin. Yunus'tan sana hiçbir zarar geldi mi? Bir avuç toprak edeceğin nesneye bunca kıl u kal, kavga gürültü değer mi ey Kerim ü Zülcelal?

Yunus şiirinin temelini attığı bu yergi nakışı, kendinden sonra gelen halk şairleri, derviş şairler ve az sayıda divan şairince de izlenmiş, hele Alevi-Bektaşi şiirinde bu nakış günümüze kadar sürüp gelmiştir. Çağımızın iki Alevi âşıkı Ali İzzet ile Veysel de Yunus'tan değişik konuşmazlar; Veysel der ki:

Kâinatı sen yarattın
Her şeyi yoktan var ettin
Beni çıplak dışar'attın
Cömertliğin nerde senin

Ademi sürdün bakmadın
Cennette de bırakmadın
Şeytanı niye yakmadın
Cehennemin var da senin

Ali İzzet de aynı şeyi söyler:

Sesin duyan deniz coşar bulanır
Yüzün gören dağlar yanar küllenir
Deryan mı çoğalır neren bollanır
Şu gözümün yaşın yere dökünce

Sağ yüzün gündüzdür yakar lambayı
Sol yüzün gecedir ışıtır ayı
Şimden sonra kınamayın kimseyi
Sen gibi büyükler hatır yıkınca

*Not 1

Bu insan yaratılışı inancının önemi şudur: Sünni inanışa, yani Kur'an'a göre Tanrı birgün meleklere "yeryüzünde bir egemen yaratmak istiyorum", demiş, melekler de, "yeryüzünde fesat çıkaran, kan döken kimse mi yaratmak istiyorsun" (İkinci Bakara suresi) diyerek karşı gelmişler. Bunun üzerine Tanrı, "sizin bilmediğinizi ben iyi bilirim" karşılığını vermiş. Ve insanı "balçıktan" (Altıncı sure) yaratmış. İster gerçek anlamıyla alalım, ister balçığı bir sembol olarak görelim, bu yaratılışın insanı değerli kıldığı söylenemez. Bunda Tanrı ile insan ilişkisi, bir efendi kul ilişkisidir. Tanrı, o işine karışılmayan, hikmetinden sorulmayan yüce varlık öyle istediği için öyle olmuştur. İnsan etkin değil, edilgin bir yaratık olarak Tanrı emirlerine körü körüne uymakla görevlidir. Batınî inanışa göre, insan Tanrı nurundan yaratıldığından, Tanrı nitelikleriyle donanmış olarak yaratıldığından, pek değerli ve yüce bir varlıktır.

* Not 2:

Yunus Emre ve Mevlana gibi büyük sufiler dünyadan göçtükten sonra, batınî inanışlara Anadolu Aleviliği sözcülük etmiş; insanın ululuğu düşüncesi Alevi-Bektaşi edebiyatının en önemli nakışlarından biri olmuştur. Üstelik, Alevilik, Türkçe'yi dua ve edebiyat dili olarak seçtiği için, batınîliğin din, dünya, politika ve sosyal adalet anlayışı halk arasında tutunabilmiştir.

Burada bir soruya yer açıldı. Yunus Emre Alevi-Bektaşi midir? Abdülbaki Gölpınarlı daha 1941 yılında bu soruyu tartışma konusu yapmıştı. "Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Batınîliği" adlı kitapçığında Gölpınarlı diyor ki:

"Esasen Yunus'u biz Şiayı İmamiye müçtehidi (inananı) olarak takdim etmiyoruz... Şii diyemeyeceğimiz nice Sünniler vardır ki batınîdir (s.31). Daha sonra Gölpınarlı Yunus'un batınîliğini açıklıyor. Bunu, bir yandan onun şiirlerinden aldığı örneklerle; bir yandan da Yunus'un bağlı olduğu Taptuk Emre, Sarı Saltık ve Barak Baba gibi dervişlerin batınîliğini ileri sürerek yapıyor. Onun vardığı sonuç şu: " bütün peygamberlerin sırrını kendisinde duyar (Yunus Emre), Hüseyin ibni Mansur gibi bir vahdet eridir (s.40)."

Yunus'un batınî inanışları üzerinde daha evvel, yeterince durduğumuz için Gölpınarlı'nın izahlarını buraya almayacağız. Şu kadarını söylemeli ki, Yunus'un zamanında Alevilik de, Bektaşilik de sistemleştirilmiş bir tarikat olarak ortada yoktu. Bu sistemleştirme işi daha sonraki yüzyıllarda yapılmıştır. Bunun için Yunus'un batınîliği, Alevi-Bektaşilerin batınîlik anlayışına benzer. Alevi-Bektaşiler de Yunus Emre gibi batınî kaynaklara bağlandıkları içindir ki, Yunus'un şiirleri ile Alevi nefesleri arasında, özellikle konular bakımından büyük benzeşmeler vardır. Aslında Hacı Bektaş Veli de, Yunus gibi bir dervişti. Bektaşi geleneğinin bunları birbirine bağlaması, inanış bakımından da yakışmaz değildir.

YUNUS EMRE VE HALK EDEBİYATI

Yunus Emre'nin iyi bir medrese eğitimi görmüş olduğu açık. Kur'an'dan bazı ayetleri Türkçe söyleyecek, bazı ifadeleri Arapça olarak şiirlerine yerleştirecek kadar Arapça'yı; İran şairlerini okuyup, onlardan Türkçe'ye çeviriler yapacak kadar Farsça'yı biliyor. Yaşadığı çağda ancak Arap ve Fars kaynaklarından öğrenilebilecek Tasavvufun bütün inceliklerini öğrenmiş. Şiirlerinde bunları sadeleştirerek halka açıklıyor. İlk Türkçe divanı düzenleyecek kadar aruzla şiir yazmış. Ama şiirleri arasında öyleleri var ki, hem aruzun hem hece vezninin kalıplarına uyuyor; ayrıca, hece vezni ile yazılmış şiirleri de var. Yunus Emre'nin şiirlerinde başka özellikler de var ki, onlara bakarak Yunus'un halk edebiyatı geleneğimizi iyi bildiği söylenebilir. Söz gelimi Yunus, Dede Korkut hikâyelerine hiç de yabancı değil. Onları okumuş, yahut dinlemiş ve şiirlerinde bu hikâyelerden alınan yerler var. Aşağıdaki değinmeler Dede Korkut hikâyelerindeki Deli Dumrul Boyu'ndan:

I. Ne kişidir Azrail ki kasdide canıma

Ben anın kendi kasdını kendiye zindan eyleyem
(Divan, 202)

II. Azrail ne kişidür kasd idesü canuma
Ben emanet ıssıyla anda bitrişüp geldim.
(Divan, 214)

III. Bana canı sen verdin Azraile buyurdun
Senden artuk kimseye emanet verimezim
(Divan, 258)

IV. Çün Azrail ine tuta assı (fayda) kılmaz ana ata
Kimse duymaz o heybeti halktan medet irmez ola
(Divan, 53)

Bu şiirlerle ilgisini göz önünde tutarak Deli Dumrul hikâyesini özetleyelim. Çünkü bu dizeler bize göre Deli Dumrul hikâyesinin en belli nakışlarını anlatıyor.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul birgün ağlayan ve şıvan eden bir oba halkına rastlar ve sorar: "Mere kavatlar benim köprümün yanında ne ağlarsız, neye şıvan edersiz?" Dediler: "Hânım, bir yahşi yiğidimiz öldü, ona ağlarız" dediler. Deli Dumrul sorar: "Mere yiğidinizi kim öldürdü?" Dediler: "Vallahi bey yiğit, Allah Taaladan buyruk oldu, al kanatlı Azrail ol yiğitin canın aldı". Deli Dumrul aydur: "Mere Azrail dediğiniz ne kişidir ki adamın canın alır?" Deli Dumrul'un sözü Hak Taalaya hoş gelmedi.. Azrail'e buyruk eyledi kim, "Ya Azrail, var dahi ol deli kavatın gözüne görün, benzini sarart, canını hırlat, al " dedi. Al kanatlı Azrail, gerçekten de Deli Dumrul'un atına görünür, at ürker Dumrul'u yere vurur. Azrail Dumrul'un üzerine çöküp, canını almak ister; o vakit Dumrul sorar: "Sen benim canımı neden alıyorsun?" Azrail, Tanrı'nın emri ile ca-

nını alacağını söyleyince Dumrul, can alıp can verenin Tanrı olduğunu şaşarak öğrenir ve Azrail'e "Sen aradan çık, ben Tanrı ile söyleşeyim" der ve Tanrı'ya yalvarır; Tanrı Dumrul'a acır, Azrail'e emir verir ki, "Dumrul can yerine can bulsun, kendi canı azat olsun." Dumrul babasına varır, can ister; babanın canı tatlıdır vermez, anana git der. Dumrul anasına gider, can ister; ananın da canı tatlıdır vermez; karına git der. Dumrul'un karısı, "bir canda ne var ki anan ile baban vermemişler, benim canım sana feda olsun" der. Tanrı'ya bu cömertlik hoş gelir; ana ile babanın canlarını aldırır. Dumrul'la karısına iki yüz yıl ömür verir.

Yunus "Azrail ne kişidir ki kasdide canıma" derken, Dede Korkut'un yukardaki, altı çizili sözlerini şiire aktarmaktan başka bir şey yapmıyor. II numaralı dizelerdeki "Canı bana sen verdin, Azrail'e bildirdin" ifadesi Deli Dumrul hikâyesini bilmeden anlaşılmaz. Yunus şiirde Azrail'e "bildirdin" diyor, ama neyi bildirdiğini söylemiyor. Anlatım eksik kalıyor. Yunus gibi bir söz ustasından böyle eksik bir anlatım beklenmez. Bu eksiği Dede Korkut hikâyesi tamamlıyor. Bu hikâyeden anlıyoruz ki Tanrı Azrail'e, "git Deli'nin gözüne görün, canını al" diye bildirmiş. Şiirde böyle eksik anlatım, ancak okuyan eksikliği kendi bilgisi ile dolduruyorsa hoş görülebilir. Yunus'un şiirini okuyanlar Tanrı'nın Azrail'e ne buyurduğunu biliyorlar. IV numaralı dizelerdeki, Azrail gelince anadan, babadan fayda olmaz, ifadesi de Deli Dumrul hikâyesinin en önemli nakışlarından birine değiniyor. Yunus'un dizeleri, Deli Dumrul hikâyesini yalnız kendisinin değil, Yunus'un çağında yaşayan okuyucunun da çok iyi bildiğini, hikâyenin daha 13. yüzyılda yaygın olduğunu da belirler.

Yunus Emre'nin başka bir şiiri, şairimizin, halk edebiyatımızın en çok sevilen türlerinden birini, mânileri de bildiğini gösteriyor. Mâni sözcüğü, Yunus'un şiirinde, genel olarak anlam karşılığı kullanılır. Şöyle:

Eydürsün kim gözüm görür da'viyi mâ'niye verir
Gündüzün gün şule verir gece yiğrek durak nedir

*****

Âşık Yunus bu sözü muhal deyi söylemez
Mâ'ni yüzün gösterir bu şairler kocası

*****

Mevlâna sohbetinde saz ile işret oldu
Arif mâ'niye daldı çün biledir ferişte

Örnekler çoğaltılabilir. Bu anlamda kullanış yaygındır, başka şairlerimizde de görülür. Ama, Yunus, tek bir şiirinde mâni'yi anlam karşılığı değil de, bildiğimiz "mâni", yani sevgi anlatan dörtlük anlamında kullanıyor. O şiir şöyle:

Mâni'de getirmişler kardeşten yâr yeğrektir
Oğuldan daha tatlı eğer doğru yâr ise

(Divan, 55)

Yunus'un bu dizesi "mânide demişlerdir ki kardeşten yar daha tatlıdır" anlamına gelir; başka türlü yorumlanamaz. Gerçekten de "sevgili anadan babadan daha tatlıdır" diyen bir mâni günümüze kadar yaşamıştır. Ben, elimin altındaki kaynaklarda bu mâninin üç çeşitlemesini buldum. Şunlar:

Bahçelerde bal tatlı
Meyvelerde nar tatlı
Anam babam sağ olsun
Hepisinden yâr tatlı
(Nüzhet-Ferit, 109)

Tatlılardan bal tatlı
Meyvelerden nar tatlı
Anam babam sağ olsun
Hepisinden yâr tatlı
(Bayrı, 61)

Kaleden indim atlı
Mahramam dolu tatlı
Anam babam sağ olsun
Hepisinden yâr tatlı
(Murat, 296)

Yunus'un sözünü ettiği mâni bizce budur. Başka kaynaklar taransa "sevgili kardeşten de tatlıdır, yahut yâr kardeşten tatlıdır" diyen bir çeşitleme de, herhalde, bulunacaktır. Ama, bulunmasa bile, bu kadarcık anlam kayması, halk edebiyatımızda sık görülür ve kolay anlaşılır bir olaydır. Şiirini kurarken Yunus Emre, öyle görülüyor ki yalnız destan geleneğinden değil, mânilerin renkli ve ince anlatımlı dilinden de faydalanmış.

Yunus Emre'nin bu dokunması, mânilerimizin 13. yüzyılda bilinen türler olduğunu belirtmekte yalnız değil. Onun çağdaşlarından Şeyyat Hamza'ya mâniler yakıştıran

bir hikâye var elimizde. Fuat Köprülü'nün bildirdiğine göre (Dergâh C.I, No. 4. Biz bu yazıyı görmedik, Niyazi Eset, Maniler, 1944, s. 19' da verilen özetinden alıyoruz) Şeyyad Hamza bir gün şakirdleri ile giderken, yolları bir köye uğrar. Köy kenarında toplanmış kadınlar görürler. Şeyyad Hamza bir mâni ile kadınlara hallerinin nice olduğunu sorar. Kadınlar da, çok açık bir mâni ile karşılık vererek, erlerinin askere gittiğini, bu yüzden vücutlarının yas tuttuğunu söylerler. Yunus'un mâniden söz etmesi, bu hikâyeye olurluk kazandırıyor. Başka bir kitabımızda, mânilerimizin Karacaoğlan şiirine de katkıda bulunduğunu belirtmiştik. (Başgöz, Karacaoğlan, 26) Öyle görülüyor ki mâni türü halk şairlerimize olduğu kadar, Yunus Emre'ye de faydalar sağlamış.

Yunus Emre, halk bilgeliğinin anlatım türlerinden biri olan atasözlerimizi de iyi biliyor. Hem şiirlerinde, hem "Risalet al-Nushiyye"de atasözleri kullanmış. Bunlardan bizim görebildiklerimiz şunlar:

1. *Bastığı yerde ot bitmez.* **(Divan, 20)**
2. *Erin baylığı mal ile değildir.* **(Divan, 31)**
3. *Kimesne suçu ile kimse kınanmaz.* **(Divan, 39)**
4. *Katran kabına bal konmaz.* **(Divan, 36)**
5. *Bir nicesine kaç der, bir nicesine tut der.* **(Divan, 77)**
6. *Su ile gönül yunmaz.* **(Divan, 83)**
7. *El var elin üstünde.* **(Divan, 85)**
8. *Son pişmanlık assı (fayda) kılmaz.* **(Divan, 87)**
9. *Az söz erin yüküdür, çok söz hayvan yüküdür.* **(Divan, 88)**

10. Kardaşına kuyu kazan akibet kendi düşer.
(Divan, 89)
11. İyi söz ile her iş başa gelir. **(Divan, 89)**
12. Dağ ne kadar yüksek olsa yol onun üstünden aşar.
(Divan, 292)
13. Yüz çakallı gelirse yalıncağı soyamaz.
(Divan, 340)
14. Ağız ağızdan kutludur. **(Divan, 341)**
15. Hınzırdan geridir gammaz. **(Divan, 342)**

Biz Yunus Emre'nin hiç olmazsa bazı şiirlerini, daha sonraki âşıklarımızın yaptığı gibi, bir müzik âletinin eşliğinde söyleyip çaldığını sanıyoruz. Onun şiirlerinde bunu belirten bazı işaretler var. Yunus, bazı şiirlerini yazmadığını, onları sözlü yarattığını belli ediyor; diyor ki:

Yunus bu sözleri çatar sanki balı yağa katar
İkilik ile gezen doğru yol bulmuş değil
(Divan, 180)

Yunus eder erenlerin dirliğini dirilmedim
Gücüm yettiğince bari soylarını soylayayım
(Divan, 257)

Yunus bilmez kendi hâlin Çalab'dur söyletir dilin
Bir nicesi yeni gelin ak değirmi yüzler yatar
(Divan, 304)

Yunus Emre bu hûb sözü sayru yatarken söyledi
Gezmeğe talabır canı takati ermez neylesin
(Divan, 263)

Yunus Emre "söz çattım", "soy soyladım", "dilimi Tanrı söyletti", "söz söyledim" diyor da, yazdım, şiir yazdım, elime kalem aldım, yahut Tanrı yazdırdı demiyor. Onun söylediklerinin hiçbiri elde kalem, şiir yazmanın işareti değil. Halbuki, ondan sonra gelen Divan şairlerinin çoğu kalemlerini metheden şiirler yazmıştır. Ama, elimizde bir Yunus divanı olduğuna, bu divan da aruzla yazılmış şiirlerle düzenlendiğine, divan düzenleme de a'dan başlayıp z ile biten uyaklı gazeller gerektirdiğine göre, Yunus'un şiirlerinin büyük kısmının kâğıt üzerine yazılmış olduğunu kabul etmek gerekiyor. Ama, herhalde bir kısmı da ilahi halinde, müzikle söylenip, okunmuş.

Daha evvel verilen Ebussuut Efendi'nin fetvası, bazı törenlerde Yunus şiirlerinin ilahiler halinde okunduğunu açıklıyor, "teganni edildiğini" söylüyor. Bunların Taptuk Tekkesi'ndeki semah törenlerinde de türkü ve ilahi olarak çalınıp söylenmiş olduğunu kabul etmemek için bir sebep yok. Benzeri törenlerde türkü halinde olmayan, çalgısız şiir okunması gelenek değildir. Daha ileri giderek Yunus'un kendisinin bir müzik aleti çaldığını ileri sürebiliriz. Yunus yukardaki dizelerinde "Erenlerin iyi günlerine yetişemedim, bari soylarını soylayayım" diyor. Soy soylamak bizim epik edebiyatımızda bir kimseyi, yahut bir kimsenin soyunu sopunu ululamak için türkü söyleme demek olur; türküye de bir müzik aleti eşlik eder. Dede Korkut hikâyelerinde sık sık şöyle yazılmıştır: "Dirse Han bunu işitti, eydür kırk yoldaşım aman, Tanrı'nın birliğine yoktur güman. Benim elimi şeşin (çözün), kolça kopuzum elime verin. Ol yiğidi ben döndüreyim... dedi. Dirse Hanın elini şeştiler, kolça kopuzun eline verdiler. Dirse Han karşı gelip soyla-

mış, görelim Hanım ne soylamış" (Gökyay, 13). Salur Kazan hikâyesinde de şöyle geçer: "Mere kâfirler kopuzum getirin, sizi öğeyim dedi. Vardılar kopuzunu getirdiler, eline alıp orada soylamış, görelim Hanım ne soylamış." (Gökyay, 136). Soylamak için ele bir müzik aleti almak gerekiyor. Yunus da soy soylarken herhalde bir müzik âleti çalıyordu.

Bazı kaynaklar Taptuk Emre'nin şeşte çaldığını belirtiyorlar. Ama, Yunus Emre şeşte çalarım demiyor, "şeşte dinlerim" diyor. "Kopuz dinlerim" diyor. (Gölpınarlı, Tasavvuf, 53). Yunus Emre bizce bu çalgılardan birini çalmayı öğrenmiştir. Baba Taptuk'un fikirlerini yaymak için göçebeler ve köylüler arasında dolaşan, onlara şiirleri ile seslenen Yunus Emre'yi, eğer yazdıklarını şiir gibi okusa, Oğuz ve Türkmen obalarında kimse dinlemeyecekti. Bizim halk edebiyatımızda türküsüz şiir okuma diye bir gelenek yoktur. Şiir çalınır, söylenir de öyle dinlenir. Sesi türkü söylemeye yatkın olmayan hikâyeciler, yanlarına bir çalgı çalan ve türkü söyleyen bulduktan sonra halka hikâye anlatırlar. O kadar ki at üstünde giden hikâye kahramanları bile, ya kargısını saz edip "basar dertli sinesine, gelir sözün binasına", yahut eğer kadın ise, "On iki belik saçtan birini ayırıp saz yerine "dertli sinesine kor, saç siyah, gerdan beyaz, birbirlerine yakışır." Türkü ancak böyle söylenir.

Yunus Emre edebiyatımızın ve kültürümüzün bir geçiş çağında yaşamıştır. Göçebe kültürü Anadolu'da yerleşik kültüre dönüşmekte; yerleşme birimlerinde ise eğitime dayanan yeni bir klasik edebiyat çiçeklenmektedir. Gazeli, kasidesi, mesnevisi ve İslam kültür temeli ile bu edebi-

yat aydınların ve idarecilerin edebiyatı olmaya adaydır; en büyük ustalarını Yunus'tan ancak iki yüz yıl sonra yetiştirebilecektir. Yunus bu edebiyatın kurucularından biridir. Ama, Yunus'un dinleyicisi, sadece, konaklarda ve divan köşelerinde oturan Sünni Müslüman değildir. Köyde, obada Türk halk edebiyatının örneklerini dinleyerek büyüyen köylü, konargöçer, yahut eğitimsiz kasaba ve kent halkıdır. Onların arasında epik gelenek ve sözlü edebiyat yaygındır. Örnekleri bize kadar gelmemiş olmakla birlikte, bu edebiyatın türkü ve ağıt gibi öteki türleri de, herhalde halk arasında yaşıyordu. Ama epik şiirin ozanı artık yerleşik kültürün aradığı sanatçı değildir. "At işler er öğünür" diyerek göçebe kültürünün dünya görüşünü özetleyen atasözü, yerini "Alet işler el öğünür" diyen kültüre bırakmaktadır. Yunus ne bir âşık, ne bir halk şairi. Ama şiirlerini tekkede, köy odalarında, göçer illerde halka okuyup dinletiyor. Onun için hem Türkçe'ye açıyor aydın şiirini, hem de halkın edebiyatından şiirinde faydalanıyor. Oğuz epik edebiyatını iyi bildiği gibi, mânilerimizi de biliyor, hiç olmazsa hece ile yazdığı şiirleri bir müzik aleti eşliğinde, türkü olarak da söylüyor.

DİL REFORMCUSU YUNUS EMRE

Yunus Emre'nin yetiştiği yüzyılda sözlü edebiyatımızın renkli ve zengin bir dili vardı. Bu edebiyattan yazıya aktarıldığı için bize kadar gelen Dede Korkut Hikâyeleri bunun en güzel kanıtıdır. Ama Türklerin, o vakit gelişmiş bir yazılı edebiyatı, ister şiir, ister düzyazılı olsun, henüz yoktu. 13. yüzyılın yazarları, Cumhuriyet dönemi yazarlarının dil sorunuyla karşılaştı. Cumhuriyet yazarlarının geçmişinde, gerçi, beş yüz yıllık bir edebiyat vardı. Ama, halkın anlamadığı bu edebiyat dili değiştirilecekti. Türkçeyi, Arap ve Acem dillerinin yok edici baskısından halk edebiyatı korumuş olduğu için, yeni devrin yazarı, edebiyat dilini kurarken, ilkin o hazineye başvuracaktı. Bu kaynakta kullanılmadan kalmış veya sadece halk edebiyatında kullanılmış sözcükleri ve deyimleri bulacak, toprak altından çıkaracak ve edebiyat dilinde onlara yeniden can verecekti. Ama halk dili ve edebiyatı, yeni kavramları, yeni dünya görüşlerini anlatmak, özellikle bilim dilini oluşturmak için yeterli değildi. O vakit, yeni bir uygarlığın rahat ve kolay anlatımı için, yeni sözcükler, yeni deyimler yaratılacak veya öteki Türk lehçelerinden alınacaktı. Bu ça-

banın sürüp gitmekte olması, ne çetin bir iş olduğunu gösterir.

Yunus Emre de aynı sorunla karşılaştı. Türk destan dili, veya Türk halk edebiyatının dili, yeni Müslüman ideolojisinin dili değildi, İslam uygarlığını anlatmaya yetmiyordu. Müslümanlığın kutsal kitabı, edebiyatı, efsaneleri ve hikâyeleri ya Arapça, ya Farsça yazılmıştı. Yunus Emre, şiirinde bu yeni kavramları anlatabilmek için, ya yeni sözcükler yaratacak, ya da, bunu yapamadığı zaman, yabancı sözcükleri kullanacaktı.

Yunus Emre, bilinçli olarak bu yolları denedi. Ama, Arapça'nın ve Farsça'nın gramer kurallarını kullanmamaya, özellikle dikkat etti. Böylece, şiirinin dilini kendisi kurmak gibi çetin bir işi başardı. Bu gerçekten zor bir işti. Çünkü, sorun sadece çeşitli kaynaklardan derleyip toplayarak bir yazı dili kurmak işi değildi, aynı zamanda, bu dili okura sevdirmek işiydi. Yunus bu konuda o kadar başarılı olmuştur ki, onun kurduğu şiir dilini, Rum da, Şam da, göçebesi de, köylüsü de anlamış, sevmiş, daha sonra onun ardından gelen bir şairler ve dervişler kuşağı da bu dilin açtığı edebiyat yolundan giderek eserler vermişlerdir. Divan şairlerimiz aynı yoldan gitmiş olsalardı, şimdi bir edebiyat dili sorunumuz olmayacaktı.

Yunus Emre, ilkin yabancı sözleri Türkçeleştiriyor. Farsça "guş" demiyor, "kulak" diyor, "çeşm" demiyor, "göz" diyor, "murg" demiyor, "kuş" diyor. Sonra da yabancı dilde kurulan isim tamlamalarını Türkçeleştiriyor. Aşağıdaki liste, Mevlana'nın kullandığı Farsça tamlamalara Yunus'un önerdiği ve kullandığı Türkçe tamlamaları gösteriyor.

Mevlânâ'daki İsim Tamlamaları	**Yunus'taki Tamlamalar**
gûş-ı can	*can kulağı*
çeşm-i can	*can gözü*
menzil-i can	*can menzili*
murg-ı can	*can kuşu*
sırr-ı can	*can râzı*
âyine-i dil	*gönül aynası*
hâne-i dil	*gönül evi*
râh-ı dost	*dost yolu*
âteş-i aşk	*aşk odu*
aftâb-rû	*güneş yüzlü*
mâh-rû	*ay yüzlü*
gül-rû	*gül yüzlü*

Yunus Emre dil reformculuğunda daha da ileri giderek, Farsça'dan yararlanıp Türkçe deyimler üretiyor.

Farsça	**Türkçe**
be zeban averden	*dile getirmek*
kemer besten	*bel bağlamak*
çarh zeden	*çarh urmak*
dem zeden	*dem urmak*
cevlan zeden	*cevlan urmak*
cefa keşiden	*cefa çekmek*
gussa horden	*gussa yemek.*

(Gobeskiria 17)

Bu yollarla şiir dilini tamamlayamayan Yunus Emre, "zehi", "bahadır", "züht", "mülk", "mutlak", "hicap", "zin-

har", "tahammül" gibi nice yabancı sözcüğü kullanmaktan çekinmiyor.

Böyle de olsa, Yunus'un dili, halkın dili değildir. Kentli bir aydının dilidir. Ama, Yunus Emre, kendi zamanında kentlerde gelişen yazılı edebiyatın dilini halk diline yaklaştırmak, halk diliyle zenginleştirmek için, bilinçli bir çaba harcamıştır. Bu çaba Yunus'un şiir dilini halkın anlaması sonucunu vermiştir. Onun reformculuğu bu çabadaki ölçülü davranışından geliyor.

YUNUS EMRE'NİN HAYATI ÜZERİNE NELER BİLİYORUZ?

Yunus Emre'nin hayatı hakkında sınırlı bilgiler var elimizde. Bunların en sağlamı, yine Yunus'un kendi şiiri. Bu şiirler bize, kopuk kopuk da olsa, kısa ve eksik de kalsa, onun hayatını bir zaman dilimi içine yerleştirmek olanağını sağlar.

Yunus üç ayrı şiirinde Mevlâna Celâleddin Rûmi'yi anar:

Mevlâna Hüdâvendigâr bize nazar kılalı
Onun körklü nazarı gönlümüz aynasıdır

*****

Mevlâna sohbetinde saz ile işret oldu
Arif manâya daldı çün biledir ferişte

(Gölpınarlı, H. 52)

Sultan Seyyid Necmeddin fakih Ahmet Kutbeddin
Mevlâna Celâleddin ol Kutb-ı Cihan kanı

(Gölpınarlı, H. 53)

Gölpınarlı, ilk çift dizelerden Yunus'un 1273 yılında ölen Mevlâna ile görüşmüş olduğu sonucunu çıkarıyor. Sonunculardan ise Mevlâna öldükten sonra Yunus'un hayatta olduğunu anlıyoruz. Bu görüşler doğru olmalıdır.

Risalet al-Nushiyye adlı mesnevisinde Yunus Emre bize bir tarih verir:

Söze tarih yedi yüz yediyidi
Yunus canı bu yolda fidiyidi (feda idi)
(Gölpınarlı, H. 51)

Bu tarihten ilkin Köprülü, İlk Mutasavvıflar adlı kitabında söz etmiş (Köprülü, 283, 294); aynı tarihi özel kitaplığındaki bir Yunus divanında şöyle bulduğunu belirtmiştir:

Yunus can doğruluğa kıldı kodu
Anın çün tarihi yedi yüz yedi.
(Köprülü, 231)

Ama bu divan ortaya çıkmamış ve kimse Köprülü'nün verdiği bu kayıt üzerinde durmamıştır. Köprülü 707 Hicri'yi Yunus'un tarikata girdiği tarih olarak kabul eder. Gölpınarlı ise bu tarihin Mesnevi'nin bittiği yıl olduğunu ileri sürer, ki bu doğrudur. Demek ki Yunus 707 (1307-1308) tarihinde bu uzun didaktik eserini yazmıştır. Böyle bir şiirin gençlik yıllarında yazılamayacağı açıktır.

Adnan Erzi, eski bir mecmuanın kenarcığına düşülen şu notu bularak yayınlamıştır:

Vefat-ı Yunus Emre sene 720.
Müddet-i ömr 82.

(Erzi, 85)

"Risalet al-Nushiyye"yi 1307'de yazıp bitiren ve 1273'te ölen Mevlâna ile görüşen Yunus'un 720 (1320-21) tarihinde ölmüş olmasında bir aykırılık görülmez. Onun için bu ölüm tarihini doğru saymak gerekir. 82 yıl yaşadığına göre Yunus 1238-39 yılında doğmuş olmalıdır. Yunus Emre'nin hayatı için bu tarih dilimleri içinde yaşamış olmasından başka bilgimiz yok. Nasıl bir aile içinde büyümüş, hangi üstadların önüne diz çökerek ilim tahsil eylemiş, kimlerin etkisinde kalmış, şiir yazma yeteneğini nasıl geliştirmiş bilmiyoruz.

Bursa, Sandıklı, Kula, Erzurum, Sarıköy ve Karaman'da mezarı gösteriliyor. Bunlardan Karaman ve Sarıköy, araştırıcıları ikiye bölmüş ve uzun tartışmalara yol açmıştır. Gölpınarlı, Yunus'u Sarıköy'de gömülü kabul ederken; Cahit Öztelli, Yunus Emre'nin Karaman'da yattığında ayak diremektedir. Araya Karaman ve Eskişehir Turizm derneklerinin de karışması ile tartışma uzayıp gitmektedir.

Yunus Emre'nin Sarıköy'de yattığını ileri sürenler şu belgelere dayanıyor:

1. Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi:

Bu kaynak der ki: "Meğer Sivrihisar'ın şimal tarafında Yunus derler bir kimesne var idi; gayet fakir halli olup çiftçilik ederdi." Bundan sonra Vilayetname, Yunus Emre'nin bir kıtlık yılında nasıl Hacı Bektaş Veli'ye vardığı-

nı ve ondan buğday istediğini hikâye eder. Bu rivayeti daha evvel özetledik.

2. Lamii Çelebi (öl. 1582) Nefahat ül Üns çevirisi:

Lamii Çelebi, Yunus Emre'nin, Kütahya suyunun Sakarya suyuna karıştığı yerin yakınlarında yattığını söyler.

3. Kitab-ı Mahbûb-i Mahbûb

Bu kitap Şeyh Halî Oğlu Sivrihisarlı Baba Yusuf (öl. 1513) tarafından yazılmıştır. Kitapta şöyle bir kısım var:

Azizlermiş hususa Yunus Emre
İdermiş zühd ü uzlet uyup emre
Bu yerdedir bu zümrenin mezarı
Müşerref eylemişlerdir diyarı.

4. Şakayık-ı Numaniyye.

Bu kaynak Yunus Emre'nin şeyhi olan Taptuk Baba için "Sakarya adı verilen nehre yakın bir karyede doğmuştu" der.

5. Ankara Eski Kayıtlar (Kuyud-ı Kadime) arşivinde bulunan ve Kanuni devrine çıkan (1519-1566) bir defterde Yunus Emre Bek adında birinin Sarıköy'deki çiftliğini, Yunus Emre Zaviyesi'ne vakfettiği yazılıdır.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın 3Yunus Emre, Risalet al-Nushiyye ve Divan3 adlı, 1965 yılında basılan eserinden özetlediğimiz bu bilgilerden sonuncu, yani 5 numaralı belgede adı geçen Yunus Emre Bek'in, yanlış okunduğu, doğrusunun Yunus Emir Bek olduğu açıklanmıştır. (Bak, Kunter, 98; Öztelli, 17).

Yunus Emre'nin Karaman'da, eski adı ile Larende'de gömülü olduğunu ileri sürenler şu belgelere dayanıyorlar:

1. 1518 yılında, Yavuz Sultan Selim için düzenlenen Konya Vakıf Defterleri'nde şöyle bir kayıt var: "Bu yeri İsmail Hacı Cemaatı'ndan Yunus Emre, Karamanoğlu İbrahim Bey'den satın almış imiş, elinde mülknamesi vardır" (Barkan, 333; Konyalı 338; Öztelli, 24).

2. Vakıf kayıtları 16. yüzyıldan başlayarak Karaman'da, Kirişçi Baba adı ile tanınan bir Yunus Emre Zaviyesi'nden söz etmektedir. Bu zaviye 1500 tarihlerinde Nureddin Emre adlı birinin elindedir. (Konyalı, 372; Öztelli, 25).

3. Evliya Çelebi 1648'de Karaman'ı ziyaret edince şunları söylüyor: "Ve Kirişçi Baba Camii'nde Yunus Emre Hazretlerinin merkaddi (mezarı); Türkçe, Tasavvufane şiirleri, beyitleri ve ilâhileri meşhur-ı âlemdir. (Seyahatname, cilt. 9, s. 315).

4. Şikari Tarihi Şeyh Yunus Emre adlı birisinden söz eder. Bu Şeyh, Karamanoğlu Alaeddin Bey'e karşı bir ayaklanmaya katıldığı için asılmıştır. Öztelli'ye göre, "Öyleyse Yunus Emre 14. yüzyılın ortalarında sağdır, Karaman Sarayı'nda söz sahibi bir kişidir, Bulgar Dağı yörüklerinin ileri gelenlerindendir." (Öztelli, 34).

Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarında pek çok rastlanan Yunus Emre adı ile, bizim büyük şair Yunus Emre'yi birbirinden ayırmak gerek. Öztelli'nin ileri sürdüğü son belge, açıkça bir Şeyh Yunus Emre'den söz ediyor. Bu bizim Yunus olamaz. Bizim Yunus Emre 14. yüzyılın ortalarına kadar sağ değildi. Aynı görüşü, Hacı İsmail Oğulları'ndan Yunus Emre için de ileri sürebiliriz. Bu Yunus Emre'nin de bizim şair Yunus olduğu belli değil. Karaman'da gerçi bir Kirişçi Baba Camii ve tekkesi var. Bazı

yeni kaynaklar bu tekkeye bağlı bir Yunus Emre Kabristanı'ndan, Yunus Emre Dergâhı'ndan, hatta Yunus Emre Sokağı'ndan, bize haberler veriyorlar. İ. Hakkı Konyalı 1930'larda, daha yıkılmadan evvel bu tekkeyi görmüş. (Konyalı, 374; Öztelli, 38). Kirişçi Baba Camii'nde yatan Yunus Emre'nin, bizim büyük şair Yunus olduğunu, ilk defa ve açık seçik, Evliya Çelebi söylüyor.

Sarıköy-Karaman ikilemesi bir zaman daha süreceğe benzer. Evliya Çelebi'nin sarih ifadesi olmasa, Gölpınarlı'nın ileri sürdüğü delillere dayanarak Yunus'un Sarıköy'de yattığı söylenebilirdi. Evliya Çelebi'nin dışında kalan öteki kaynakların Karaman için verdiği bilgiler Yunus'un Karaman'da yattığını gösterecek kesinlikten uzak. Burada karşımıza çıkan en önemli sorun Evliya Çelebi'ye ne ölçüde güvenebileceğimizdir. Yunus'un Mevlânâ ile görüşmüş olması, iyi bir medrese eğitimi alması onun Selçuklu başkentine yakın bir yerde büyümüş olması ihtimalini kuvvetlendiriyor. Acaba Yunus'un Batınî inanışlarını benimsemesi Sünniliğin merkezi olan Konya'dan, Batınîliğin merkezi olan Karaman'a geçmesi gibi sosyal bir temele mi oturuyor? Gerçi, Risaleti Nushiyye'de anlatılan toplum yapısı Karaman beyliğine benziyor, ama şimdilik bu konuda kesin bir karar vermek zor. Aslında Yunus'un nerede gömülü olduğu önemli bir konu da değil. Sarıköy yahut Karaman çevresi bize Yunus'un hayatı, eğitimi, şair olması ve hayat faaliyetleri üzerinde yeni bilgiler vermedikçe, yani Yunus Emre'nin büyük sanat erliğini bize daha iyi tanıtmadıkça yalnız bir akademik tartışma olabilir. Anadolu toprağında yetişen bu büyük ustanın yine orada yatıyor olması bizim için yeterlidir.

Yunus Emre'nin şiiri, bize, onun hayatına şuradan buradan ışık tutan başka bilgiler de verir. Yunus Emre, Taptuk Emre adında bir şeyhten el almış, onun tekkesine varmış, onun yoluna girmiştir. Bunu şöyle açıklıyor:

Yunus'tur dervişler kulu Taptuk gibi serveri var.

Aşk sultanı Taptuk'durur Yunus gedâdır kapıda.

Vardığımız illere şol safâ gönüllere
Baba Taptuk manisin saçtık elhamdülillah

Taptuk'un tapusunda kul olduk kapısında
Yunus miskin çiğ idik piştik elhamdülillah.

Sorun Taptuk'lu Yunus'a bu dünyadan ne anladı
Bu dünyanın kararı yok sen ne imiş ben ne imiş.

Yunus bir doğan idi kondu Taptuk koluna
Avın şikâra geldi bu yuva kuşu değil.

Taptuk Baba'nın şeyhinin Sarı Saltuk, onun şeyhinin de Barak Baba olduğunu yine Yunus'un şiirlerinden öğreniyoruz.

Yunus'a Taptuk'tan oldu hem Barak'tan Saltuk'a
Bu nasip çün cuş kıldı ben nice pinhan olam.

Yunus Emre böylece Taptuk, Saltuk ve Barak Babaların yollarına bağlanıyor, kendisini onların din görüşleri

ile halkalıyor. Taptuk Baba'nın yaşamış olmasından şüphe etmek doğru değil. Ondan, Yunus'un şiirlerinden başka, Şakayık-ı Numaniye, Bursalı Lamii ve Bektaşi Velayetnamesi de, yaşamış bir Baba olarak söz ediyor; tekkesi hakkında bilgi veriyor.

Şiirde adı geçen Sarı Saltuk, Sarı Saltuk Baba'dır. Selçuk Şehzadesi İzzettin Keykavus II, kardeşi Rükneddin'in elinden kurtulmak için, 1261'de, 50-60 obalık bir Türkmen topluluğu ile Bizans imparatoruna sığınır ve İstanbul'a varır. Bu Türkmenlerin başında Sarı Saltuk vardır. Bir zaman Bizansın başkentinde oturduktan sonra, yaylamaya alışkın bu "göçer iller", imparatordan kendilerine yaylak ve kışlak vermesini isterler. Bizans İmparatoru da, 1262'de bu Türkmenleri Dobruca'ya, Hıristiyan halkın arasına yerleştirir. Böylece Sarı Saltuk'un adı Balkanlar'da Müslüman-Hıristiyan halkın ilişkilerine karışır, Sarı Saltuk onları Müslüman eden bir efsane kahramanı haline gelir. 1300'lerden sonra Balkanlar'da tutunamayan bu Türkmenlerden bir bölüğü yeniden Anadolu'ya dönecek; bir bölüğü orada kalarak Hıristiyanlığı kabul edecektir. Adları Keykavus'tan inen ve bugün Romanya'da yaşayan Gagauzlar bu Türkmenlerden kalmadır (Wittek, 649-50).

Barak Baba ise, yarı Şaman, yarı mistik bir derviş. Koyun postundan hırka giyiyor. Başına keçeden boynuzlar takınıyor; boynuna kınalı âşıklar asıyor; iki yanına takılmış zillerle gezip dolaşıyor. Çevresinde kendisi gibi giyinen dervişleri; davullu, tefli bir de çalgı takımı var. Moğol Hanı Muhammed Hudabende, Barak Baba'yı sevip sayıyor ve bir iş için Baba'yı Giylan Hanına elçi gönderiyor. Giylan Hanı, Barak Baba'nın kılığını kıyafetini ve davra-

nışlarını Müslümanlığa aykırı bulduğu için, bir rivayete göre, kazığa vurdurarak Baba'yı 1307 yılında öldürtüyor. Barak Baba ve adamları Şam'da hayal perdesine çıkarılarak alay konusu ediliyor; haklarında kötüleyici türküler söyleniyor.

Yunus'un yollarına bağlandığı bu Babaların ortak özellikleri var: Sünni Müslümanlığın kurallarına aldırmıyor, şeriatın buyruklarını yerine getirmiyorlar. İçkili, çalgılı, oyunlu din törenleri yapıyorlar. Bu törenlere kadınlar da katılıyor. Şu veya bu biçimde hepsinin Baba İlyas'la ilişkileri var. Onunla beraber Selçuklularla savaşmamışlarsa bile onun destekleyicileri bunlar. Hepsi kurulu düzenin dini halini alan Sünni Müslümanlığa karşı, ona aykırı düşen bir karşıt kültür içine yerleştirilebilirler. Yunus Emre de bu karşıt kültürün içinde; Yunus da inanış ve törenlerinde Sünni düzene ters düşen davranışlar gösteriyor.

Derli toplu bir hayat hikâyesinin içine yerleştiremesek de, Yunus'un hayatından izler taşıyan başka dizeler de var onun şiirlerinde. Yunus uzun zaman gurbette kalmış.

Gönül usanmadın sen bu seferden
Çalabım saklasın seni hatardan (tehlikeden)

Doğalı bağrımı doğradı gurbet
Sızar, tamar (damlar) ciğer kanı damardan

Vatan oldu diken gurbet gülistan
Ağu içmek yeğ oldu meyşekerden

*****

Gezdim Urum ile Şam'ı yukarı illeri kamu

Çok istedim bulamadım şöyle garip bencileyin.

Bir garip öldü diyeler üç günden sonra duyalar
Soğuk su ile yuyalar şöyle garip bencileyin.

Yunus Emre, gurbet yıllarının bir kısmını Taptuk Tekkesi'nde evinden ve ailesinden uzakta geçirmiş olmalı. Bir kısmını da, Anadolu'da, Şam'da ve Yukarı İller dediği Erzurum ve Azerbaycan bölgesinde Taptuk'un fikirlerini yaymak için harcamış. Bunu kendisi söylüyor:

İndik Rum'u kışladık çok hayr u şer işledik
Uş bahar geldi gene göçtük elhamdülillah

Vardığımız illere şol safa gönüllere
Baba Taptuk mânisin saçtık elhamdülillah

Cahit Öztelli aşağıdaki dizelere bakarak Yunus'un iki evli, oğlanlı kızlı bir ailenin reisi olduğunu söylüyor. Bu anlayış doğrudur:

Bunda dahi verdin bize oğul u kız u çift helâl
(iki kadın)
Ondan dahi geçti arzum benim ahım didar için
(Divan, 260 varyant)

Çift dizenin Fatih divanındaki çeşitlemesi şöyle:

Bunda dahi verdin bize ol hûri-yi çifte helâl
Ondan dahi geçti arzum azmim sana kaçmak için.
(Divan, 260)

Başka bir dizesinde Yunus şöyle diyor:

İlk adım Yunus idi adımı Âşık taktım.

Gerek halk şairlerimizde, gerek divan şairlerimizde bir şiir adı almak, sonradan bir "mahlas" edinmek geleneği vardır. Bilindiği gibi emre sözcüğü âşık anlamına da geliyor. Bu dize ile Yunus acaba, asıl adım Yunus idi, Emre adını ben daha sonra âşık anlamına geldiği için takındım mı demek istiyor?

Yunus Emre, bir divân tertiplemeye yetecek kadar şiir yazmış, divanı onun sağlığında düzenlenmiştir. Diyor ki:

Yunus olduysa adım ne acep
Okuyalar bu benim divânımı.
(Divan, 100)

Gölpınarlı, şu dizeleri de Yunus'un kendi divanına bir işaret sayıyor:

Yunus miskin onu görmüş, eline bir divan almış
Âlimler okuyamamış bu mâ'niden duyan gelsin.
(Gölpınarlı, Tasavvuf, 126)

Yunus'un ele aldığı bu divan başkasının divânı da olabilir. Yunus, 'bir divan' diyerek bu yoruma kendisi kapı açıyor.

Yunus çok yaşamış, kocamış, ama şiir yazmayı yine de terk etmemiş. Diyor ki:

Âşık Yunus bu sözü muhal deyi söylemez
Mâni yüzün gösterir bu şairler kocası

*****

Niceler eydür Yunus'a çün kocadın aşkı kogıl (koy, bırak).
Rûzigar (zaman) uğramaz aşka aşkın ne ayı yılı var

*****

İki kişi söyleşir Yunus'u görsem deyi
Biri eydür ben gördüm bir âşık koca imiş
(Gölpınarlı, Tasavvuf, 127)

Yunus'un şiirlerinden başka bilgi kırıntıları da toplanabilir. Yazık ki, onlar da Yunus'un hayat hikâyesini bir düzene sokmaya, bir bütün içine yerleştirmeye yetmeyecektir.

KAYNAKLAR

Baran. Musa Baran. "Zamanımızda Batı Anadolu'da Yaşayan Yunusça Deyimler", Bildiriler. Uluslararası Yunus Emre Semineri. 6-8 Eylül, 1971, Akbank Yayını. İstanbul 1972.

Barkan. Ömer Lütfü Barkan. "İstila Devrinin Kolonizatör Dervişleri", Vakıflar Dergisi, II, (1942), Ankara.

Başgöz. İlhan Başgöz. Karac'oğlan. Cem Yayınevi, Eğitim Dizisi, İstanbul, 1977.

Başgöz, 1986. İlhan Başgöz. "Digression in Oral Narrative", Journal of American Folklore Vol. 99 (1986). No. 391.

Baykara. Tuncer Baykara. Türkiye Selçukluları Devrinde Konya. Ankara, 1985. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Bayrı. Mehmet Halit Bayrı. Maniler, İstanbul, 1932.

Dergâh. Yunus Emre Divanı. Dergâh Yayınları, İstanbul 1979. Türk Klasikleri Serisi.

Divan. Abdülbaki Gölpınarlı. Yunus Emre Divanı, İstanbul (Tarihsiz, 1943?) Ahmet Halit Kitabevi. Türk Klasikleri Serisi. 1.

Erzi. Adnan Sadık Erzi. "Notlar ve Vesikalar": Yunus Emre'nin Hayatı Hakkında Bir Vesika"; T.T.K. Belleten C. XIV, Sayı 53, 1950.

Eyüboğlu, Sabahattin Eyüboğlu. Yunus Emre, İstanbul 1972. Cem Yayınevi.

Gobeskiria. Gobeskiria, Ş.V. Leksika Proizvedenii Yunus Emre, Tiflis 1983, SSCB Bilimler Akademisi Yayını.

Goldziher. Ignaz Goldziher. Introduction to Islamic Theology and Law. Princeton University Press, 1981.

Gökyay. Orhan Şaik Gökyay. Dedem Korkut'un Kitabı. İstanbul 1973, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.

Gölpınarlı. Abdülbaki Gölpınarlı. Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Batınîliği. İstanbul, 1941. Kıran Basımevi.

Gölpınarlı R.D. Abdülbaki Gölpınarlı. Risalet al - Nushiyye ve Divan; İstanbul, 1965, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları 1.

Gölpınarlı H. Abdülbaki Gölpınarlı. Yunus Emre, Hayatı. İstanbul, 1936.

Gölpınarlı T. Abdülbaki Gölpınarlı. Yunus Emre ve Tasavvuf; İstanbul, 1961, Remzi Kitabevi

Gölpınarlı V. Abdülbaki Gölpınarlı. Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, "Vilayetname"; İstanbul, 1958, İnkılap Kitabevi.

Gölpınarlı F. Abdülbaki Gölpınarlı. "Burgazi ve Fütüvvetnamesi", İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15 (1958) Sayı 1-4. İstanbul.

Gölpınarlı M. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ Celaleddin, İstanbul, İnkılap Kitabevi, İkinci basım, 1952.

Halman, Talat S. Halman. Yunus Emre and His Mystical Poetry; Bloomington, 1981. I.U. Turkish Studies Series No. 2.

Hasting. James Hasting. Encylopedia of Religion and Ethics.

İnalcık. Halil İnalcık. "Bursa and the Commerce of the Levant", Journal of the Economic and Social History of the Orient. 3 (1960).

İz. Fahir İz. Saltuk-Name, The Legend of Sarı Saltuk Collected From Oral Tradition by Ebü'l Hayr Rumi. Harvard University Press, 1974. 3 vols.

İz II. Fahir İz. Türk Edebiyatında Nesir. İstanbul, 1964.

Kaleçofski. Roberta Kaleçofski. "Gender and Science", On the Issues XII/19-32-34, 1989/19, 32-34, (1989).

Konyalı. İbrahim Hakkı Konyalı. Karaman Tarihi; İstanbul, 1967

Köprülü. M. Fuat Köprülü. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İkinci basılış, Ankara, 1965.

Kunter. Halim Baki Kunter. Yunus Emre-Bilgiler, Belgeler-, Ankara 1966. Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği, Yay. 3.

Levend, Agah Sırrı Levend. Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul 1943. İnkılap Kitabevi.

Littleton. C. Scott Littleton. The New Comparative Mythology, Los Angeles, 1966.

Nicolas. Michele Nicolas. Tradition Populaires turques, les naissances. Paris, 1972.

Nicholson. Reynold Nicholson; The Mystics of Islam, London. 1963 Second edition.

Nüzhet-Ferit. Sadettin Nüzhet-M. Ferit. Konya Halkiyat ve Harsiyatı, Konya 1928.

Saygun. Ahmet Adnan Saygun. "İnsan ve Yunus Emre", Bildiriler, Uluslararası Yunus Emre Semineri, 1971.

Şikari. Şikari'nin Karamanoğulları Tarihi. Konya, 1946

Tanpınar; Ahmet Hamdi Tanpınar. XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1956.

Timurtaş. Faruk Timurtaş. Yunus Emre Divanı. Ankara, 1980. Kültür Bakanlığı Yayını.

Toprak. Burhan Ümit Toprak. Yunus Emre. İstanbul, 1943. İkinci basım. 2. cilt.

Tor, Andrea Tor. In The Garden of Myrdles, Studies in the Early Islamic Mystics; New York, 1982. Çeviren Birgitta Sharp.

Turan. Osman Turan. "Selçuk Devri Vakfiyeleri", T.T.K. Belleten, C. 12, 1947.

Wittek. Paul Wittek. "Yazıcıoğlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", Bulletin of the School of Oriental and African Studies XIV (1952).

Cumhuriyet'in
okurlarına armağanıdır.
Parayla satılmaz.